

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри П.В.Кутуєв

«__» _____ 20__ р.

Дипломна робота
на здобуття ступеня бакалавра
з напрямку підготовки 054 «Соціологія»
на тему: «Внутрішня міграція населення в сучасній Україні як тенденція
соціальної мобільності»

Виконала:

Студентка IV курсу, групи СЛ-61
Наумова Анжела Сергіївна

_____

Керівник:

Доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук,
доцент Багінський А. В.

_____

Рецензент:

Доцент кафедри теорії та практики управління,
доцент, кандидат філософських наук Архипова Є. О.

_____

Засвідчую, що у цій дипломній роботі
немає запозичень з праць інших авторів
без відповідних посилань.

Студентка Наумова А. С.

_____

Київ – 2020

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Напрямок підготовки – 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу студентці

Наумової Анжели Сергіївни

1. Тема дипломної роботи «Внутрішня міграція населення в сучасній Україні як тенденція соціальної мобільності», науковий керівник дипломної роботи Багінський Андрій Владиславович, доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, затверджені наказом по університету від «25» квітня 2019 р. №1206-с.
2. Термін подання студентом дипломної роботи 11.06.2020.
3. Об'єкт дослідження – соціальна мобільність в умовах збройного конфлікту в Україні.
4. Предмет дослідження – тенденції внутрішньої міграції населення в сучасній Україні.
5. Зміст роботи:

РОЗДІЛ I. Теоретичні засади дослідження соціальної мобільності

1.1. Соціальна мобільність: сутність, класифікація, специфіка в Україні

1.2. Динаміка різновидів соціальної мобільності як чинника розселення жителів України

1.3. Процеси внутрішньої міграції в Україні у соціологічному вимірі

Висновок до розділу I

РОЗДІЛ II. Дослідницька програма трудової та вимушеної міграції у тенденціях соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту в

Україні

2.1. Соціологічний аналіз трудової внутрішньої міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні

2.2. Соціологічний аналіз вимушеної внутрішньої міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні

2.3. Тенденції внутрішньо-міграційних потоків населення України у контексті соціальної мобільності та збройного конфлікту у державі

Висновок до розділу II

Висновки

Додатки

Перелік ілюстративного матеріалу (із зазначенням плакатів, презентацій тощо):

6. Дата видачі завдання СЛ-61 – березень 2020.

7.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання етапів дипломної роботи	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	Січень 2020 р.	
2.	Формування бази дослідження	Січень - Лютий 2020 р.	
3.	Складання розгорнутого плану	Лютий 2020 р.	
4.	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Лютий - Березень 2020 р.	
5.	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи (Теоретичні засади дослідження соціальної мобільності)	Березень 2020 р.	
6.	Написання II розділу (Дослідницька програма трудової та вимушеної міграції у тенденціях соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту в Україні)	Березень - Квітень 2020 р.	
7.	Підготовка програми та інструментарію дослідження	Квітень 2020 р.	
8.	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	Квітень - травень 2020 р.	
9.	Написання висновків та коригування списку літератури.	Травень 2020 р.	
10.	Передача дипломної роботи на кафедру	Червень 2020 р.	

Студентка

Науковий керівник дипломної роботи

А. С. Наумова

А. В. Багінський

Анотація

Наумова А.С. Внутрішня міграція населення в сучасній Україні як тенденція соціальної мобільності. – На правах рукопису. Дипломна робота з напряму підготовки 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2020. – 107 с., список джерел з 71 найменування.

Соціальна мобільність як можливість змінити своє становище в суспільній структурі є одним з найважливіших показників розвитку соціальної системи. В наш час соціальна мобільність населення України переважно детермінована, прямо або ж опосередковано, збройним конфліктом на території нашої держави, зумовленим агресією Російської Федерації. На основі проведених досліджень можна стверджувати, що в даних умовах переважає горизонтальна соціальна мобільність урбанізаційного спрямування, причому соціально-економічний розрив між містом та селом щороку посилюється. В свою чергу, це призводить до виникнення депресивних областей та замкненого кола, коли чинники тяжіння та виштовхування впродовж кількох останніх років характеризуються стабільною дією в одних і тих самих містах й регіонах України. Таким чином, виникає суттєва соціальна нерівність суспільства, що створює небезпеку державності України та вимагає реформ регіональної політики уряду.

Ключові слова: соціальна мобільність, збройний конфлікт в Україні, військова агресія Російської Федерації, внутрішня трудова міграція, внутрішньо-переміщені особи, регіони України, міграційна активність, академічна мобільність.

Abstract

Naumova A. S. Internal migration of the population in modern Ukraine as a trend of social mobility. – Manuscript. Bachelor's Degree Thesis. Program Subject Area: 6.030101 – Sociology. – National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. – Kyiv, 2020. – 107 p., 71 sources.

Social mobility as an opportunity to change their position in the social structure is one of the most important indicators of the development of the social system. Currently, the social mobility of the population of Ukraine is mainly determined, directly or indirectly, by an armed conflict on the territory of our state, due to the aggression of the Russian Federation. Based on the studies, it can be argued that in these conditions horizontal social mobility of the urbanization direction prevails, and the socio-economic gap between the city and the village is widening annually. In turn, this leads to the emergence of depressive areas and a vicious circle when the factors of attraction and pushing over the past few years are characterized by stable action in the same cities and regions of Ukraine. Thus, there is a significant social inequality in society, which poses a danger to the statehood of Ukraine and requires reform of the regional government policy.

Keywords: social mobility, armed conflict in Ukraine, military aggression of the Russian Federation, internal labor migration, internally displaced persons, regions of Ukraine, migration activity, academic mobility. Currently, the social mobility of the population of Ukraine is mainly determined, directly or indirectly, by an armed conflict on the territory of our state, due to the aggression of the Russian Federation.

Зміст

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ I Теоретичні засади дослідження соціальної мобільності.....	12
1.1. Соціальна мобільність: сутність, класифікація, специфіка в Україні.....	12
1.2. Динаміка різновидів соціальної мобільності як чинника розселення жителів України.....	23
1.3. Процеси внутрішньої міграції в Україні у соціологічному вимірі.....	33
Висновки до розділу I.....	43
Розділ II Дослідницька програма трудової та вимушеної міграції у тенденціях соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту в Україні.....	46
2.1. Соціологічний аналіз трудової внутрішньої міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні.....	46
2.2. Соціологічний аналіз вимушеної внутрішньої міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні.....	59
2.3. Тенденції внутрішньо-міграційних потоків населення України у контексті соціальної мобільності та збройного конфлікту у державі.....	70
Висновки до розділу II.....	84
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми. В наш час міграційна активність населення всього світу істотно посилюється. Це відбувається насамперед внаслідок досягнень науково-технічного прогресу, що значно полегшили процеси міграції та адаптації. Власне міграція видозмінюючись з еволюцією людства, набуває ознак тенденції соціальної мобільності, адже порівняно з минулим,, впродовж останніх століть вона стає все більш індивідуалістичною. Так, широко розповсюдженим явищем стає міграція окремих осіб як усвідомлена стратегія покращення свого соціально-економічного становища, що й формує підґрунтя розгляду цього процесу як тенденції соціальної мобільності.

Соціальна мобільність, в свою чергу, стає все більш значущим показником розвитку суспільства, оскільки вона здатна охарактеризувати ефективність його функціонування в умовах модерну. Історично, поза кризових умов (революцій, епідемій, тощо), ступінь її вираженості знаходиться у прямій залежності від ступеню розвинутості певної держави. Останнє пояснюється тим, що в мінливих умовах саме соціальна мобільність здатна забезпечити ефективну адаптацію до них, тим самим сприяючи стабільному розвитку суспільства. За своєю сутністю, соціальна мобільність є показником можливостей для самореалізації та саморозвитку соціальних груп чи індивідів як на локальному рівні (родина, місце проживання), так і на глобальному – міжрегіональному або навіть міждержавному, тим самим характеризуючи суспільний устрій в певній країні.

Сучасна Україна не лише знаходиться під впливом глобалізації, але й в ній впродовж останніх років запроваджується політика, що спрямована на інтеграцію до Європейського союзу. У комплексі вищенаведене дає привід стверджувати, що дослідження соціальної мобільності населення нашої держави, і міграції як її тенденції зокрема, є важливими для українського суспільства. Водночас, основним чинником, що детермінує соціальну мобільність населення України є збройний конфлікт, що триває впродовж останніх 5 років на її території, викликаний агресією Російської Федерації. Саме

внаслідок нього, значна частка населення набула статусу внутрішньо-переміщених осіб, змінився ринок праці, напрями експорту й імпорту товарів і послуг, та безліч інших соціально-економічних показників. Тим самим, значних змін набули потоки міграційної активності, що відображають стан соціальної мобільності в державі.

Отже, виходячи з того, що найбільш поширеною так і безпосередньо детермінованою наслідками збройного конфлікту на території України є внутрішня трудова міграція, взаємопов'язана з внутрішньою вимушеною міграцією, дослідження даних явищ як проявів тенденції соціальної мобільності є актуальними.

Стан наукової розробленості проблеми. Дослідження внутрішньої міграція населення як тенденції соціальної мобільності неможливі без опрацювання наукового доробку П. Сорокіна («Людина. Цивілізація. Суспільство», 1992; «Соціологія революції», 2005). Розуміння того, що є передумовами та наслідками соціальної мобільності значно полегшує праця Р. К. Мертон «Соціальна структура та аномія» (1996).

Висвітлення проблематики соціальної мобільності в умовах сучасного суспільства, насамперед за допомогою ґрунтовної характеристики останнього здійснене у роботах Е. Гідденса («Соціологія», 1999; «Наслідки сучасності. Нова постіндустріальна хвиля на Заході», 1999) та Н. Лумана («Поняття ризику», 1994), а також Д. Белла («Майбутнє постіндустріальне суспільство», 1999).

Специфіка сучасного українського суспільства, питання соціальної мобільності населення нашої країни та міграційних потоків в ній змістовно розкриті в працях таких науковців як Е. М. Лібанової («Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект», 2015; «Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку», О. О. Малиновської («Соціальні наслідки еміграції та міграції село-місто в Центральній та Східній Європі», 2012; «Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії», 2018) та І. В. Мацко-Демиденко

(«Зразки мобільної та імобільної поведінки жителів малих міст», 2018). Окрім того, засадничими для дослідження вищенаведених процесів є праця О. А. Грішнєвої, В. М. Новікова, У. Я. Садової – «Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи» (2019), а також роботи О. М. Балакіревої – «Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві» (2014) й «Масштаби трудової міграції українців: досвід кількісної оцінки» (2012).

Внеском цієї роботи у розробку даної проблеми буде аналіз сучасного стану, передумов виникнення та можливих шляхів розвитку, внутрішньої трудової та вимушеної міграції, як тенденцій соціальної мобільності населення України в умовах збройного конфлікту.

Об’єктом роботи є соціальна мобільність в умовах збройного конфлікту в Україні.

Предмет дослідження становлять тенденції внутрішньої міграції населення в сучасній Україні.

Мета дослідити основні тенденції соціальної мобільності на прикладі внутрішньої міграції населення, зокрема трудової та вимушеної міграції внаслідок збройного конфлікту в Україні.

Основні завдання:

1. Визначити теоретичні засади дослідження соціальної мобільності з урахуванням соціальної реальності України.
2. Висвітлити сутність поняття соціальної мобільності та його специфіку на теренах нашої держави.
3. Прослідкувати динаміку різновидів соціальної мобільності як чинника розселення жителів України.
4. Проаналізувати процеси внутрішньої міграції в Україні у соціологічному вимірі.
5. Розробити дослідницьку програму трудової та вимушеної міграції у тенденціях соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту в Україні.

6. Провести соціологічний аналіз трудової внутрішньої міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні.

7. Здійснити соціологічний аналіз вимушеної внутрішньої міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні.

8. Виокремити тенденції внутрішньо-міграційних потоків населення України у контексті соціальної мобільності та збройного конфлікту в державі.

9. Узагальнити матеріал та з'ясувати динаміку внутрішньої (трудової та вимушеної) міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні як прояву соціальної мобільності.

В даній роботі ми розглянемо, що таке соціальна мобільність і які чинники детермінують її в Україні. В цьому контексті проаналізуємо динаміку внутрішньої міграції населення нашої країни, насамперед – трудову та вимушену. Висвітliamo мотиви їх здійснення, складності адаптації та перспективи розвитку. З'ясуємо, яку дію справив на них тривалий збройний конфлікт на території України, обумовлений агресією Російської Федерації. На основі статистичних досліджень концептуалізуємо наслідки дій останнього та сформулюємо подальші перспективи, в тому числі обумовлені ним проблеми і шляхи їх вирішення.

Методи дослідження. Оскільки предмет дослідження є міждисциплінарним, в роботі було застосоване поєднання декількох методів та підходів, насамперед – демографічного, економічного, психологічного, що стали підґрунтям для власне соціологічного. Окрім того, було застосовано статистичний аналіз даних Державного служби статистики, Представництва в Україні Міжнародної організації з міграції, Міністерства соціальної політики, Міжнародного благодійного фонду «Карітас Україна» та ін.

Теоретична та практична цінність роботи. Здійснене дослідження внутрішньої міграції населення в сучасній Україні як тенденції соціальної мобільності має цінність завдяки свої комплексній оцінці наявного стану цих явищ та є внеском до теоретико-емпіричних розробок у царині суспільних наук,

в межах яких розглядають специфіку українського суспільства в умовах наявного збройного конфлікту.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи –107 ст., (з них 82 ст. основного тексту). Список використаних джерел містить 71 найменування.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження соціальної мобільності

Дослідження тенденцій соціальної мобільності в Україні, на прикладі внутрішньої міграції населення, нам видається необхідним розпочати з висвітлення насамперед теоретичних засад цього явища. Останнє передбачає виокремлення сутності та класифікації соціальної мобільності, її специфіки в Україні, а також процесів внутрішньої міграції в українській державі у соціологічному вимірі та перспектив динаміки внутрішньо-міграційних потоків населення країни в контексті соціальної мобільності.

1.1. Соціальна мобільність: сутність, класифікація, специфіка в Україні

Мобільність стала об'єктом соціологічних досліджень у другій половині ХХ ст., оскільки, хоча в наукових дослідженнях цей термін зустрічався й раніше, втім його не розглядали як соціальне явище.

Теорія соціальної мобільності базується на 4 основних припущеннях, виведених американським соціологом і культурологом П. А. Сорокіним (1889–1968 рр.), а саме:

- 1) соціальний простір – це народонаселення всієї планети Земля;
- 2) соціальне становище – це сукупність зв'язків людини з усіма групами населення, всередині кожної з цих груп, тобто з її членами;
- 3) становище людини в соціальному просторі визначається шляхом встановлення вищезазначених зв'язків;
- 4) сукупність вищенаведених груп і положень всередині кожної з них утворює систему соціальних координат, що дозволяє визначати соціальне становище кожного індивіда.

Для позначення переміщень, або змін всередині соціального простору, або соціально стратифікованого суспільства вчений ввів поняття «соціальної мобільності» (Сорокін, 1992; Ігошев, 2014).

Теорія соціальної мобільності знайшла свій подальший розвиток в роботах таких всесвітньо відомих вчених як:

1) американського соціолога Т. Парсонса (1902–1979 рр.), учня П. Сорокіна та одного із засновників соціальної антропології й теоретичної соціології. У сформульованій ним парадигмі структурного функціоналізму (що пояснює суспільство як соціальну систему зі своєю структурою та механізмами взаємодії її окремих елементів, кожен з яких виконує власну функцію) він розглядав соціальну мобільність в межах створеної ним концепції статусно–рольової системи (що пояснює поведінку людини її місцем в соціальних інституціях, які, в свою чергу, виконують конкретні функції й транслують їх в суспільство). Вчений підкреслював, що коли індивід є носієм декількох складно–поєднаних соціальних ролей (наприклад: кілер + слухняна дочка + багатодітна мати + позитивна дружина), то в нього розвивається рольова криза, припинити яку можливо відмовою від «зайвих» ролей. Отже, очікувана, виходячи з соціального статусу, поведінка індивіда це і є соціальна роль (формальна або неформальна). Водночас, оскільки кожному індивіду властиві декілька соціальних ролей, то їх сукупність утворює статусно–рольову систему;

2) американського соціолога Р. К. Мертон (1910–2003 рр.), колеги П. Сорокіна та Т. Парсонса на кафедрі соціології в університеті Гарварду (США), який розширив розуміння соціальних інститутів в парадигмі структурного функціоналізму. Дослідник писав, що крім функцій, вони можуть транслувати й дисфункції під час суспільних криз (в стані аномії згідно французького соціолога та етнолога Е. Дюркгейма), тобто знецінення загальноприйнятих норм і тотальної деструктуралізації. Також, він сформулював концепцію альтернативної соціалізації (що притаманна девіантним спільнотам, кримінального ґтибу, наприклад) під час якої соціальна мобільність також має місце бути, однак не йде на користь соціуму. Вчений підкреслював, що такі поведінкові стратегії як «інновація», «ретризм» і «заколот», відображають невдоволення та недовіру соціальних індивідів і груп по відношенню до існуючих каналів соціальної мобільності, відмову від старих

і пошук нових каналів, або фрустрацію (поєднання дезорганізації з напругою та тривогою);

3) американського соціолога і політолога С. Ліпсета (1922–2006 рр.), прихильника ліберальних поглядів (непорушності прав і особистих свобод людини), який стверджував, що в міру розвитку сучасного капіталістичного суспільства все більша частина населення отримує можливості висхідної мобільності;

4) американського соціолога й одного з творців економічної соціології Н. Смелзера (1930–2017 рр.), що описував соціальну мобільність як зміну положення індивіда в стратифікаційній системі соціуму під впливом 3 чинників: вертикальної або горизонтальної мобільності; реорганізації соціальної структури (зміни в суспільстві створюють нові можливості) або введення нової системи стратифікації (швидкої або революційної, наприклад: революція в Російській імперії 1917 р. чи повільні або еволюційні, наприклад, в межах аграрної, індустріальної та інформаційної «хвиль» сучасного американського соціолога та футуролога Е. Тоффлера);

5) британських соціологів Ф. Паркіна (1931–2011 рр.) та Д. Вестергарда (1927–2014 рр.) яких вважають сучасними неомарксистами (представниками західної течії марксизму), в тому числі й через те, що соціальну мобільність вони розглядають як невід’ємну рису капіталістичних суспільств в контексті умов утворення соціально–економічних класів і розвитку боротьби за владу;

6) французьких соціологів Р. Будона (1934–2013 рр.) та П. Бурд’є (1930–2002 рр.), що розглядали соціальну мобільність в контексті теорій трансмісії соціального статусу та його відтворення. Крім того, Р. Будон першим ввів в науковий вжиток термін «чиста мобільність», що відображає проникність соціальних прошарків під час відсутності зовнішніх проблем, таких як економічні кризи або війни;

7) сучасного англійського соціолога Е. Гідденса, автора теорії структурації (синтезу структурного функціоналізму і мікросоціології). Вчений розглядає соціальну мобільність як переміщення соціальних індивідів або груп

за соціально–економічними позиціями. Він підкреслює, що ступінь вертикальної висхідної (рух вгору за соціо–економічною шкалою) мобільності суспільства це головний індикатор «відкритості» останнього, який слугує показником того, наскільки істотні шанси талановитих людей з нижчих прошарків суспільства досягти верхніх щаблів соціально–економічної драбини;

8) сучасного англійського соціолога Дж. Голдторпа, який ввів в ужиток поняття «базова мобільність» та «генотип мобільності». Дослідник вважає, що генотип європейської мобільності заданий соціумами Великобританії та Франції, оскільки саме в них була розпочата у XVI ст. модернізація (процес переходу від традиційного аграрного суспільства до світського й індустріального), а також тому що дані суспільства мали можливість виявляти потужний вплив на інші суспільства (відзначимо, що ці країни мали значну кількість колоніальній). Крім того, він є одним із засновників проекту CASMIN «Порівняльний аналіз соціальної мобільності в індустріальних країнах», спрямованого на вивчення подібності та відмінності характеру мобільності в країнах Західної та Східної Європи (Мертон, 1966; Александрова, 2008; Чорниш, 2010; Батуренко, 2014; Буланова, 2014; Чекарева, 2014; Павлова, 2016).

Узагальнюючи, зазначимо, що всі соціологічні дослідження соціальної мобільності можна розділити на 3 етапи, які істотно відрізняються між собою за методами збору даних, процедурами вимірювання та аналізу матеріалу:

1) дослідження мають історико–соціологічний характер та передбачають використання відносно простих статистичних методів; розроблено методологічні основи та створена перша міжнародна база даних, що надає можливість для порівняльного аналізу соціальної мобільності різних країн. Вони дозволили сформулювати концепцію індустріалізації (високі темпи росту економіки супроводжуються збільшенням бюрократичного прошарку та скороченням зайнятості населення в сільському господарстві, що посилює можливості соціальної мобільності);

2) дослідження, в яких основними критеріями соціальної мобільності є

освіта та фах. В них використовуються такі статистичні методи, як нелінійний і множинний регресивний аналіз. За їх допомогою сформульована гіпотеза ролі освіти як своєрідного «фільтра» в ієрархії соціуму;

3) дослідження, які спираються на логлінійний аналіз, тобто побудову множинної регресивної моделі, в якій категоріальні змінні та їх взаємодія є не залежними змінними, а натуральний логарифм частот категорій це залежна змінна. Побудова логлінійної моделі дозволяє розглянути двомірні асоціації як багатовимірні зразки, наприклад, моделювати нерухомі шари окремо від рухомих. На основі такої моделі створено проект FİN (Д. Л. Фітермана, Л. Джонсона і Р. М. Хаузера), який демонструє, що основними чинниками соціальної мобільності між поколіннями є структурні зрушення, що виникають внаслідок технологічних і демографічних змін (Буланова, 2014; Ніколенко, 2017).

Концептуалізація поняття соціальної мобільності передбачає її розгляд як:

1) будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності) з однієї соціальної позиції в іншу, згідно П. А. Сорокіна. Тобто соціальна мобільність розглядається як явище, якість і ресурс;

2) особистісну якість індивіда, що передбачає – спроможність та готовність знаходити й змінювати соціальну категорію або стан, статус чи форму соціальної діяльності; вміння швидко орієнтуватися в ситуації; здатність до самоорганізації й оволодіння новими видами соціальної діяльності. Вона виявляється в придбанні індивідом достатнього власного ресурсу, ціннісно-орієнтаційних (себто внутрішньо-мотиваційних) якостей, соціальної компетентності, культури, соціального досвіду та інших якостей, що забезпечують ефективність та результативність соціальної діяльності в різних умовах соціальних переміщень в структурі соціального буття;

3) процес реалізації індивідами особистісних якостей – виражає внутрішній рух, що призводить до зміни індивідуальних або статусних (апріорних, інституційних) позицій, які завжди є в динамічному (такому, що розвивається) суспільстві, оскільки окремі люди й утворені ними спільності,

здебільшого, прагнуть зайняти більш високе соціальне становище;

4) системне явище – відбиває об'єктивну сторону процесу соціалізації соціального індивіда або групи. До неї належить зміст і напрями соціально–економічної, освітньої, культурної політики, а також функції, принципи, завдання в управлінні суспільством, законодавчі, нормативно–правові, організаційні, поведінкові та інші умови соціального буття. Іншою стороною цього процесу є суб'єктивна, тобто комплекс основних рис та якостей особистості, що також визначають зміст і напрям соціальної мобільності;

5) динамічний процес, що є зв'язком між різними соціальними верствами;

6) певний результат соціальної діяльності (реалізований потенціал мобільності) соціальних індивідів або груп, за конкретний період часу;

7) критерій оцінювання процесів соціалізації, соціальної діяльності та активності соціальних індивідів або груп;

8) діючий механізм зміни соціального становища індивідів, що в повній мірі відображає стан соціальної структури суспільства та його систему соціальної стратифікації (Шпекторенко, 2013; Ігошев, 2014).

Підсумовуючи вищенаведене, можливо помітити що соціальна мобільність обумовлена соціальним становищем і соціальним статусом соціального індивіда чи групи, та характеризує спосіб їх функціонування в соціумі.

Еволюція змін моделей соціальної мобільності, обумовлена зміною соціальних систем разом зі зміною епох (теорія розвитку суспільств американського соціолога Д. Белла), передбачає як мінімум 3 етапи:

1) традиційний – патріархальний лад, максимальне збереження соціокультурних підвалин, верховенство колективізму, залежність індивіда від громади, жорсткий становий тип соціальної стратифікації, стабільність структури соціуму, низький рівень соціальної мобільності;

2) індустріальний або модерну – підвищення соціальної мобільності внаслідок розвитку ринкової економіки, оскільки вільні ринкові відносини дозволяють змінювати соціальну структуру суспільства, тим самим створюючи

можливості соціальної мобільності. Визначальним чинником останньої є структура народного господарства та темпи економічного розвитку певної країни;

3) постіндустріальний або інформаційний – нові можливості для підвищення соціальної мобільності внаслідок посилення ролі освіти (внутрішньо– та між– класові зміни) й урбанізації. Остання призводить до появи нових типів міграції, оскільки для переважаючому за неї розподілу праці властива невідповідність між розміщенням виробництва та розселенням людей як трудових ресурсів (Белл, 1999; Кураєв, 2011).

Кількісні показники вимірювання соціальної мобільності — абсолютний і відносний обсяг мобільності, а також її дистанцію першим сформулював П. Сорокін.

В межах поняття соціальної мобільності соціальних індивідів або груп виділяють її наступні форми:

1) горизонтальну (мобільність без зміни соціального статусу) і вертикальну (зі зміною соціального статусу) на думку П. Сорокіна. Однак Е. Гідденс розширює поняття горизонтальної мобільності, вказуючи на міграційне переміщення, результатом якого є зміна не тільки географічного положення, але й соціального статусу людини;

2) вертикальну висхідну (придбання нової власності, збільшення доходів, підвищення соціального статусу) та низхідну. Згідно П. Сорокіна традиційними каналами вертикальної мобільності, є армія та церква (тільки в деякі періоди), освіта (найбільш універсальний), власність і шлюб;

3) між поколіннями та всередині одного покоління;

4) не значної (між суміжними рівнями ієрархії в соціумі) та значної (між віддаленими рівнями) дистанції;

5) внутрішню (в межах країни) та зовнішню (за межами країни), що тісно взаємопов'язана з міграційними процесами та набуває все більшої актуальності в контексті всесвітніх процесів глобалізації;

6) організовану (скеровується державою за згоди, осіб, що зазнають

переміщення, або без неї) та структурну (викликану корінними змінами в структурі соціуму й не залежну від згоди окремих індивідів, хоча й таку, що справляє безпосередній вплив на них) (Сорокін, 1992; Гідденс, 1999; Александрова, 2008; Кураев, 2011; Ніколенко, 2014). Отже, наріжними поняттями в теорії соціальної мобільності є поняття соціального статусу, її каналів та інститутів.

Соціальний статус – це загальне положення соціального індивіда чи групи в суспільстві, пов'язане з певною сукупністю прав і обов'язків. Соціальні статуси бувають запропоновані (національність, місце народження, соціальне походження) та придбані (професія, освіта). Ієрархія соціальних статусів формується під впливом двох чинників: реальної корисності тих соціальних функцій, які виконує людина та системи цінностей, притаманної даному суспільству. Вона існує в будь-якому суспільстві та є основою його стратифікації (розділення на прошарки), оскільки соціальні статуси поділяються на престижні й непрестижні. Престиж соціального статусу це його соціальна значимість, закріплена в культурі та суспільній свідомості. Якщо престиж деяких статусів необґрунтовано підвищений або знижений, суспільство не може нормально функціонувати (Александрова, 2008).

Канали соціальної мобільності проходять через соціальні практики (розподіл праці, способи споживання матеріальних і духовних благ, тип відносин між сторонами взаємодії, тощо) та соціальні інститути (родина, освіта, армія, політика, ЗМІ, тощо). Останні можуть її трансформувати, оскільки їх механізми мають двоєдиний характер, охоплюючи взаємопов'язані механізми соціального переміщення («соціального ліфта») та соціального контролю («соціального сита»). Важливим каналом соціальної мобільності в усі часи була родина, оскільки вона надавала індивіду той чи інший соціальний статус (який потім або дозволяв зберегти високе соціальне становище в суспільстві, або був перешкодою для просування в соціумі) та виступала значною опорою особистості на шляху її просування по соціальних сходах. Найбільший вплив родини на соціальну мобільність властивий суспільствам нестабільного типу з

кризовим напрямом розвитку економіки та деформованим ринком праці (Сорокін, 1992; Александрова, 2008; Ніколенко, 2014; Кураєв, 2011). На жаль, до такого типу суспільств належить і сучасне українське. Інститути соціальної мобільності є водночас об'єктами соціального управління, та інструментами управління соціальними практиками мобільності завдяки наявності різних регуляторів. Таким чином, вони фігурують в комплексному соціальному процесі, що охоплює сукупність переміщень соціальних індивідів і груп в межах сформованої ієрархічної структури соціальної системи, а також динамічних змін в самій соціальній структурі. Останнє обумовлено їх тісним взаємозв'язком між розвитком соціальної структури і суб'єктивним сприйняттям соціальними індивідами або групами всіх аспектів вищезазначеної соціальної динаміки (Шпекторенко, 2013; Ніколенко, 2014).

Соціальна динаміка, що є визначальною для існування соціальної мобільності, ґрунтується на двох базових явищах:

1) «соціальних ліфтів», що забезпечують прискорену соціальну мобільність індивідів. Так, у суспільствах, що швидко розвиваються, вертикальна мобільність є вкрай інтенсивною. Однак, при заповненні високих соціальних статусів, рух «соціальних ліфтів» сповільнюється, оскільки новий вищий клас «закривається» від суспільства соціальними бар'єрами та виникає соціальна клаузула (замкнута соціальна група), що супроводжується стабілізацією суспільства (наприклад, більшість революцій на початку ХХ ст. спочатку призводила до того, що колишні кримінальні й антисоціальні елементи починали керувати країною, а потім формувалася прошарок номенклатури). У разі успішного функціонування «соціальних ліфтів» на засадах ліберально-демократичного соціуму, вони сприяють збільшенню середнього класу (кваліфіковані фахівці, інтелігенція, представники малого бізнесу), тим самим зменшуючи соціальну поляризацію (різницю між дуже бідними і дуже багатими);

2) «соціального сита» як механізму соціального контролю за процесами вертикальної циркуляції, що також першим описав П. Сорокін. Вищезгаданий

контроль полягає, в: тестуванні індивідів для встановлення адекватного виконання ними соціальних функцій; підбору індивідів для визначення соціальних позицій; розподілі членів суспільства за різними соціальними прошарками відповідно до їх розвитку або деградації. Основною метою соціального контролю вертикальної мобільності є розподіл індивідів відповідно до їх талантів і можливостей успішного виконання соціальних функцій. В будь-якому суспільстві функції контролю здійснюють наявні соціальні інститути та організації (Сорокін, 1992; Александрова, 2008;).

Чинники соціальної мобільності, в своїй комплексній взаємодії визначають напрям і зміст тривалого процесу соціального становлення індивіда чи групи осіб, а також принципи впливу соціального середовища на розвиток конкретного виду мобільності. На макрорівні це передусім економічні, соціальні й територіальні. На мікрорівні їх поділяють на об'єктивні (наприклад, соціально-професійний статус) і суб'єктивні (екзистенційний досвід, традиції, ціннісні орієнтації, тощо) (Шпекторенко, 2013; Чекарева, 2014).

Об'єктивним чинником формування соціальної мобільності є соціальне середовище як сукупність матеріальних, економічних, соціальних, політичних і духовних умов існування, формування та діяльності соціальних індивідів й груп. Багато в чому не усвідомлено для них, воно формує їх психіку та не свідоме, а також глибинні мотиви соціальної поведінки. Цей процес досягається здійсненням соціальним середовищем комплексу взаємопов'язаних функцій (ролей, які виконує соціальний інститут або процес по відношенню до соціуму, наприклад, функція родини чи церкви). Виокремлюють соціальне макросередовище (що охоплює економіку, політику, суспільні інститути, суспільну свідомість та культуру в широкому сенсі, себто не тільки мистецтво та літературу, але й норми взаємодії індивідів між собою) й мікросередовище (тобто найближче соціальне оточення індивіда – родину, навчальну й професійну соціальні групи, тощо) (Шпекторенко, 2013; Чекарева, 2014). На основі вищенаведеного матеріалу стосовно соціальної мобільності, нам видається можливим виокремити специфіку соціальної мобільності в Україні.

Так, в культурно–історичному контексті наша держава, була насамперед аграрною країною, сторіччями під владою Російської імперії. За тих часів, соціальна мобільність в Україні була вкрай обмеженою через низку соціально–економічних чинників, особливо для соціальних груп (в індивідуальному форматі шансів на висхідну мобільність все ж було більше).

Перебуваючи у складі СРСР наша країна залишалася аграрною, однак індустріалізація суспільства все ж відбувалася, хоча й високою ціною (голодомори, насильницькі переселення), а найпоширенішою була горизонтальна соціальна мобільність. В цей час було закладено підвалини можливостей соціальної мобільності, які реалізуються зі здобуття Незалежності у 1991 року. Визначальними чинниками соціальної мобільності в сучасній Україні є орієнтація на ліберально–демократичні цінності на засадах ринкової економіки в умовах соціально–політичної кризи, що обумовлена збройним конфліктом, через анексію Криму Росією та АТО в ОРДЛО. Тим не менш, в опублікованому в 2020 році Всесвітнім економічним форумом в Давосі рейтингу країн світу за показниками глобального індексу соціальної мобільності Україна посіла 46–е місце з 82–х можливих, отримавши 61,2 бали зі 100 можливих, що є досить непоганим результатом (Global Social Mobility Index 2020). Підкреслимо, що такі країни як Білорусь, Венесуела, Чад, Ефіопія, Аргентина та Болівія взагалі не увійшли до цього рейтингу. Для обрахування глобального індексу соціальної мобільності не було використано порівняння умов життя різних поколінь, автори вищезазначеного рейтингу аналізували умови, які держава надає своїм громадянам для соціального прогресу та досягнення впродовж життя певних особистих цілей, що потім зможуть продемонструвати достаток людини. Вони здійснювали за показниками в 5 сферах суспільного життя, а саме: охорони здоров'я, освіти, доступу до технологій, роботи та соціального захисту. При чому, враховували технологічність, заробітну плату, можливість працевлаштування та рівень безробіття в країні, загальну динаміку економічного розвитку останньої.

1.2. Динаміка різновидів соціальної мобільності як чинника розселення жителів України.

Розселення це розміщення населення на певній території. Воно характеризується різними показниками густоти населення, сукупністю та величиною населених пунктів, співвідношенням чисельності міського та сільського населення.

В Україні загальною тенденцією є скорочення чисельності населення, що підтверджують дані Державної служби статистики (рис. 1).

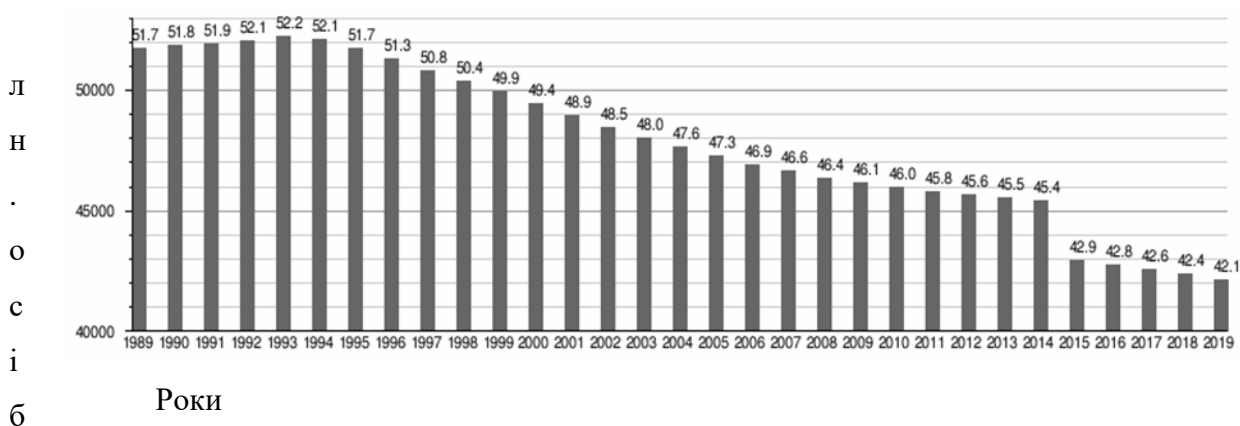

Рис. 1. Динаміка чисельності населення України з 1989 по 2019 роки, за даними Державної служби статистики

Слід зазначити, що це стосується як жителів міст, так і сіл, та представників різних гендерів, за даними Державної служби статистики України (рис. 2).

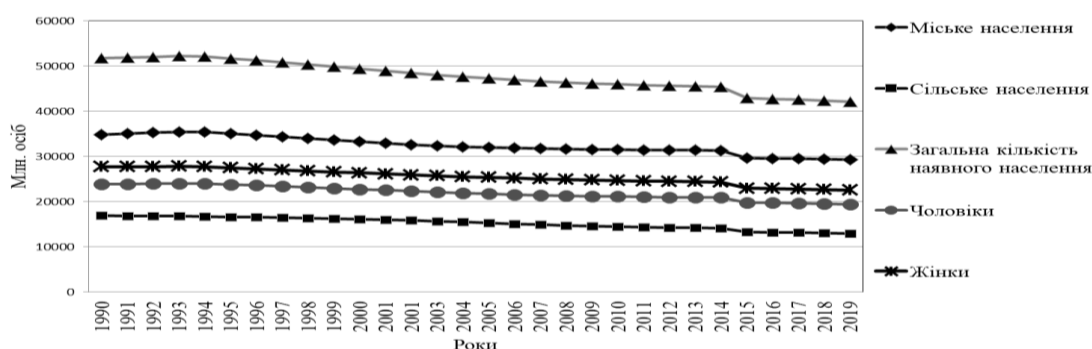

Рис. 2. Динаміка чисельності населення України з 1991 по 2019 роки за типом населеного пункту та гендером, за даними Державної служби статистики

Отже, ми можемо стверджувати, що лише починаючи з 2014 року в Україні стабілізувалась чисельність населення, як міського, так і сільського типів розселення. Основними чинниками розселення, включаючи його інтенсивність та напрями, є: соціально–економічні, природні та демографічні, а також формування та розподілу виробничих сил.

В контексті соціально–економічних чинників розселення вкрай важливою є теорія соціальної мобільності. Власне категорія мобільності розглядається дослідниками за двома основними напрямками: як процес (форми якого було здебільшого викоремлено П. Сорокіним, згадані у підрозділі 1.1.) та як інтегративну якість (різновиди якої виокремлюють сучасні вчені). Різновиди соціальної мобільності як інтегративної якості знаходять свого вираження за допомогою індивідуально–психологічних особливостей (здібностей) та активно–дієвого стану (спроможності).

Різновиди соціальної мобільності виділяють також в залежності від сфери наукових пошуків вчених. Основними різновидами соціальної мобільності в суспільстві є наступні: соціокультурна, академічна, професійна, трудова, інформаційна, технологічна, віртуальна та ін. Всі вони розглядаються як значущі складові соціальної мобільності та безпосередньо залежать від внутрішньої мобільності суспільства (Яковлева, 2008; Буланова, 2010; Ігошев, 2014). Виникнення цих різновидів безпосередньо пов'язують з розвитком постіндустріального або інформаційного суспільства, до якого, почасти, належить і Україна.

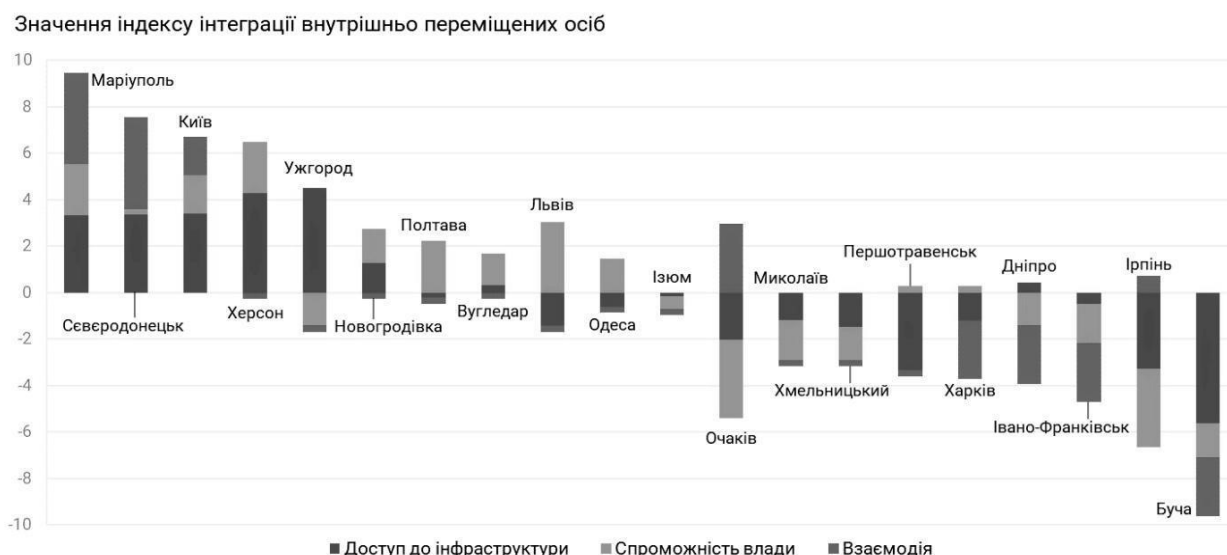
Соціокультурна мобільність обумовлена розширенням міждержавних і міжнаціональних інтеграційних процесів в сучасному світі та є одним з важливих чинників подолання національно–культурних конфронтацій. Сутнісний сенс соціокультурної мобільності сучасного соціального індивіда або групи визначається тим, що вона, з одного боку, обумовлює динамізм, посилення інтенсивності, мінливості когнітивних процесів, а з іншого — забезпечує їх стійкість за допомогою захисту самоідентичності інтересів в сфері культури, освіти, виховання.

Вона визначається внутрішньою потенцією особистості та обумовлена взаємодією двох структур: постійної (духовний стрижень, стабільне ядро, цінності вищого рангу) та змінної (гнучкість, мінливість, рухливість свідомості).

Таким чином це здатність природно сприймати культурні традиції іншого етносу чи соціальної групи, дотримуватися принципу полікультурного плюралізму, прагнути відтворювати нові культурні цінності, зіставляючи їх з творами світової культури, тобто проявляючи свою загальнокультурну інформованість. Вона знаходить вираження у зміні способів практичного мислення та ідеологічного світогляду, розвитку ціннісних орієнтацій, тощо (Александрова, 2008; Яковлева, 2008; Пецина, 2014; Бойко, 2016; Карабахцян, 2019).

Соціокультурна мобільність в як чинник населення жителів України особливої актуальності набула з 2014 року, внаслідок збройного конфлікту – коли АР Крим був анексований РФ. Саме тоді загострилась проблема культурної взаємодії населення різних регіонів нашої держави, про що свідчать і статистичні дані (рис. 3).

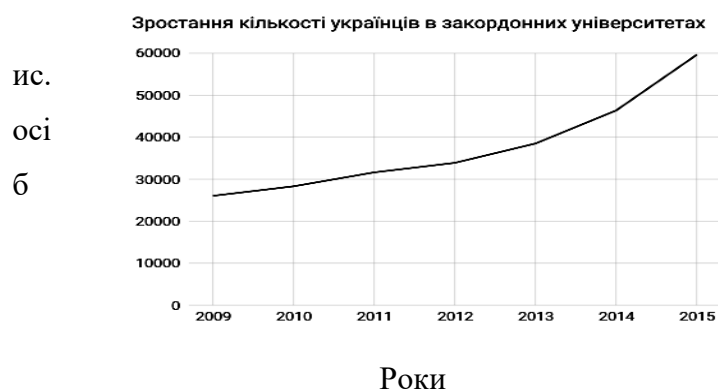
Рис. 3 Індекс інтеграції внутрішньо переміщених осіб розроблений аналітичним центром CEDOS станом на 2018 рік

Тобто, після початку АТО виникла необхідність в зміні розселення жителів України з АР та зони ОРДЛО. Природно, що на вибір місця

переселення впливали не лише чинники доступу до інфраструктури та спроможність влади забезпечити підтримку на місцях, але й можливість взаємодії з місцевим населенням. Саме в межах останньої ми можемо говорити про соціально–культурну мобільність жителів України як чинника розселення. Так, знання та бажання спілкуватися державною мовою, шанувати місцеві культурні традиції та релігію (наприклад, уніатів) здебільшого було визначальним при виборі місця переселення.

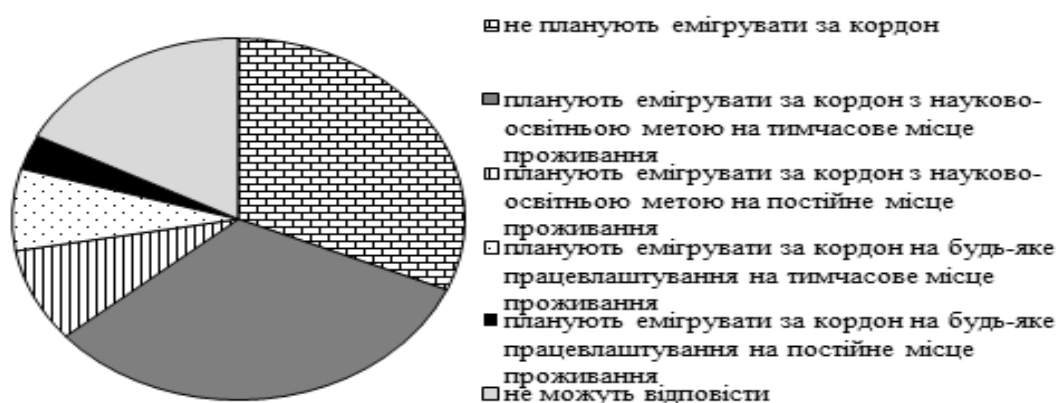
Академічна мобільність є однією з необхідних складових інтеграційних процесів і міжнародного співробітництва в сфері вищої освіти. Це просторова мобільність, що забезпечує вільний вибір студентом освітньої траєкторії та реалізації внутрішньої потреби інтелектуального потенціалу в русі (Ігошев, 2014; Проскура, 2014; Логінов, 2015). Вона передбачає можливість учасників освітнього процесу вчитися, викладати, стажуватися або проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі на території України або за її межами. Основні види і форми академічної мобільності в нашій країні регулюються Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 року № 579 «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність». Право на академічну мобільність може бути реалізовано на підставі міжнародних договорів про співробітництво в галузі освіти та науки, міжнародних програм і проєктів, договорів про співпрацю між вітчизняними вузами, між вітчизняними й іноземними вузами, а також може бути реалізовано вітчизняним учасником освітнього процесу за власною ініціативою. Формами академічної мобільності для учасників освітнього процесу, які отримують освітні ступеня молодшого бакалавра, бакалавра, магістра та доктора філософії в українських ВУЗах, є: навчання за програмами академічної мобільності; мовне стажування; наукове стажування. Формами академічної мобільності для осіб, які отримують наукову ступінь доктора наук, науково–педагогічних, наукових і педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу, є: участь у спільних проєктах; викладання; наукове дослідження; наукове стажування; підвищення кваліфікації (Бойко, 2016). В наш

час спостерігається постійна динаміка до зростання академічної мобільності українців (рис. 4).

Рис. 4. Частка студентів–українців серед іноземних студентів в Європі, з 2009 по 2015 роки за даними аналітичного центру «CEDOS»

При чому серед найбільш бажаних для навчання країн, як і раніше, залишаються Польща – понад 50% осіб; Чехія, Молдова та Словаччина – понад 7% осіб; Німеччина, Фінляндія, Італія та Іспанія – понад 3% осіб; Болгарія, Угорщина, Литва та Латвія – близько 5% осіб. Примітним в контексті впливу академічної мобільності на розселення жителів України є дані соціального опитування, проведеного Національною академією наук України (НАН) у 2016 році серед молодих науковців (рис. 5).

Рис. 5. Еміграційні наміри серед молодих науковців України станом на 2016 рік, за даними НАН

Підкреслимо, що у 2017 році частка осіб, що планують емігрувати зросла на 9% (з 42,2% у 2016 році до 51,2% у 2017 році), причому з них 15,7% осіб планують емігрувати на постійній основі, а 35,1% осіб – на тимчасовій. Отже, ми можемо стверджувати, що прослідковується вплив академічної мобільності

на зменшення населення України. Крім того, закономірною є тенденція того, що академічна мобільність сприяє розселенню жителів України в великих містах, де є інтегровані в європейський освітній простір установи, насамперед – університети. Люди залишаються там, де здобули вищу освіту та мають можливість постійно бути залученими до процесу академічної мобільності (наприклад, виїжджати за кордон на стажування). Водночас, академічна мобільність майже не прослідковується в малих населених пунктах, зокрема в сільській місцевості, лише опосередковано сприяючи зменшенню населення України в її умовах (Бойко, 2016; Мацко-Демиденко, 2018; Садова, 2019).

Інформаційна мобільність тісно пов'язана з академічною та професійною різновидами соціальної мобільності. Основоположними характеристиками при виділенні як окремого різновиду інформаційної мобільності є ціннісні орієнтири та відносини. Так, для характеристики змісту й компонентного складу інформаційної мобільності необхідно враховувати як особливості професійної діяльності, так й інформаційну парадигму сучасного суспільства. Інформаційна мобільність це інтегративна якість, що знаходить прояв у здатності до сприйняття та активного використання інформації, а також швидкої адаптації до нових програмних та інформаційних середовищах, на основі наявного досвіду. Таким чином, базові складові інформаційної мобільності утворюють досвід. Крім того, інформаційна мобільність формується під час діяльності (в першу чергу – професійної). Спрямованість останньої визначається відношенням до інформації, власне процесу пізнання, інформаційних технологій, професійних орієнтацій. Відповідно, інформаційну мобільність можна уявити як сукупність 3 основних компонентів: когнітивного, операційного та ціннісного (Проскура, 2014; Логінов, 2015). Безпосереднього впливу на розселення жителів України інформаційна мобільність, з нашої точки зору, не має, лише опосередкований.

Професійна мобільність це здатність соціального індивіда або групи реалізувати свою потребу в певному виді діяльності, відповідно до власних нахилів і можливостей, з користю для суспільства, ефективно змінюючи рівні професійної діяльності, розширюючи або поглиблюючи характер останньої,

виявляти свою професійну компетентність. Тобто професійна мобільність це інтегративна якість, що обумовлює здатність швидко змінювати свій статус або становище в соціальному, культурному або професійному середовищі під впливом змін в природі, культурі або соціумі (Александрова, 2008; Ігошев, 2014; Карабахцян, 2019). В Україні професійна мобільність впливає на розселення жителів подібно до академічної, сприяючи збільшенню населення міст за рахунок сільської місцевості. Насамперед це пояснюється державною політикою, що не забезпечує гідні можливості для реалізації в площині професійної мобільності в малих населених пунктах (Бойко, 2016; Мацко-Демиденко, 2018).

Державна політика є визначальним чинником впливу професійного та трудового різновидів соціальної мобільності на динаміку розселення населення держави. Вона повинна враховувати комплексні об'єктивні характеристики регіону та сформовані в ньому умови для подальшого розвитку різних верств населення (Кошкіна, 2004). Тобто, насамперед, державну політику в площині професійної та трудової міграції необхідно запроваджувати на рівні окремих областей України. Потрібні регулярні цільові перевірки, що виконуються державними установами з метою: аналізу актуального стану соціальної мобільності та галузях, що є системоутворюючими в конкретній місцевості; діагностики та вдосконалення стану систем управління в даній місцевості; виявлення способів стимуляції та зацікавлення в професійній та трудовій мобільності фізичних та юридичних осіб; реальної оцінки вартості розробленої політики в сфері професійної та трудової мобільності, виходячи з можливостей місцевого бюджету та залучення позабюджетних інвестицій (Садова, 2019).

Трудова мобільність є перерозподілом робочої сили відповідно до вимог економічного розвитку в конкретному історичному часі, одним з елементів ринкового механізму, який сприяє підвищенню ефективності розподілу працівників між різними регіонами країни. Класифікація трудової мобільності передбачає орієнтацію на соціальний, міжгалузевий, внутрішньо-промисловий, територіальний, між професійний та локальний рух робочої сили. Крім того,

виокремлюють такі специфічні форми руху робочої сили як: демографічний, перехід населення зі сфери особистого підсобного та домашнього господарства на підприємства й назад, від'їзд молоді в армію чи навчання та вірогідність її повернення на виробництво. Загалом, трудову мобільність визначають соціально-демографічні зміни в суспільстві, що обумовлені технічним прогресом і динамікою стану економіки держави, в якій мешкають задіяні в трудовій діяльності особи. В межах трудової мобільності об'єктивними чинниками є: природно-кліматичні та історично сформовані особливості певної місцевості, рівень розвитку технологій, переважаючий рівень освіти серед населення, вік задіяних в ній соціальних індивідів або груп. Суб'єктивними чинниками трудової мобільності є ціннісні орієнтації, взаємини з оточуючими, потреби, тощо (Кошкіна, 2004; Логінов, 2015; Лібанова, 2016; Садова, 2019).

Отже, трудова мобільність є проявом комплексних соціально-економічних процесів, які необхідно досліджувати разом із аналізом всього механізму суспільного відтворення. Під час аналізу трудової мобільності та її впливу на розселення бажано застосовувати гендерний підхід. Це дозволяє оцінити ступінь адаптивності молоді різної статі до зовнішніх чинників змін, виявити гендерну асиметрію в розподілі виграшу від трудової мобільності, сформулювати основні принципи політики рівних можливостей. Найпоширенішою в Україні є горизонтальна трудова мобільність індивідів та зазвичай, зрілий вік розглядається як чинник, що її стримує. Останнє пояснюється тим, що в цьому віці знижується адаптивна здатність, посилюється консерватизм та інертність. Загалом, можна виділити два напрями трудової мобільності в Україні, обидва з яких (зовнішній та внутрішній) сприяють зменшенню населення в сільській місцевості та концентрації робочої сили в великих містах (Коваліско, 1999; Кошкіна, 2004; Лібанова, 2016; Мацько-Демиденко, 2018).

Технологічна мобільність тісно пов'язана з професійною та трудовою різновидами соціальної мобільності. Вона передбачає не тільки адекватний розвиненим країнам рівень технологій, але й готовність соціальних індивідів

або груп до виробничо–технологічних, організаційно–управлінських, конструкторсько–технологічних і дослідно–експериментальних видів діяльності в умовах переходу до нових технологій. Технологічна мобільність об’єднує 4 компоненти: організаційний (має на увазі наявність таких якостей як самостійність, активність, наполегливість, дисциплінованість), мотиваційний (передбачає наявність профільної освіти та бажання самореалізації в рамках професії), методичний (здатність організувати власну діяльність, обирати методи вирішення проблем і способи освоєння нових технологій) та результативний (визначає здатність оцінювати ефективність і якість виконання поставлених задач, нести відповідальність) (Цвик, 2004).

Закономірно, що найвищий рівень технологічної мобільності спостерігається в містах України, однак, останніми роками чисельність сільського населення стабілізувалась. Це обумовлено тим, що певна частка мешканців сіл демонструє добрі результати технологічної мобільності, спираючись на суб’єктивні чинники (бажання працювати на власній землі, повага до батьківської хати, розчарування в урбанізації, тощо) та об’єктивні (можливість орендувати якісну сільськогосподарську техніку, наявність дотацій з боку держави та попиту на фермерську продукцію).

Так, у 2019 році для фермерів та кооперативів була здійснена 90% компенсація вартості дорадчих послуг, 80% компенсація вартості насіння сільськогосподарських рослин вітчизняного виробництва, 70% компенсація кооперативам вартості придбаного вітчизняного обладнання, 40% компенсація вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, здешевлення кредитів, бюджетна субсидія на 1 гектар новоствореним фермерським господарствам та бюджетна субсидія на 1 члена вже зареєстрованого фермерського господарства. Таким чином, технологічна мобільність в межах кордонів України насамперед сприяє розселенню жителів на родючих ґрунтах та по берегам річок (наприклад, форелеві господарства в Західній Україні), тим самим продовжуючи традиції аграрного суспільства. Стверджувати, що технологічна мобільність істотно впливає на чисельність

населення міст досить складно, оскільки суто індустріальних населених пунктів (з наявними системо–утворюючими виробничими потужностями) залишилось порівняно мало, а у великих містах переважає напрям ІТ–технологій, з яким тісно пов’язана віртуальна мобільність (Лібанова, 2016; Садова, 2019).

Віртуальна мобільність відіграє все більшу роль в сучасному українському суспільстві, оскільки останнє перебуває під впливом глобалізації, стрімкого розширення інформаційного простору, зростання потреби в розвитку інноваційних технологій. Умови для її розвитку створили сучасні інформаційно–комунікаційні технології (ІКТ). У наші дні вона є не тільки загально визнаною формою партнерства та мережевої взаємодії різних соціальних індивідів і груп, а й новим громадським трендом (наприклад, активний розвиток блогів і влогів). В межах віртуальної мобільності передбачається використання ІКТ для досягнення всіх переваг фізичної мобільності без необхідності географічного переміщення. Віртуальна мобільність дає можливість замінити, доповнити або сформувати як фізичне переміщення, так і особисті контакти віртуальними. Вона істотно відрізняється від фізичної мобільності, хоча її можливо та навіть потрібно використовувати в якості доповнення або альтернативи останній. В цілому, існує 2 підходи до визначення суті віртуальної мобільності: її розглядають як прояв фізичної мобільності, що існує у віртуальному просторі або як абсолютно відмінну від фізичної мобільності, оскільки вона діє в новому просторі (віртуальному) завдяки роботі комп’ютерів. Віртуальна мобільність дозволяє: надати нові можливості соціальним індивідам та групам з тимчасово або постійно обмеженими можливостями чи дієздатністю; істотно нівелювати вікові та географічні обмеження соціальної мобільності; приєднатися до світового ринку праці та міжнародної системи послуг. Також, з її допомогою, можливо, підвищити: доступність соціальних благ (наприклад, освіти); прибутковість бізнесу (наприклад, знайти партнера або інвестора); якість продукції та послуг (наприклад, шляхом дотримання міжнародних стандартів), тощо (Лібанова, 2016; Садова, 2019).

В Україні віртуальна мобільність вкрай позитивно позначається на динаміці розселення жителів, оскільки перешкоджає необхідності еміграції за межі країни та від'їзду жителів малих населених пунктів до великих міст. Це досягається, в першу чергу, можливістю отримання як віддаленої роботи, так і дистанційної освіти, крім того, все більше способів взаємодії з державними органами соціального забезпечення так само можливі в рамках віртуальної реальності та ця тенденція тільки посилюється. Багато в чому, це обумовлено тим, що в малих населених пунктах життя дешевше, а працюючи у віртуальній реальності можливо отримувати заробітну плату, порівняну з такою у великих мегаполісах.

2.3. Процеси внутрішньої міграції в Україні у соціологічному вимірі

Внутрішня міграція населення це будь-яке територіальне його переміщення, що пов'язане з перетинанням внутрішніх кордонів адміністративно-територіальних утворень з метою зміни постійного місця проживання або тимчасового перебування на території для здійснення навчання або трудової діяльності незалежно від того, під переважаючим впливом якого саме чинника воно відбувається. Чинники впливу на внутрішню міграцію поділяються на 2 групи – притягуючі (спонукають переселятися в ті регіони, де якість життя вище, ніж в регіоні попереднього проживання) або виштовхуючі (обставини в регіонах постійного проживання, вплив яких унеможлиблює подальше проживання в них, не залежно від того, чи існують умови в регіоні переселення для успішної адаптації мігрантів) (Магомедсултанов, 2009; Калачикова, 2018).

Внутрішню міграцію населення можна розглядати як один із проявів різновидів соціальної мобільності (наприклад, трудової, професійної чи академічної) або прояв її географічної форми. Ключовим моментом, який об'єднує процеси внутрішньої міграції та соціальної мобільності є наявність переміщення з одного місця в інше, здебільшого пов'язаного зі зміною

соціального статусу (Магомедсултанов, 2009; Ніколенко, 2014). Основна відмінність між горизонтальною, географічною мобільністю та міграцією полягає в наявності різних аспектів наукового інтересу. Якщо в першому випадку дослідника цікавить зміна положення індивіда в соціальному просторі, то у випадку з географічною мобільністю зацікавлення викликає переміщення в фізичному просторі (Гідденс, 1999).

Процеси внутрішньої міграції в контексті соціальної мобільності стали предметом соціологічних досліджень в ХХ ст.. Це обумовлено їх роллю в існуванні та функціонуванні всього світового співтовариства на сучасному етапі соціального розвитку. Саме вони створили та продовжують це робити, а також змінювати й конструювати – поліетнічні, полікультурні суспільства зі своїми перевагами та недоліками, що на сьогодні формують реальність соціального буття. Відповідно, процеси внутрішньої міграції з позицій соціології володіють як певними перевагами, так і недоліками.

Наприклад, С. Ліпсет і Р. Бендикс в роботі «Соціальна мобільність в індустріальному суспільстві» (1967 року) писали про те, що соціальні зміни, викликані ідеями рівності, справили потужний вплив на соціальну мобільність (Черниш, 2010; Павлова, 2016). Однак, тільки завдяки розвитку міграції в сферах освіти та підприємництва соціальна мобільність стала сприйматися суспільством як необхідна норма. Крім того, істотний вплив на процеси внутрішньої міграції справила соціологія гендеру. Так, активізація феміністичного руху в 60–70-х років ХХ століття виявила невідповідність між образом трудового мігранта (що традиційно сприймався як чоловік) і законами міграції Е. Г. Равенштайна, згідно з якими жінки більш схильні до міграції. В межах гендерного підходу до процесів міграції досліджують вплив гендеру: на зайнятість мігрантів, їх поведінку у якості переселенців, прийняття рішення про міграцію, соціальний статус, міграційну політику, адаптацію мігрантів та ін. аспекти (Маматханова, 2012; Василенко, 2013; Адедиран, 2015).

Підсумовуючи, можна помітити що в ході соціологічних досліджень в рамках гендерного підходу була виявлено, що у чоловіків і жінок міграційна

поведінка відрізняється. Загалом, внутрішня міграція як один із проявів соціальної мобільності досліджується соціологами на всіх рівнях функціонування суспільних систем – мікро–, мезо–, макро–, мега–. При чому всі вони тісно взаємопов’язані між собою. Відповідно, соціологічні теорії міграції населення розглядають закономірності територіальних переміщень населення як з позиції їх мотивації та наслідків на мікро–рівні, так і з позиції аналізу процесу на макро– та мега– рівнях (Василенко, 2013; Васильєва, 2014; Адедиран, 2015). Соціологічна теорія міграції є структурним елементом загальної теорії соціології, отже, має всі риси та властивості соціологічної науки. Власне теорії міграції є найбільш високим рівнем узагальнення природи цього явища (феномену, процесу – в залежності від царини дослідження), закономірностей його виникнення та чинників еволюції, а також механізмів взаємодії з іншими елементами системи суспільних процесів (Васильєва, 2014).

Найбільш значущі теорії міграції в контексті соціологічних досліджень сформульовані такими 10 вченими як:

1) Л. А. Ж. Кетле (1796–1874 рр.) – бельгійським математиком і соціологом, який першим виявив зв’язок між соціальними та фізичними явищами, а також займався моделюванням міграційних процесів за допомогою математики;

2) Е. Г. Равенштайном (1834–1913 рр.) – німецько–англійським картографом і географом, основоположником наукового підходу до вивчення міграції в соціумі, який вивів закони її динаміки на основі аналізу матеріалів переписів населення;

3) С. Е. Стауфером (1940–1960 рр.) – американським соціологом, який створив теорію взаємодії мобільності та відстані, а також ввів у науковий обіг поняття «обставин, що втручаються». До останніх, на його думку, належить все, що заважає міграційному процесу (витрати, законодавство, відсутність інформації, тощо). Саме вони визначають успішність міграції, оскільки кількість мігрантів обернено пропорційна кількості цих обставин;

4) Дж. К. Зіпфом (1902–1950 рр.) – американським лінгвістом і філологом,

який пояснював міграції принципом найменшого опору (люди при досягненні результату завжди вибирають дії, які вимагають від них найменших зусиль). Він створив так звану теорію гравітації, в якій, на відміну від теорії С. Е. Стауфера, враховував тільки 2 конкретних чинники, 1 з яких є константою, а не широкий перелік обставин, що втручаються;

5) У. А. Льюїсом (1915–1991 рр.) – лауреатом Нобелівської премії з економіки, творцем дво–секторної моделі економіки, в якій вкрай важлива роль міграції з сільської місцевості в місто на тлі зростання виробництва та зайнятості в країнах третього світу;

6) Е. С. Лі (1917–2007 рр.) – американським психіатром і соціологом, який переформулював теорію Е. Г. Равенштайна, приділивши увагу притягуючим (позитивним) і виштовхуючим (негативним) чинникам. Вчений виділив окремо обставини, що втручаються, з урахуванням всіх діючих на мігранта сил (економічних, політичних, соціальних, культурних, природних);

7) В. Зелінським (1921–2013 рр.) – американським географом, автором концепції культурного районування, який створив теорію міграційного (мобільного) переходу по аналогії з демографічним переходом. Він підкреслює, що в часі та просторі є чіткі структурні закономірності в зростанні персональної мобільності, які є невід’ємною частиною процесу модернізації. Власне ж міграційний перехід складається з 5 фаз розвитку суспільства: первісної традиційної, ранньої мобільної, пізньої мобільної, розвитку, над–розвитку;

8) Д. С. Мейсі – сучасним американським соціологом, автором синтетичної теорії міграції, що базується на принципі інтеграції теоретичних положень класичної теорії міграції та механізмів міграційних зв’язків в умовах глобалізації;

9) Н. Глік–Шиллер – сучасною американською антропологинею та соціологинею, авторкою теорії транснаціональної міграції, що заснована на закономірностях виходу міграційних потоків за межі кордонів національних держав;

10) С. Сассен – сучасною американською соціологинею й економісткою,

авторкою терміна «глобальне місто», яка підкреслює роль іноземних інвестицій в країні, що розвиваються у збільшенні еміграції з останніх, всупереч усталеній думці (Глазкова, 2010; Маматханова, 2012; Василенко, 2013; Васильєва, 2014; Адедиран, 2015).

Виходячи з вищенаведеного, зауважимо, що міграційні відносини – це один із значущих видів суспільних відносин. У соціології суспільні відносини класифікуються за 2 основними критеріями: за участю свідомості в їх формуванні – матеріальні та ідеологічні (вони ж вольові або духовні) та за основною сферою реалізації – економічні, соціальні, політичні, духовні. При чому кожна з вищевказаних груп суспільних відносин має, в свою чергу, внутрішні підгрупи (Васильєва, 2014).

Специфіка міграційних суспільних відносин визначена тим, що вони:

1) є порівняно відособленою однорідною групою суспільних відносин, що виникають, розвиваються, трансформуються та припиняються у зв'язку з територіальними переміщеннями населення;

2) взаємодіють з іншими видами суспільних відносин і знаходять відображення практично у всіх сферах суспільного життя (трудовій, соціальній, політичній, національній, культурній, родинній та ін.);

3) є одним з об'єктів державного регулювання та державної політики, орієнтованих на оптимізацію міграційних відносин та забезпечення балансу інтересів всіх сторін, які задіяні у цих відносинах;

4) в масштабі мікрорівня реалізуються через систему міжособистісних зв'язків, які, в свою чергу, впливають на їх характер;

5) характеризуються багатостороннім характером (мігранти як суб'єкти міграційних відносин вступають в певні суспільні відносини, тим самим змінюючи зміст останніх з іншими категоріями суб'єктів);

6) володіють певною тривалістю у часі й територіальною локалізацією (Васильєва, 2014).

Таким чином, соціологія вивчає процеси внутрішньої міграції населення, в першу чергу тому, що остання є значущою частиною суспільних відносин.

Відповідно, в соціологічних дослідженнях міграції соціальних індивідів або груп застосовують ті чи інші соціологічні підходи (сукупності принципів, за допомогою реалізації яких здійснюється аналіз і детальне дослідження).

Основними соціологічними підходами до вивчення міграції виступають наступні:

1) процесуальний – передбачає розгляд міграції як соціального процесу та заснований на найбільш поширеному визначенні міграції як територіального переміщення або мобільності населення. В його межах виділяють види міграції (зовнішня, внутрішня, вимушена) та поняття, пов’язані з напрямками й інтенсивністю міграційних потоків (міграційна когорта, міграційний оборот, міграційний приріст, тощо). Або підкреслюють динамічність міграції (міграційний рух, мобільність, міграційна рухливість тощо);

2) феноменологічний – передбачає розгляд міграції як соціального феномену, що є найважливішим чинником соціальних змін. Основою цього підходу є принцип дослідження повсякденного світу без суджень стосовно його соціальної структури, тобто дослідження міграції безвідносно її наслідків, перспектив і закономірностей розвитку;

3) інституційний – передбачає розгляд міграції як соціального інституту та ґрунтується на тому, що явище міграції виникло ще в доісторичну епоху й вже давно інституціоналізоване;

4) позитивістський – передбачає розгляд міграції як результату індивідуального вибору, що обумовлений низкою різноманітних чинників (географічних, економічних, екологічних, культурних, тощо). Він спрямований на виявлення об’єктивних закономірностей міграцій з метою подальшої оцінки їх соціальних наслідків і визначення ефективності прийнятих для управління заходів. Даний підхід заснований на класичних економічних теоріях, наріжним каменем в яких є концепція «людини економічної» англійського філософа та соціолога Дж. Ст. Мілля (1806–1873 рр.). Сучасний американський економіст М. П. Тодаро розвинув цю концепцію в своїх роботах, в основу яких він заклав принцип раціонального вибору та проблему прийняття рішення про міграцію.

Наріжним мотивом міграційної поведінки в межах позитивістського підходу є зацікавленість в поліпшенні свого положення, перш за все, в підвищенні доходу;

5) біхевіористський – передбачає розгляд міграції як результату соціальної адаптації. Основою даного підходу є положення про те, що поведінка соціальних індивідів або груп обумовлена впливом соціального середовища та соціум є результатом взаємодії соціального середовища й індивіда. Так, в науковій праці, що заклала підвалини цього підходу – «Польський селянин в Європі та Америці» (1920 р) У. Томаса і Ф. Знанецкого, автори сформулювали типологію соціальних характерів на основі реальної динаміки мотивацій, змодельовали механізм адаптації до соціального середовища та його можливі варіанти;

6) структурно–функціональний – передбачає розгляд міграції як системи, в межах якої всі частини світу пов’язані між собою різноспрямованими людськими потоками, тобто спираючись на теорію залежного розвитку та теорію світових систем. В першу чергу цей підхід спрямований на дослідження детермінант міграції, себто соціальних факторів, в їх системно–функціональній єдності, згідно Т. Парсонса. Відповідно до цієї теорії, міграції населення суттєво впливають на тривалі соціальні трансформації, та, тим самим, виконують стійкі соціально значущі функції або викликають дисфункціональні стани. В межах цього підходу Р. К. Мертон поділяв соціальні функції міграцій на явні та латентні. Застосовуючи цей підхід, сучасний іспанський соціолог, представник руху постмарксизму М. Кастельс і сучасний греко–американський соціолог М. Ніколінакос підкреслюють, що міграційні процеси обумовлені накопиченням капіталу та роблять вічним підпорядкування периферії центру (світ–системна теорія американського соціолога І. Валлерстайна), та завдяки міграції, центру вдається стабілізувати обстановку в периферії, оскільки мобільність дозволяє усунути потенційне джерело соціальних криз;

7) етносоціологічний – висвітлює міграцію в контексті поєднання історичного та етнографічного підходів, спираючись на концепцію культури як

колективного способу адаптації до навколишнього природного і соціального середовища. Заснований на дослідженні історичних традицій, в тому числі, тих, що відображають колишній міграційний досвід. Особливу увагу вимагає приділяти впливу на міграційну поведінку не тільки індивідуальних переваг, але й тих соціальних груп, до складу яких вони входять, а також референтних груп, на норми яких вони орієнтуються (Глазкова, 2010; Бабаєва, 2012; Адедиран, 2015; Павлова, 2016; Сердюков, 2018).

Підсумовуючи вищезазначене, можливо відзначити, що міграція як соціальний процес це мобільність соціальних індивідів або груп, результатом якого є зміни в їхньому становищі (територіальному, соціальному, економічному, тощо) та відносинах з соціальним середовищем (адаптація, дезадаптація, асиміляція, тощо), тобто в соціальній структурі суспільств донора та реципієнта (Бабаєва, 2012).

Внутрішня міграція як соціальний процес, може характеризувати зміни: в структурі особистості (формування установок, ціннісних орієнтацій чи мотивації поведінки); у взаємодії декількох індивідів (спілкування, особистісні конфлікти, тощо); внутрішньо– та між– групових видах взаємодії (адаптація, згуртування, спільна робота, тощо) (Бабаєва, 2012). Основними характеристиками внутрішньої міграції як соціального процесу є: масовість (одиничні переміщення людей не можуть бути міграційними процесами); існування міцного причинно–наслідкового взаємозв'язку міграційних процесів, що забезпечує стійкість міграції як соціального феномену; наявність соціального підтексту на всіх етапах міграційного процесу (рішення про міграцію приймається в зв'язку з соціальними проблемами на всіх рівнях соціуму); спонтанність (спонтанні соціальні процеси сформовані під впливом соціальних чинників і, наприклад, у випадку з вимушеною міграцією, мають інстинктивний, несподіваний характер) (Магомедсултанов, 2009; Бабаєва, 2012). В Україні найбільш значущими видами внутрішньої міграції в контексті соціологічних досліджень є академічна, трудова і, з 2014 року — вимушена. Крім того, традиційними є маятникові міграції у великі міста з малих населених

пунктів, а лідером за привабливістю для мігрантів впродовж усього періоду Незалежності України є місто Київ і Київська область. Однак, з 2017 року приплив мігрантів до Києва зменшується в порівнянні з минулими роками, тоді як в Київській області продовжує бути стабільно високим. Експерти вважають, що популярність Київської області та зменшення припливу населення в саме місто Київ це пов'язані між собою чинники. Так, життя в столиці, та в першу чергу житло, занадто дорогі для багатьох. У той же час в передмістях Києва останнім часом побудовано багато нового, сучасного житла, набагато більш доступного за ціною, ніж в Києві. Тому тепер швидше зростає чисельність населення області, а не Києва. А на роботу мешканці Київщини традиційно їздять до столиці. За даними аналітичного центру «CEDOS», міста Дніпропетровськ і Харків це найбільші після Києва центри студентської міграції (прояв академічної мобільності), що пов'язано з великою кількістю великих вищих навчальних закладів в цих містах (CEDOS). Популярні також у студентів міста Одеса та Львів, які за даними Державної служби статистики знаходяться в п'ятірці регіонів з найбільшим приростом населення. Крім того, приріст населення в Дніпропетровській і Харківській областях експерти пояснюють ще й сусідством з ОРДЛО, де проходить АТО. Так, більшість вимушених переселенців вибирають в якості тимчасового місця проживання найближчі до колишньої домівки області, тобто Дніпропетровську та Харківську. Вінницька й Запорізька область кілька років поспіль є лідерами (якщо не брати до уваги зону ОРДЛО й АР Крим) за кількістю мігрантів в інші регіони та загальним зменшенням чисельності населення.

Порівняно з розвинутими країнами, де внутрішні міграції є важливою складовою збалансування ринку праці та динамічного розвитку економіки (наприклад, середньо-статистичний громадянин Сполучених штатів Америки змінює місце проживання в межах країни близько 13 разів упродовж життя, а громадянин Великобританії – 7), внутрішня міграційна мобільність українців вкрай невисока. За цим показником, Україна суттєво поступається не лише США та Великобританії, але й Швеції, Росії, Болгарії та Сербії. Слід

підкреслити, що в Україні внутрішні мігранти за місцем фактичного проживання та роботи зазвичай не зареєстровані, тому статично не обліковуються. Для оцінки їхньої чисельності використовуються непрямі методи з урахуванням даних щодо зайнятості, сплати податків, споживання продуктів харчування, тощо. Дещо ліпша ситуація з обліком вимушено переміщених осіб, але в ньому виникають свої політико–економічні складнощі. Переважно внутрішні мігранти працюють на будівництві, в торгівлі та громадському харчуванні, транспортній системі й у домашніх господарствах заможних городян. Крім того, численна міжрегіональна трудова сезонна міграція спрямована на роботу в рекреаційних зонах та сільському господарстві, однак через окупацією АР Крим її можливості суттєво обмежені. Причинами внутрішньої міграції населення України насамперед є наступні 5: військова агресія з боку Росії; структурна перебудова економіки, що супроводжуються збільшенням мобільності капіталу, зокрема його інтенсивним міжгалузевим та географічним переміщенням; нерівномірність в розміщенні продуктивних сил, суттєвими відмінностями в соціально–економічних умовах життя в селі й у місті та в різних регіонах країни; різке погіршення екологічної та економічної ситуації в окремих регіонах; інтенсифікація загальнонаціональних міграційних процесів.

Загальними рисами внутрішньої міграції населення України насамперед є:

- 1) концентрація робочої сили у великих містах й економічних центрах;
- 2) міграції відбуваються між регіонами, областями, населеними пунктами за класичними схемами – «місто → місто» або «село → місто» чи «село → село», при чому зазвичай до більших за розмірами населених пунктів;
- 3) міграції за схемою «місто → село», тобто до менших населених пунктів, майже не спостерігаються;
- 4) більш розповсюджена внутрішня міграція жителів сільських населених пунктів;
- 5) постійне зменшення розмірів сезонної внутрішньої міграції;
- 6) збільшення обсягів маятникової міграції до великих міст, насамперед

Дніпропетровську, Харкову, Києва, Львова, Івано–Франківська та Чернівців (що обумовлена високою густотою сільських і міських поселень та сприятливою віковою структурою);

7) загальне збільшення соціальної мобільності населення, насамперед серед нетипових вікових для внутрішньої міграції вікових та професійних груп населення.

Таким чином, можливо виявити, що спільним процесом внутрішньої міграції в Україні у соціологічному вимірі, насамперед, в контексті досліджень соціальної мобільності населення нашої держави, є діалектичне поєднання чинників внутрішніх та зовнішніх, або об'єктивних та суб'єктивних. Дана тенденція справджується як для соціальних груп, так й для інституцій. Наприклад, діяльність, що починається з «серфінгу» в мережі Інтернет, здатна сформувати мобільність інформаційну, що призведе до появи фахової мобільності. Остання ж, під впливом вищезазначених двох груп чинників на конкретні обставини реального життя (від проблем із здоров'ям у родичів до військової агресії в регіоні) здатна призвести до того чи іншого виду міграції. Крім того, в Україні простежується тенденція у внутрішній міграції не «від» певного виштовхуючого чинника, а задля отримання вищого рівня життя (концепція «Pull/Push»). Яскравим прикладом якої слугує насамперед академічна й професійна, та, почасти, трудова різновиди соціальної мобільності населення України.

Висновки до РОЗДІЛУ 1

Теоретичні засади дослідження соціальної мобільності поєднують в собі як необхідність виокремити сутність та класифікацію цього соціального феномену, так і його специфіку в Україні. Крім того, важливими складовими цих досліджень є аналіз динаміки різновидів соціальної мобільності як чинника розселення й процесів внутрішньої міграції у соціологічному вимірі на теренах нашої держави.

Першим теорію соціальної мобільності сформулював П. Сорокін у XX ст., що позначав цим терміном переміщення або зміни всередині соціального простору чи стратифікованого суспільства. Згодом, поняття соціальної мобільності творчо переосмислювалось насамперед за напрямками, що знайшли свого відображення в роботах таких всесвітньовідомих вчених як: Т. Парсонс, Р. Мертон, С. Ліпсет, Н. Смелзер, Ф. Паркін, Д. Вестергард, Р. Будон, П. Бурдь'є, Е. Гідденс, Дж. Голдторп. Крім того, згідно теорії розвитку суспільств Д. Белла, еволюція змін моделей соціальної мобільності нараховує щонайменше 3 етапи – традиційний, індустріальний або модерну, постіндустріальний або інформаційний. Власне соціологічні дослідження соціальної мобільності умовно розділяють на 3 відмінні за методами збору даних, процедурами вимірювання та аналізу матеріалу етапи: історико–соціологічні (історично перші), фахово–освітні та з побудовою логічної моделі (новітні). В наш час соціальну мобільність розглядають як явище, якість, ресурс, процес, результат, критерій або механізм. Також, в соціальній мобільності виділяють такі форми як: горизонтальну та вертикальну, вертикальну висхідну та низхідну, між поколіннями й усередині одного покоління, не значної та значної дистанції, внутрішню й зовнішню, організовану та структурну.

Загалом, в Україні досить високий рейтинг соціальної мобільності, а наріжними чинниками формування соціальної мобільності є аграрне минуле та сьогодення, пов'язане зі збройним конфліктом. Різновиди соціальної мобільності в суспільстві (насамперед – соціокультурний, академічний, професійний, трудовий, інформаційний, технологічний, віртуальний) безпосередньо впливають на розселення населення України, тобто розміщення останнього на території нашої держави. Здебільшого, вони сприяють зменшенню населення в сільській місцевості та концентрації робочої сили в великих містах, або навіть еміграції. Однак, віртуальна мобільність, останніми роками, посилює протилежні вищезазначеним тенденції завдяки дії низки соціально–економічних чинників.

Процеси внутрішньої міграції в Україні у соціологічному вимірі

потребують вивчення в контексті дослідження соціальної мобільності, оскільки можуть бути розглянуті як один із проявів її різновидів або форми (наприклад, географічної). Основна відмінність між ними та власне міграцією полягає в наявності різних аспектів наукового інтересу. Загалом, процеси внутрішньої міграції в контексті соціальної мобільності стали предметом соціологічних досліджень в ХХ столітті та знайшли розвитку в працях С. Ліпсета й Р. Бендикса, Е. Г. Равенштайна, С. Е. Стауфера, Дж. К. Зіпфа, У. А. Льюїса, Е. С. Лі, В. Зелінського, Д. С. Мейсі, Н. Глік–Шиллер, С. Сассен та ін. Отже, соціологи досліджують процеси внутрішньої міграції населення, в першу чергу тому, що дані процеси є значущою частиною суспільних відносин. Основними ж соціологічними підходами в їх дослідженнях міграції є: процесуальний, феноменологічний, інституційний, позитивістський, біхевіористський, структурно–функціональний, етно-соціологічний. Внутрішня міграція як соціальний процес, може характеризувати зміни: в структурі особистості, у взаємодії декількох індивідів, внутрішньо– та між– групових видах взаємодії. В Україні найбільш значущими видами внутрішньої міграції в контексті соціологічних досліджень є академічна, трудова і, з 2014 року – вимушена. Крім того, традиційними є маятникові міграції. Однак, порівняно з країнами Заходу частка внутрішніх мігрантів в нашій країні вкрай не значна, а їх статистичний облік суттєво ускладнений.

Тим не менш, процеси внутрішньої міграції є проявом соціальної мобільності населення, а дослідження присвячені їй в такому контексті, набули особливої актуальності в нашій країні з анексії АР Крим у 2014 році. Саме тому, в наступному розділі ми детальніше проаналізуємо трудову та вимушену внутрішню міграцію та тенденції їх динаміки на основі статистичних досліджень, здійснених державними установами в Україні, впродовж останніх кількох років.

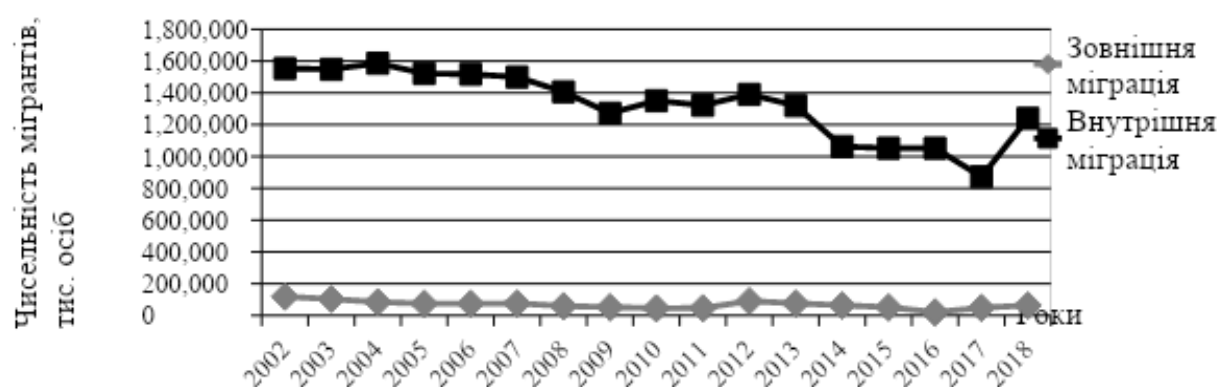
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНИЦЬКА ПРОГРАМА ТРУДОВОЇ ТА ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ У ТЕНДЕНЦІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Дослідницька програма трудової та вимушеної міграції у тенденціях соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту в Україні, обумовленого агресією Російської Федерації (РФ), покликана висвітлити логіку переходу теоретичного осмислення проблеми дослідження соціальної мобільності у її практичний вимір, задля розкриття актуального стану та перспектив розвитку внутрішньої міграції населення як тенденції соціальної мобільності. З метою здійснення вищенаведеної програми, було проведено соціологічний аналіз міграційних процесів в Україні на основі статистичних показників, наявних у верифікованих джерелах відкритого доступу мережі Інтернет.

2.1. Соціологічний аналіз трудової внутрішньої міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні

Актуальність соціологічного аналізу внутрішньої трудової міграції наслідок збройного конфлікту в Україні насамперед обумовлена тим, що їй у фахових актуальних дослідженнях та урядовій політиці, що відбивається в фінансуванні перших, приділено вкрай мало уваги, на відміну від зовнішньої трудової міграції. Зокрема, наріжними працями в дослідженнях саме внутрішньої трудової міграції, без її поєднання з внутрішньою вимушеною міграцією, є за авторством – О. М. Балакіревої, О. А. Малиновської, І. В. Мацко-Демиденко та О. І. Прибиткової (Балакірева, 2012; Малиновська, 2018; Мацко-Демиденко, 2018). У законодавчих документах внутрішня міграція взагалі довгий час не згадувалась (як, наприклад, у переліку стратегічних напрямів міграційної політики, що були визначені «Концепцією державної міграційної політики» у 2011 р.), або лише у загальному контексті та вкрай локально (як, наприклад, у «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року»). Чи не вперше, чіткі цілі та завдання внутрішньої міграції були

проголошені у «Програмі працевлаштування та професійного навчання внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки», та й там акцент був зроблений саме на маятниковому її різновиді, за що підлягав критиці від О. М. Балакіревої та О. А. Малиновської (Балакірева, 2014; Малиновська, 2018). Водночас, хоча у ЗМІ постійно наголошується, що Україна перетворюється або вже перетворилась на країну зовнішніх трудових мігрантів, внутрішня трудова міграція, особливо внаслідок збройного конфлікту, суттєво її перевищує (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка та співвідношення потоків внутрішньої та зовнішньої міграції в Україні, впродовж 2002–2018 років, за даними Державної служби статистики

Окрім того, якщо офіційна зовнішня трудова міграція, впродовж останніх 18 років, характеризується порівняною стабільністю динаміки, то динаміка внутрішньої трудової міграції тривалий час скорочувалась, та почала зростати лише з 2017 року. При чому, останній мав найменший за досліджуваний період її показник, що ми можемо пояснити досягненням хиткої стабільності у зоні ОРДЛО.

У порівнянні з іншими країнами світу, внутрішня мобільність населення України, навіть внаслідок збройного конфлікту, є вкрай низькою. Наприклад, згідно з дослідженнями Світового банку, в Україні внутрішня міграція становить усього 1,5% від економічно активного населення (з них 0,5% це міжрегіональна), тоді як у Республіці Франції цей показник становить 8%, у Великій Британії – 5%, та у Литовській Республіці – 2%. Водночас, через значну

бюрократизацію обліку трудових мігрантів та тінізацію ринкової економіки, а також низьку якість соціальних послуг (люди не вважають за потрібне мати на них право), подібні підрахунки є порівняно не точними. Окрім того, неофіційне працевлаштування дає змогу реалізувати стратегію подвійної зайнятості (наприклад, у державній установі за фахом, та в приватній з економічних міркувань), або отримувати певні соціальні виплати з безробіття. Вищезазначене окреслює досить деструктивне положення справ, оскільки саме внутрішня міграція в Україні може слугувати оптимальною, для розбудови держави, альтернативою зовнішній міграції. Так, варто звернути увагу на те, що вона, здебільшого детермінована тими ж самими групами чинників (наведені у порядку значущості для українських трудових мігрантів – економічними, соціальними, політичними й екологічними). Тобто, притягуючі та виштовхуючі чинники міграційної активності та соціальної мобільності для них є тотожними. Однак, на противагу зовнішній, внутрішня трудова міграція має низьку переваг. Наприклад, вона сприяє накопиченню людського капіталу, зменшенню бідності, ефективному перерозподілу трудових ресурсів, збереженню інтелектуального потенціалу країни, тощо. Втім, ступінь їх прояву в суспільстві залежить від комплексної цілеспрямованості та соціальної налаштованості державної політики, не лише у царині міграції, але й трудових відносин та соціального захисту (Лібанова, 2015; Новік, 2017; Пирожков, 2018).

Внутрішня трудова міграція в Україні підлягає класифікації за наступними критеріями:

1) правовим статусом (з офіційним оформленням реєстрації та без нього) – переважає не офіційна, оскільки вона є порівняно складною через бюрократичну процедуру для тих, хто мешкає не у власному житлі, а такими є більшість внутрішніх трудових мігрантів. Окрім того, за даними центру аналітичних досліджень CEDOS, понад 77% осіб не вважають її за необхідне, а 95% респондентів відмовили б у ній, якби наймач житла або родич про неї попросив (дякуючи радянському минулому, коли «прописка» майже прирівнювалась до права власності на нерухомість). Відзначимо, що за таких

умов офіційна статистична інформація не володіє всією повнотою, оскільки відображає лише зареєстрованих осіб;

2) за системністю (сезонна, маятникова, епізодична) – переважає епізодична та маятникова. Загальною тенденцією останніх 30 років є скорочення потоків сезонної внутрішньої трудової міграції та зростання маятникової, у напрямі регіональних центрів та м. Києва. Показовою є ситуація в Київській області, коли станом на 2010 рік понад 50,5% її жителів працювали у м. Києві, та близько 48% у великих містах області);

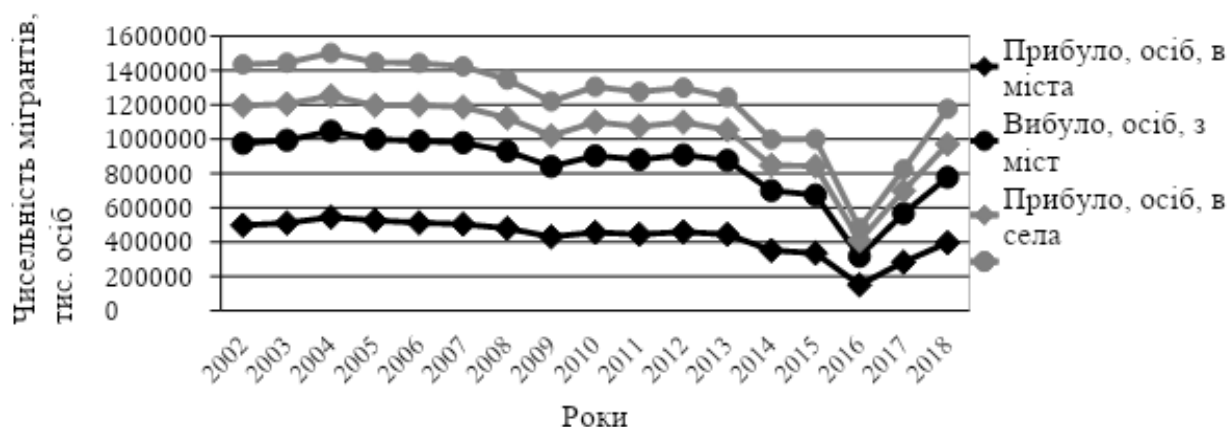
3) за тривалістю (безповоротна, довгострокова, короткострокова) – внаслідок збройного конфлікту в Україні найбільш поширеним є перехід або з короткострокової через довгострокову до безповоротної, або ж від довгострокової до безповоротної;

4) за якісним складом (робітники, фахівці, службовці та менеджери) – через складнощі з офіційною реєстрацією зміни місця проживання, розвитком інтелектуального дауншифтингу (свідомого нехтування соціальним статусом певної професії заради економічних вигод, що гарантує менш престижна, але гарантована робота) й значною «тінізацією» економіки вкрай складно визначається (Державна служба статистики; CEDOS, Лібанова, 2012; Пирожков, 2018).

Таким чином, внутрішня трудова міграція в Україні є важливим елементом суспільних відносин, в якому задіяна значна та набагато більша за таку у зовнішній, чисельність населення. Власне ж трудова міграція, від початку її досліджень, розглядається більшістю науковців як важливий прояв соціальної мобільності, що обумовлює соціологічний вимір.

В Україні, яка останні 30 років знаходиться у стані постійних трансформацій, обумовлених як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, в тому числі й переходу до постіндустріального суспільства, спостерігається нормальне для суспільств індустріалізації посилення процесів урбанізації. Водночас, необхідно зауважити, що внаслідок збройного конфлікту через агресію РФ, були значно посилені не лише процеси внутрішньої трудової

міграції у міста, але й у сільську місцевість. Останнє пояснюється низкою соціально-економічних чинників, насамперед – значно дешевшим житлом, близькістю до минулого місця проживання, пост-травматичним синдромом, наміром в найближчому майбутньому емігрувати з країни (рис. 7) (Курило, 2017; Державна служба статистики).

Рис. 7. Динаміка внутрішньої міграції в містах та селах України впродовж 2002–2018 років (створено автором на основі даних за даними Державної служби статистики)

Проблема вищенаведеної динаміки внутрішньої міграції в містах та селах в полягає в тому, що населення останніх стає соціально не захищеним, ексклюзивним з життя суспільства, а місцеві бюджети майже повністю дотаційними. Соціальна мобільність, з її трудовим проявом, спричинює ту ситуацію, коли залишаються на селі чи не самі представники соціальних груп ризику. Так, можливо зауважити, що внутрішня міграція у сільській місцевості України значно вища, ніж у містах, і в ній переважають процеси вибуття. Загальна ж динаміка внутрішньої міграції за всіма 4 напрямками, впродовж останніх 18 років співпадає, знижуючись упродовж 2002–2016 років, і лише потім починаючи зростати (Державна служба статистики). Наявне співвідношення свідчить про масовий виїзд громадян за кордон та спустошення сільської місцевості, що як для соціальної мобільності окремих індивідів є вкрай позитивним, а от з огляду на перспективи стабільного та повноцінного розвитку нашої країни демонструє жакливу тенденцію.

Внутрішню трудову міграцію детермінує, в першу чергу, ринок праці, що

зазнав значних змін внаслідок збройного конфлікту в нашій державі. Він характеризується такими рисами як: значна тінізація та неофіційне працевлаштування, високий рівень безробіття й неповної зайнятості, низька заробітна платня та престижність соціально-значущих професій (викладачі, лікарі, науковці, тощо), соціально-економічна нестабільність, демографічні проблеми.

Таким чином, опосередковано на внутрішню трудову міграцію впливають процеси імпорту та експорту, що відбивають рівень власного виробництва, та наявність попиту на робочу силу певної кваліфікації. Наприклад, після початку військової агресії з боку РФ, рівень українського експорту до неї знизився із 35% у 2013 році до 8% у 2016 році й продовжує зниження. Водночас, після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2015 році та за компенсаційним принципом, частка експортованих до нього товарів відрізняється постійним зростанням, наприклад, з 20% у 2013 році до 40% на 2016 рік. Останнє вимагає поліпшення якості товарів та послуг та орієнтацію на міжнародні стандарти, в свою чергу, це обумовлює попит на кваліфікованих працівників.

Однак, за час проведення АТО, багато підприємств були вимушені закритися або зменшити обсяги випуску продукції, а інвестиційна привабливість України знизилась, що сприяло змінам на ринку праці, скеровуючи, тим самим, і напрями соціальної мобільності. Д

осліджуючи трудову внутрішню міграцію населення України у контексті соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту в державі, насамперед звернемо увагу на міграційний приріст та скорочення населення як опосередковані показники декількох різновидів соціальної мобільності (за кожною класифікацією), що взаємопов'язані з трудовою міграцією (Лібанова, 2012; Лютак, 2017; Ковальська, 2018; Пирожков, 2018).

Вищенаведене зумовлене багатьма причинами, розглянемо лише декілька основних:

- 1) коли людина здійснює трудову міграцію та облаштовується на новому

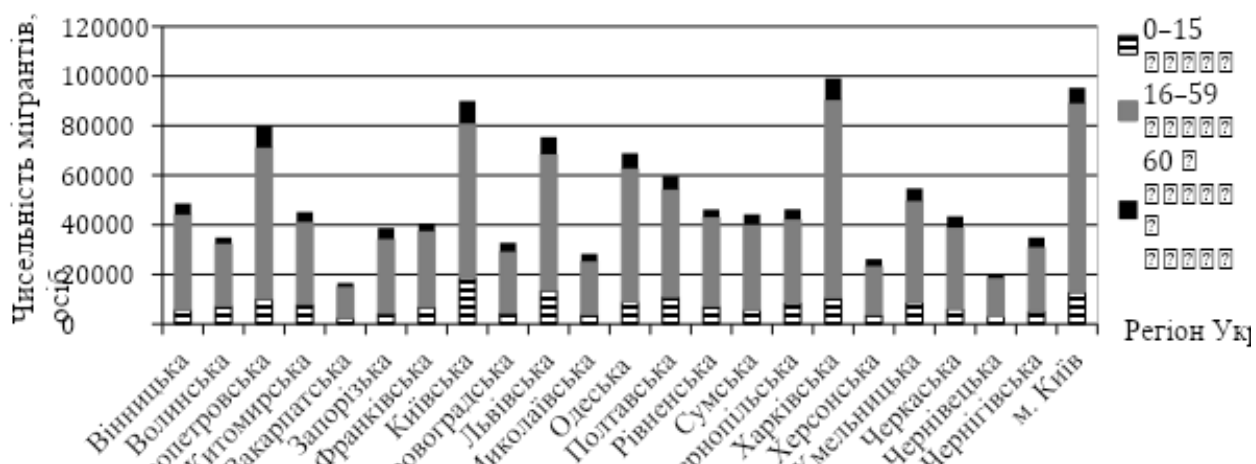
місці, вона сприяє скороченню населення колишнього регіону в прогресії, адже планує сім'ю на новому місці;

2) більшість дітей трудових мігрантів не повернуться до батьківського регіону, що у прямій та віддаленій перспективі також сприятиме зменшенню його чисельності за рахунок шлюбних і сімейних чинників;

3) здебільшого, високий рівень соціальної мобільності та внутрішньої трудової міграції обернено корелюють з: конфліктами у родині, збільшенням кількості розлучень, збільшенням шлюбного віку та віку народження першої дитини, зменшенням загальної кількості дітей. Тобто, регулярні переїзди або утруднена адаптація до нового місця проживання безпосередньо позначаються на відтворенні населення, з яким у комплексі інших демографічних чинників в Україні достатньо депресивна ситуація;

3) особи, що виїжджають на навчання до інших міст, почасти також можуть вважатися внутрішніми трудовими мігрантами, оскільки існує реальна різниця між сумою споживчого кошику у різних за розміром та економічною розвиненістю містах та регіонах України. Тобто, більшість студентів ВНЗ починають працювати, інколи залишаючи навчання заради роботи, особливо в ІТ-сфері, аби забезпечити собі гідний рівень життя та не сприяти збідненню батьків, у яких з кожним роком власні витрати зростають (через природне погіршення стану здоров'я). Водночас, інколи спостерігається й обернена ситуація, коли суто трудові мігранти починають займатися підвищенням свого освітнього рівня, але, набагато рідше, нажаль;

4) більшість трудових мігрантів це економічно-активне населення відповідної вікової категорії (18–50 років), яке має батьків та інших родичів, що з часом починають потребувати догляду. В умовах нашої країни, тобто абсолютно нерозвинених інституцій геронтологічної допомоги, виникає потреба продавати або залишати на спустошення батьківські хати, та переміщувати близьких до нового місця житла щоб наглядати за ними, що підтверджується даними щодо вікової структури внутрішньої міграційної активності у 2018 році (рис. 8);

Рис. 8. Вплив віку на міграційну активність населення регіонів України, станом на 2018 р., осіб (створено автором на основі даних Державної служби статистики)

Тобто, у 22 (за виключенням АР Крим, Донецької, Луганської) областей України та м. Києві серед мігрантів переважають зрілі цілеспрямовані люди, які згодом сприяють переміщенню за своїх дітей та батьків похилого віку. Водночас, у 3-ку лідерів із негативним сальдо між вибулим та прибулим економічно-активним населенням, та загальним рівнем вибулого населення входять, станом на 2018 рік – Полтавська, Хмельницька та Вінницька області. В цілому, лише для 8 (Дніпропетровської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Одеської, Харківської та Чернівецької) областей і м. Києва спостерігається позитивне сальдо між вибулими та прибулим населенням (Державна служба статистики).

Останнє, є досить тривожним проявом, адже вказує на низку негативних соціально-економічних та демографічних чинників, в тому числі й наслідків збройного конфлікту в державі, що посилюють свій вплив у більшій частині України. Зауважимо, що в наявних соціально-економічних умовах, внутрішня трудова міграція почасти сприймається як сходинка до зовнішньої, чим можемо пояснити транзитивність розвинутих областей (Харківської, Дніпропетровської, Львівської та Київської областей) і м. Києва.

Дослідження міграційного приросту у контексті соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту, вимагають підкреслити, що найчастіше це збільшення обумовлене не вертикальним проявом останньої, а горизонтальним.

Окрім того, через необхідність трудової міграції, особливо внаслідок збройного конфлікту, люди можуть втрачати перспективи вертикальної мобільності на колишньому місці, нехтуючи ними заради забезпечення нагальних матеріальних потреб. В свою чергу, це обумовлює зниження людського капіталу, що, в тому числі, знаходить і вираження у показниках людського розвитку. Так, станом на 2019 рік, за показниками індексу людського розвитку, створеного на основі концепції Р. Інглхарта, Україна посідала 2 з кінця місце (0,75) після Республіки Молдови (0,71) серед 10 країн Східного регіону Європи (додаток 1) (Human Development Index, 2020).

Міграційний приріст та скорочення населення, за областями України характеризується значною амплітудою коливань динаміки (від –16,3 тис. осіб до +30,6 тис. осіб), що свідчить не лише про високу мобільність населення, але й про значну соціально-економічну диференціацію областей та трансформаційні процеси у суспільстві (додаток 2) (Державна служба статистики).

Зауважимо, що ми свідомо досліджували період починаючи з 1995 по 2018 рр. включно, оскільки намагалися відкинути міграційну активність, яка була обумовлена розпадом Радянського Союзу та наступною економічною кризою, задля коректності аналізу.

У переважній більшості (12 з 21, за виключенням АР Крим, Донецької, Луганської та Харківської) областей України спостерігається скорочення населення внаслідок міграційної активності. 9-ма областями, в яких спостерігається протилежна ситуація є: Одеська, Дніпропетровська, Полтавська, Київська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська та Чернівецька області України. В них за рахунок міграційної активності населення збільшується. При чому, у 3-ку лідерів за показниками стабільного зростання динаміки приросту населення внаслідок міграцій є Одеська, Дніпропетровська та Івано-Франківська області. Загалом, більшості областей України властиві коливання процесів міграційного зростання та скорочення населення, що є цілком природнім явищем, обумовленим низкою соціально-економічних причин. Останні також перебувають у динаміці, тим самим

обумовлюючи коливання трудової міграції, та спричиненого нею зростання або скорочення населення. Водночас, вкрай загрозливою є ситуація у 3-х регіонах України, де починаючи з 1995 року відбувається виключно скорочення населення внаслідок міграції, а саме: Чернігівської, Херсонської та Рівненської (Державна служба статистики). Стан цих областей у соціологічному вимірі є набагато більш небезпечним, ніж такий у тих областях, що хоч і входять до 3-ки лідерів за тривалою динамікою зниження чисельності населення (Запорізька, Черкаська та Хмельницька), однак в яких спостерігаються коливання динаміки, тобто наявна не кризова ситуація, а біль-менш природній розвиток суспільства. Під останнім ми розуміємо врівноваження виштовхуючих та притягуючих чинників, коли впродовж тривалого часу (наше дослідження охоплює 23 роки) вони поперемінно набирають сили. У випадку кризових областей, вочевидь діють лише виштовхуючі чинники, що обумовлює погані перспективи їх розвитку та вимагає втручання держави.

Водночас, необхідно враховувати, що Україна належить до країн із стрімким старінням населення та найбільшою (після Росії) у Східному регіоні Європи міжнародною міграційною активністю впродовж останніх 30 років (додаток 3).

Тобто, окрім того, що певні області втрачають економічно-активне населення через процеси трудової міграції (внутрішньої та зовнішньої), водночас відбувається природне зменшення населення. Наприклад, станом на 2018 р. лише в одній з 21 (за виключенням АР Крим, Донецької, Луганської та Харківської) області України приріст населення за рахунок міграції перевищував показники природного скорочення ↓ Дніпропетровській (додаток 4). Ще у 8 областях (Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській та Чернівецькій) приріст населення внаслідок міграції хоча й не перевищував його природне скорочення, однак хоч мав місце бути (Державна служба статистики).

Отже, в більшості областей України (12 з 21) спостерігається вкрай загрозлива для суспільства ситуація, коли населення стрімко знижується за

рахунок одночасної дії 3 чинників – зростання смертності, зниження народжуваності та міграції. При чому, внутрішня трудова міграція опосередковано сприятиме зниженню народжуваності в депресивних регіонах, оскільки мігрують насамперед соціально й економічно активні громадяни репродуктивного віку (Балакірева, 2014; Лютак, 2017).

Узагальнюючи, можливо стверджувати, що під впливом притягуючих та виштовхуючих чинників, серед яких основним є наслідки збройного конфлікту з РФ, в Україні здійснюється внутрішня трудова міграція, що призводить до скорочення або зростання населення в певних областях країни. В свою чергу, аналіз цих критеріїв дозволив окреслити низку проблемних площин, з деструктивними перспективами розвитку обумовлених ними наслідків, за відсутності послідовної підтримки малорозвинених областей та вирішення кризової ситуації у розвитку Чернігівської, Херсонської та Рівненської.

Основними деструктивними наслідками наявної ситуації дисбалансу між скороченням та приростом населення областей України, насамперед внаслідок збройного конфлікту, що виник через агресію РФ є:

1) стрімке скорочення соціального капіталу окремих областей, що не відновлюється, а отже, посилення їх маргіналізації та криміналізації, загального занепаду;

2) не рівномірний розподіл соціально-мобільного населення, що здебільшого характеризується низкою позитивних якостей (громадянська активність, чітка самоідентифікація, вміння цілепокладання, комунікабельність, професіоналізм, схильність до само-розвитку, сміливість у ризиках вибору, виокремлених Н. Луманом, тощо) (Луман, 1994; Завидівська, 2019).

Таким чином, у подальшому, це може ініціювати стан суспільно-політичної кризи, коли суспільство буде розділено за областями.

Наголошення на загрозливій ситуації в депресивних регіонах викликано ще й тим, що в них скорочується соціальна мобільність населення, з усіма своїми позитивними рисами, аж до повного зникнення. В свою чергу, це обумовлює глибинні та латентні внутрішні конфлікти, які сприяють розділенню

українського суспільства, насамперед – у геополітичному вимірі, тим самим становлячи небезпеку для її стабільного розвитку та територіальної цілісності (Грішнова, 2019).

Державна політика, спрямована для зменшення трудової міграції з депресивних регіонів та рівня негативних впливів збройного конфлікту з РФ, яка б водночас не зменшувала, а посилювала соціальну мобільність, змінюючи її напрям – з горизонтального на вертикальний – передбачає наступні дії:

1) заохочення компаній, чия технологічна схема роботи не передбачає використання природних ресурсів та перевезення значних обсягів технологічного устаткування, насамперед ІТ-індустрії, до створення філій в регіонах на пільгових умовах;

3) заохочення розвитку малого та середнього бізнесу шляхом надання пільг та преференцій, в тому числі й кредитування, а також консультативно-роз'яснювальної роботи стосовно залучення міжнародних інвестицій шляхом участі у певних грантових програмах та подання заявок у спеціалізовані фонди;

4) заохочення розбудови інституту фермерства на селі, в тому числі зі спеціалізацією на створення екологічно-чистої органічної продукції та сприяння уможливленню її появи на ринках великих міст, за рахунок надання консультативної та матеріальної допомоги;

5) розбудова екологічного туризму, насамперед із рекламою його за межами країни та популяризацію в середині неї, що здатно забезпечити стрімкий та ефективний результат (створення робочих місць, посилення національної свідомості за громадянської активності за допомогою обізнаності та гордості, екологізація свідомості громадян, позитивний міжнародний імідж, консолідація суспільства, тощо);

6) залучення інвесторів на засадах відкритих тендерів (Капінус, 2017; Курило, 2017; Риндзак, 2017).

Водночас, позитивними наслідками приросту населення областей внаслідок трудової внутрішньої міграції є:

1) стрімкий розвиток областей-реципієнтів;

2) зменшення видатків з соціального бюджету в областях-донорах (завдяки зменшенню безробіття та не тривалого, однак все ж таки підвищення рівня благополуччя внаслідок матеріальної підтримки родичів з боку мігрантів);

3) підвищення податкових надходжень;

4) змін на ринку праці, завдяки забезпеченню відповідного потребам роботодавців якості й кількості спеціалістів на ринку праці (Садова, 2015; Новік, 2017; Завидівська, 2019).

Підсумовуючи, виокремимо загальні риси сучасного стану української внутрішньої трудової міграції, як прояву соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту:

1) значні коливання динаміки, що почала зростати лише з 2017 р.;

2) переважаючий мотив – економічний (бідність, не можливість самореалізації економічно-активних громадян, значні розбіжності за рівнем життя між областями, тощо);

3) стабільність дії виштовхуючих та притягуючих чинників, що у комплексі сприяють збільшенню соціально-мобільного населення в одних й тих самих областях, та загострення кризи в інших. Тобто, вона не зменшує регіональні відмінності в рівні безробіття або заробітної плати, а поглиблює їх;

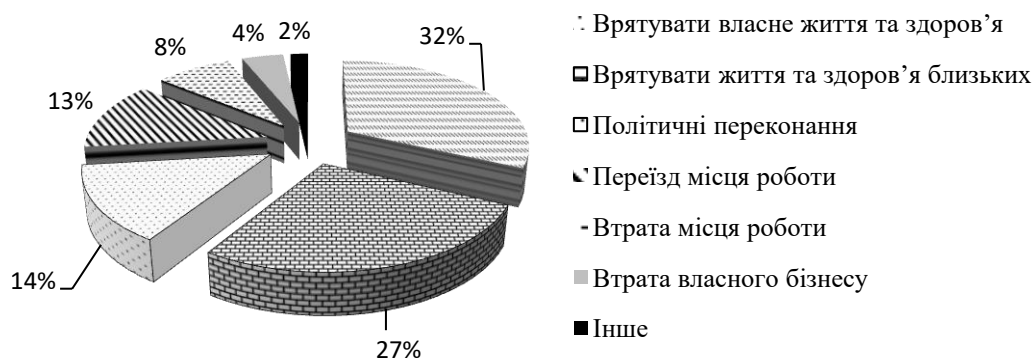
4) відсутність адекватної державної політики щодо: ведення статистичних досліджень у царині внутрішньої трудової міграції (відсутність регулярних вибірових обстежень задля для з'ясування її обсягів, спрямованості, складу), соціального захисту внутрішніх трудових мігрантів, сприяння вертикальній мобільності на протигагу горизонтальній, відновленню депресивних територій (Новік, 2017; Риндзак, 2017; Садова, 2019; Завидівська, 2019).

Отже, переваги внутрішньої трудової міграції не реалізуються повній мірі в Україні, можливість статистичних досліджень ускладнюється ставленням до інституту реєстрації місця проживання, а власне поняття «внутрішньої трудової міграції», починаючи з 2014 року здебільшого розглядається в контексті вимушеної міграції внутрішньо-переміщених осіб.

2.2. Соціологічний аналіз вимушеної внутрішньої міграції населення внаслідок збройного конфлікту в Україні

Вимушена міграція це постійна або тимчасова зміна місця проживання соціальних індивідів або груп з причин, що не залежать від них, як правило, всупереч бажанню останніх (стихійне лихо, екологічні катастрофи, промислові аварії, військові дії, порушення прав і свобод громадян). Вона відрізняється від примусової, оскільки в її основі є не розпорядження цивільної або військової адміністрацій, а поміркований вибір соціального індивіда чи групи без позитивної мотивації (Лібанова, 2015; Новікова, 2018; Мойсеєнко, 2019).

Суть вимушеної міграції полягає в тому, що вищезазначений вибір соціального індивіда чи групи спрямований не на підвищення наявного соціального статусу, а на збереження життя та здоров'я себе та своїх близьких. Саме такої позиції притримуються 59% внутрішньо-переміщених осіб, що є громадянами України, постраждалими внаслідок агресії РФ, що призвела до збройного конфлікту на території нашої країни (рис. 9) (Міжнародна організація з міграції).

Рис. 9. Мотиваційна складова рішення про міграцію внутрішньо-переміщених осіб (створено автором на основі даних Міжнародної організації з міграції)

Тобто, люди готові піти на зниження свого соціального статусу, що пов'язане з втратою доходів та зміною умов проживання, заради нормальної життєдіяльності в безпечних умовах.

Особливостями здійснення вимушеної внутрішньої міграції в Україні

внаслідок збройного конфлікту з РФ є поєднання:

- 1) стихійного, організованого та ланцюгового способів;
- 2) особистих, сімейних і групових форм здійснення;
- 3) постійного та тимчасового (довгострокової, короткочасної, маятникової, транзитної) хронологічних маркерів тривалості.
- 4) повторюваності (одного разу, кількох разів, регулярного повернення та виїзду);
- 5) зовнішньої та внутрішньої форм трудової міграції;
- 6) політичної, військової та економічної казуальності (Соловйов, 2016; Соловей, 2019).

Вимушена міграція населення України, за часів Незалежності, була викликана агресією РФ з 2014 року та до сьогодні. Міжнародна організація з міграції (МОМ) та міністерство соціальної політики України започаткували її поділ на понад 15 раундів, де починаючи з 2016 року кожному року відповідало б 4 раунди. Крім того, саме вони сприяли широкому поширенню терміну «внутрішньо переміщені особи» (ВПО).

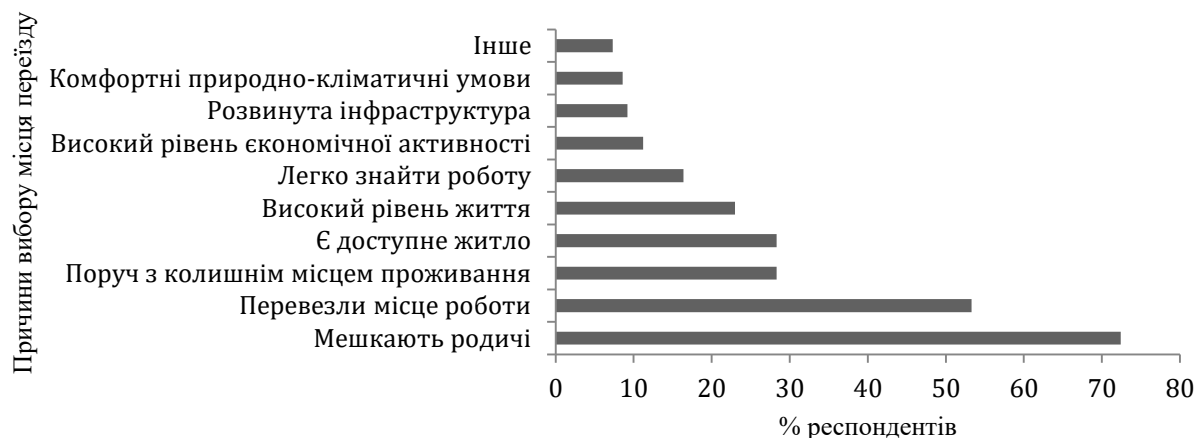
ВПО це люди, які були вимушені стати внутрішніми мігрантами внаслідок збройного конфлікту на Сході України та окупацією РФ Автономної Республіки Крим. Так, згідно Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» ВПО це громадянин України, іноземець або особа без громадянства; що перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні; яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Зауважимо, що ВПО надається юридичний статус тимчасових вимушених мігрантів через низку політичних рішень (Соловйов, 2016; Новікова, 2018; Позняк, 2018).

Через агресію РФ в Україні налічується найбільша кількість ВПО у Європі з часів завершення Другої світової війни – 1 435 723 осіб станом на 2020

рік. В переважній більшості ВПО в Україні це біженці з Донецької та Луганської областей (60 та 36 % відповідно), а також АР Крим (понад 3%) (Міжнародна організація з міграції).

Чисельність зареєстрованих ВПО у всіх областях України продовжує зростати кожного місяця, навіть у 2019 році. Однак, найбільші показники за цим критерієм притаманні 8 областям нашої країни — Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Луганській, Одеській, Харківській, Хмельницькій та м. Києву. За всі роки агресії Росії, саме в них зареєстровано найбільшу кількість ВПО, що, вочевидь, тільки збільшується. Найменше збільшення чисельності зареєстрованих ВПО за 1 місяць 2019 році було зареєстровано в 5 областях України – Миколаївській, Рівненській, Сумській, Тернопільській та Чернігівській. При чому, якщо в Рівненській та Тернопільській областях станом на 2019 рік загалом було зареєстровано найменше ВПО, то для інших областей це твердження не є вірним. Навпаки, за виключенням 9 (8 областей та місто Київ) основних напрямів переселення для ВПО, в усіх інших областях показники збільшення числа зареєстрованих людей за місяць не корелюють із загальним числом зареєстрованих осіб, що пояснюється насамперед соціально-економічними показниками (Державна служба статистики, Міжнародна організація з міграції).

Директивним чинником під час вибору місця переміщення, за даними соціологічних досліджень, є наявність там родичів (72,4% респондентів), що опосередковано дає характеристику тій соціальній мобільності, що є панівною в нашому суспільстві. Ті ж дані свідчать, що визначальним для мобільності ВПО є не комфортні природно-кліматичні умови або розвинута інфраструктура, навіть не наявність робочих місць чи житла, а близькість до минулого місця проживання та переїзд робочого закладу (Міжнародна організація з міграції). Тобто, соціальна мобільність ВПО в усіх своїх формах та різновидах є суттєво обмеженою насамперед традиційним патерналістським підходом (триматися ближче до родичів), по друге – бажанням уникнути різких змін (не йти з роботи, не шукати кращої долі подалі від місця конфлікту) (рис. 10).

Рис. 10. Пріоритети у виборі місця нового помешкання внутрішньо-переміщених осіб, (створено автором на основі даних Міжнародної організації з міграції)

Таким чином, спостерігається певна суперечність між заявленим панівними мотивами переїзду (зберегти життя та здоров'я, політичні переконання, проблеми з роботою) та кінцевим місцем переїзду, в якому рівень життя (23% респондентів) та наявність робочих місць (16,4% респондентів) не є визначальними чинниками (Міжнародна організація з міграції). Цей прихований конфлікт не лише ускладнює можливість висхідної вертикальної соціальної мобільності, а й є детермінуючим при виборі тих чи інших різновидів соціальної мобільності ВПО та ступені залученості в них.

Ступінь соціальної мобільності ВПО це насамперед комплексний критерій, що відображає рівень їх адаптації до нових умов існування та спроможності до розвитку в майбутньому. Відзначимо, що адаптація ВПО в першу чергу характеризується через адекватність сприйняття зміни умов та власне позиціюванням себе в нових соціально-економічних обставинах (Константинов, 2014; Лібанова, 2015; Мойсеєнко, 2019). На ці два чинники безпосередньо впливає вищенаведений конфлікт між мотивами та кінцевими діями ВПО. Наприклад, станом на 2019 рік у Західному (69%) та Центральному (89%) регіонах України, більше ВПО мали роботу, ніж у Східному (51%) та Південному (61%), при чому прямої залежності між наявністю робочих місць

або кількістю вже зареєстрованих ВПО в цьому регіоні не виявлено (Міжнародна організація з міграції).

Представленість ВПО на ринку праці не лише є критерієм їх соціальної мобільності, але й взаємо-обумовлює напрями та наслідки внутрішньої трудової міграції (Муромцева, 2015). Так, у 2019 році частка економічно-активного населення становила 53%, з яких 46% мали роботу. Останнє є досить негативним показником, оскільки значно відрізняється від такого показника узагальнено по Україні – 57%, та підкреслює вкрай низькі темпи зростання зайнятості ВПО – на 5% за 3 останні роки. Так, станом на 2019 рік, серед ВПО були безробітними: 29% близько року, 14% близько двох років, 13% близько трьох років та 29% понад 4 роки. Подібні дані опосередковано вказують на проблему якості вищої й професійно-технічної освіти та її відповідності вимогам сучасного ринку праці, адже серед ВПО 35% мають повну вищу освіту, а 24% – професійно технічну (Міжнародна організація з міграції).

Значну гендерованість ринку праці сучасної України підкреслює те, що серед ВПО, які активно шукають роботу, 85% становлять жінки, та у 8% жінок є досвід дискримінації за гендером при працевлаштуванні. Водночас, серед економічно-активних ВПО переважають саме жінки, становлячи 20% вікової когорти від 18 до 34 років та 38% вікової когорти від 35 до 59 років. Особливої гостроти вищенаведена сегрегація ринку праці за ознакою гендеру набуває через те, що більшості (92%, окрім зайнятих у галузі важкої промисловості та сфері надання послуг) ВПО не довелось змінювати галузь роботи внаслідок переміщення. Зокрема, у сфері надання послуг, торгівлі та на державній службі зайнято найбільше (26% та 17% відповідно) ВПО. Найменша ж чисельність ВПО задіяна у медичній та будівельній сферах, а також сільському господарстві (5%, 4% та 2% відповідно). Зауважимо, що зміни внаслідок переміщення не торкнулись лише осіб, задіяних у освітніх та наукових видах діяльності (11%) (Міжнародна організація з міграції).

Щодо здатності розвиватись в майбутньому, то її основною характеристикою є ефективність взаємодії ВПО із соціумом, що ґрунтується на

здатності адаптуватися до нових умов існування. Наприклад, станом на 2019 рік серед ВПО, що знаходились в пошуку роботи 25% були готові пройти курси перепідготовки та отримати нову спеціальність, а 18% були спрямовані на відкриття власної справи (Міжнародна організація з міграції).

Отже, ступінь соціальної мобільності ВПО безпосередньо залежить від їх спроможності до стабільного розвитку, що, в свою чергу, визначається успішністю адаптації, в першу чергу – соціально-психологічної.

Загальний критерій успішності адаптації є вкрай суб'єктивним, як на рівні соціального індивіда, так і на рівні соціальної групи, однак саме виходячи з нього вони з різною мірою усвідомленості обирають ту чи іншу адаптивну стратегію соціальної мобільності.

Зміну адаптивних стратегій соціальної мобільності ВПО, згідно теорії американського соціолога та математика Дж. Галлахорна, можна уявити за допомогою U-подібної кривої, окремі частини якої відтворюють етапи цього процесу: оптимістичні очікування та надія на майбутнє → зростання негативу, стан депресії та розчарування → максимальний прояв симптомів безпорадності та виникнення психосоматичних розладів → поява оптимізму, відчуття задоволення й інтегрованості → повна адаптація (Константинов, 2014; Позняк, 2018; Новікова, 2018; Мойсеєнко, 2019). Однак, повна адаптація до нових умов не виключає, що згодом не виникне бажання повернутись до минулого місця проживання. В той же час, чим далі триває агресія Росії, тим менша чисельність ВПО осіб прагне туди повернутись. Наприклад, за 2017 по 2018 роки (часовий проміжок, який є вільним від панівних настроїв періоду початку АТО та політики В. О. Зеленського), кількість ВПО, що бажають повернутись зменшилась на 7%; осіб, що почали вагатись стало більше на 8%; осіб, що рішуче відмовляються від переїзду стало більше на 9% (Міжнародна організація з міграції). У випадку, якщо це бажання буде задоволене, виникне необхідність реадаптаційних стратегій, етапи яких також можна представити за допомогою схеми з U-подібною кривою.

Таким чином, соціальна мобільність ВПО в майбутньому безпосередньо

залежить від двох чинників: відповідності наявних умов на завершальному етапі адаптації їх оптимістичним очікуванням на початковому та важкості й тривалості проявів розчарування в процесі. Якщо соціальний індивід або група завершили втілення в життя обраної ними адаптивної стратегії та адаптувалися до нових умов, однак об'єктивно чи суб'єктивно, етапи пристосування були вкрай травматичними для них, це безпосередньо негативно позначиться на їх спроможності до стабільного розвитку в майбутньому, зокрема – здатності бути соціально мобільними. Виникає ефект «перемоги Пірра», коли всі ресурси (насамперед – особистісно-духовні) були витрачені на досягнення певної мети і на подальший розвиток вже не вистачає а ні сил, а ні мотивації. Тим паче, що у ВПО виникає глибинна не довіра до держави, в якій з ними сталися травмуючі події та, якщо вони залишаються в ній, ця недовіра та страх знову все втратити, зводить нанівець мотивацію розвиватись (Позняк, 2018; Сьомченко, 2018; Соловей, 2019). Наприклад, переважна більшість ВПО самостійно шукають роботу та лише 43% звертаються до державного центру зайнятості (Міжнародна організація з міграції). Виходячи з вищенаведеного, проаналізуємо такі взаємообумовлені критерії соціально-психологічної адаптації та успішності соціальної мобільності ВПО як: зовнішньо-міграційні наміри, стабільність місця проживання, а також інтеграція до місцевих громад.

Зовнішньо-міграційні наміри можуть слугувати комплексним показником – як високого ступеню соціальної мобільності окремих індивідів, так і не задовільними умовами життя в рідній країні, де переважають виштовхуючі чинники. В цьому контексті тривожною є тенденція стабільної чисельності ВПО, що збираються емігрувати (вже знайшли роботу за кордоном або в активних пошуках останньої) – впродовж 3 останніх років їх чисельність сягає 6%. Водночас, чисельність ВПО, що не розглядали еміграцію як можливий варіант своєї стратегії вибудови майбутнього постійно зменшується. Наприклад, частка осіб, що були проти еміграції знизилась на 5% (з 31% до 26%), а тих, хто почав сприймати її як реальний варіант – зросла на 12% (з 45% до 57%) (Міжнародна організація з міграції). Природно, що якщо людина не планує

вибудовувати стосунки з оточуючими або невдоволена навколишніми умовами проживання вона буде намагатися їх змінити. Водночас, якщо людина від початку мала на меті виїзд за кордон, вона не буде перейматися стосовно облаштування стабільного місцепроживання або стосунків з місцевим населенням. Отже, зовнішньо-міграційні наміри ВПО є взаємообумовленими з такими показниками результативності їх соціальної мобільності як стабільність місцепроживання та ступінь інтегрованості у місцеву громаду.

Стабільність перебування ВПО на певному місці проживання може слугувати показником успішності їх соціальної мобільності, адже корелює з загальним ступенем вдовolenості своїм життям на певному місці. Останній є комплексним явищем, що відображає низку дій інших суб-чинників (наявність роботи, житла, друзів, доступу до захисту, тощо). Особливої значущості їй надає той факт, що у перші кілька років військової агресії ВПО не уявляли куди їм їхати та на які кошти жити, можливості планувати своє майбутнє вони були позбавлені. Через це набуло сили явище транзитної міграції, з метою врятувати життя та мати час виробити подальшу стратегію життєдіяльності. Наприклад, за період збройного конфлікту з РФ (з 2014 по 2019 рік включно) ВПО змінили місця свого проживання: понад 12 разів – декотрі, понад 2 рази – 44% та залишаються в обраному від початку – 29 % (Міжнародна організація з міграції).

За 3 роки (2017–2019) чисельність ВПО, що залишаються понад 36 місяців на одному й тому самому місці проживання, істотно зросла – на 51% (з 25% до 76%). Водночас, чисельність ВПО, що вирізняються меншою стабільністю місця проживання суттєво (на 46%) скоротилась. Так, чисельність ВПО, що мешкають: 36 місяців скоротилась на 30,1 (з 39,6% до 9,5%); 24 місяці скоротилась на 8,8% (з 14,3% до 5,5%); 12 місяців скоротилась на 4,8 (з 7,3% до 2,5%); 6 місяців скоротилась на 2,1% (3,6% до 1,5%) (Міжнародна організація з міграції). Отже, можливо зробити висновок, що ступінь задоволення наявними соціально-економічними умовами є задовільним та люди змогли до них адаптуватись.

Таким чином, можна стверджувати, що мобільність ВПО близька до завершення та характеризується позитивним результатом, адже в нашому суспільстві, для якого не властива значна просторова мобільність (згадаймо наведені у підрозділі 2.1. порівняння внутрішньої трудової мобільності різних країн світу з Україною) міра осілості, є, скорше, конструктивним чинником. Наприклад, тривале мешкання на одному місці сприяє зростанню соціального капіталу, стабілізує ринок праці, опосередковано сприяє підвищенню народжуваності та укладанню шлюбних відносин, допомагає інтеграції ВПО у місцеві громади.

Інтеграція ВПО в місцеві громади є іншим важливим показником успішності їх соціальної мобільності, адже свідчить про ефективність адаптації до нових соціально-економічних умов (Позняк, 2018). Її визначають на основі показника самооцінки ВПО інтегрованості (повна, часткова або незадовільна), на яку впливають такі чинники як (наведено за ступенем значущості для респондентів): наявність житла (88%), стабільна заробітна плата (75%), гідне працевлаштування (51%), наявність родини та друзів поруч (45%), доступність соціальних послуг (44%), підтримка місцевого населення (28%), відсутність бюрократизації життєдіяльності (20%), легкість у реалізації виборчого права (12%). За 3 роки, тобто з 2017 по 2019 рік показник самооцінки ними своєї інтегрованості як повної, знизився на 11,5% (з 62 до 50,5%). Водночас, кількість осіб, що не вдоволені своєю інтегрованістю до місцевих громад також знизився, на 2,25% (з 9,25% до 7%). Тобто, загалом є позитивна тенденція, що свідчить про врівноважену оцінку своєї інтеракції з навколишнім світом, що підтверджується й зростанням кількості осіб, що ідентифікують себе як частково інтегрованих – на 10,25% (з 27,75% до 38%). Втім, станом на 2019 р. за середніми показниками оцінки інтегрованості у суспільство та показником повної інтеграції спостерігається суттєва розбіжність. Так, за показником повної інтегрованості чільне місце посідають Західні (61%) та Центральні (68%) регіони України, а також місто Київ (65%). Тоді як у Східному (46%) та Південному (54%) цей показник нижчий на 14,1%. Водночас, загальний ступінь

інтегрованості в суспільства виявляє протилежну ситуацію, перевищуючи у: Східному, Південному та Західному (по 92% у кожному) регіонах, проти – 87% у м. Києві та 91% у Центральному регіоні (Міжнародна організація з міграції) .

Таким чином, можливо зробити висновок, що:

1) мобільність ВПО була успішною, адже вони ефективно адаптувалися до нових умов та схильні помірковано оцінювати власне становище (не спостерігається переважання екстремумів повного задоволення або ж не задоволення);

2) розподіл нашої країни відбувається не стільки за політико-культурним напрямом, скільки суто за економічним. Власне, цим можливо пояснити, що в м. Києві ступінь інтегрованості ВПО найнижчий, адже традиційно, що у столиці найвищі ціни та вимоги.

Узагальнюючи, ми можемо стверджувати, що ВПО України відрізняються високим ступенем та результативністю соціальної мобільності. Зокрема, з кожним роком вони все більше асимілюються в нових для них регіонах (про що свідчить подовження тривалості перебування на певному місці проживання та висока самооцінка своєї інтегрованості в місцеву громаду), відсутня сегрегація та дискримінація ВПО за регіонами.

Соціальна мобільність соціального індивіда чи групи взаємообумовлена з їх здатністю до розвитку. В умовах, коли на рівні держави суспільство характеризується відносно не поганими показниками соціальної мобільності, а певні соціальні групи не є соціально-мобільними, виникає загроза соціально-економічних криз, викликаних таким дисбалансом. Це почасти обумовлено й тим, що наріжним каменем під час вибору стратегії соціальної адаптації є її конвенціональна мета, утворена під час компромісу між власними прагненнями та зовнішніми очікуваннями, як на рівні соціальної групи, так й індивіду. Прагнучи її досягти, останні починають пошук шляхів виходу зі стану конфлікту з оточуючим середовищем та оцінюють власне конфлікт, а помилки в цих процесах призводять до соціально-економічних та особистісних криз. При чому, це справджується як для активних стратегій адаптації (усвідомлене

прагнення змінити середовище), так і для пасивних (тією чи іншою мірою усвідомлене підкорення життєвим обставинам). Соціальна мобільність ВПО визначається внутрішніми або суб'єктивними чинниками та зовнішніми чи об'єктивними. Також, їй властиві всі форми та різновиди, що й завжди, однак вони будуть набагато більше політико-економічно та культурно-історично детермінованими, ніж у інших випадках. Наприклад, історично населення Сходу України мало більш тісні зв'язки з Півднем, ніж з Заходом або Центром, що вплинуло на напрями як горизонтальної (рівень форми), так і академічної соціальної мобільності (рівень різновиду). Власне специфічність соціальної мобільності ВПО зумовлена суб'єктивізацією внутрішньої логіки її процесів на всіх соціальних рівнях.

Зовнішніми об'єктивними чинниками, що визначають соціальну мобільність ВПО є, насамперед, державна політика та дії міжнародних організацій по відношенню до ВПО. Вони мають бути спрямовані на подолання дисбалансу між інтересами місцевих громад та ВПО, а також забезпечення гідних умови для життя й праці останніх. Державну політику України, зосереджену на організації всебічної допомоги ВПО забезпечують: Віцепрем'єр міністр з питань Антитерористичної операції і окупованих територій, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб, Відділ соціального захисту ВПО Міністерства соціальної політики, Управління організації соціального захисту, Радники з питань внутрішньо переміщених осіб (у кожному регіоні України).

Внутрішні чинники визначаються культурно-особистісними якостями та рисами, вони визначають те, як соціальний індивід чи група сприймають та використовують зовнішні чинники. Наприклад, держава може надавати субсидії на оплату комунальних послуг чи міжнародні організації – здійснювати інвестиції в малий бізнес, однак здатність скористатися цими можливостями для розвитку та, майбутньої соціальної мобільності, здебільшого окреслена особистісними навичками та вміннями.

Підсумовуючи, відзначимо, що хоча в Україні розроблено та задіяно

відповідну нормативно-правову базу для забезпечення потреб ВПО, а власне ВПО характеризуються успішною соціальною мобільністю (більшість працює у тій же галузі, що й до переселення; має постійне місцепроживання та задоволена ступенем своєї інтегрованості до місцевих громад) однак є низка системних проблем. Останні є взаємообумовленими та детермінують як соціальну мобільність ВПО, так і соціальну мобільність внутрішніх трудових мігрантів. А саме: значні відмінності у соціально-економічному розвитку різних територій України, що впливаючи на ринок праці посилюють тенденції зовнішньої трудової мобільності або ж еміграції. Отже, заради виокремлення тенденцій внутрішньо-міграційних потоків населення України у контексті соціальної мобільності необхідно зосередити увагу на об'єктивних та суб'єктивних критеріях оцінювання соціально-економічного стану суспільства в цілому, та певних його регіонів зокрема.

2.3. Тенденції внутрішньо-міграційних потоків населення України у контексті соціальної мобільності та збройного конфлікту у державі

Внутрішньо-міграційні потоки України, як прояв соціальної мобільності її населення в умовах збройного конфлікту, викликаного агресією РФ, поєднують два таких різновиди внутрішньої міграції як: трудовий і вимушений. Кожен з них, станом на 2019 рік, насамперед детермінований економічним чинником, оскільки вмотивованість ВПО на здійснення переселення заради збереження життя та здоров'я були вичерпана впродовж кількох перших міграційних хвиль (впродовж 2014–2016 років). Економічний чинник є комплексним та взаємообумовленим власне міграційними процесами, окрім того, в умовах низьких соціальних гарантій від урядових структур, саме він є визначальним по відношенню до соціального чинника. Наприклад, в населеному пункті можуть бути відсутні медичні або освітянські заклади, але якщо працевлаштування (в тому числі й не офіційне, що особливо примітно) надає змогу людині володіти та активно користуватись власним транспортним засобом, то не належна

забезпеченість соціальними благами з боку держави буде компенсуватись нею самотужки.

Економічний критерій відображає дію притягуючих та виштовхуючих чинників, що були сформовані ще до виникнення вимушеної міграції в Україні та формуються внаслідок, та під час неї, а також дії низки інших внутрішньо- та зовнішньо- державних соціально-економічних рухів (значної зовнішньої міграції, суспільно-політичних трансформацій, тощо). Водночас, є глобальні трансформаційні процеси, що впливають на Україну, скеровуючи тенденції внутрішньо-міграційних потоків її населення. Насамперед, це загальносвітовий розвиток доби постмодерну, в якому дискурсивними для соціальної мобільності є 2 напрями – урбанізації та інформатизації суспільства (Лібанова, 2016; Курило, 2017; Садова, 2019). Детермінантою тенденції внутрішньо-міграційних потоків в Україні є, та залишатиметься у перспективі найближчих 3–5 років є значна нерівність між її адміністративно-територіальними утвореннями (селами, містами, областями, регіонами). Вищенаведений проміжок часу виокремлений нами виходячи з положень економічних засад повернення інвестованих коштів, які, наприклад для фермерських господарств та підприємств аграрного сектору, становлять від 3 до 7 років. Тобто, якщо навіть розпочати політику, спрямовану на відновлення економіки депресивних регіонів, то певний період вони будуть дотаційними, вимагаючи бюджетного фінансування, що є вкрай проблемним питанням для нашої країни (Лібанова, 2015; Садова, 2015; Мацько-Демиденко, 2018). Звичайно, що підприємства зі сфери послуг та торгівлі відрізняються набагато швидшою окупністю, однак, згідно наріжних законів попиту та пропозиції, вони є вторинними по відношенню до системоутворюючих підприємств інших галузей економіки. Окрім того, в переважній більшості вони не здатні уможливити стабільний соціально-економічний розвиток певного регіону та посприяти економічній безпеці країни. Приклад з підприємствами аграрного сектору був обраний через те, що саме вони можуть розв'язати ті проблеми у депресивних регіонах, які нездатні вирішити підприємства обслуговуючого сектору економіки. Водночас,

питання відродження села є вкрай актуальним для України, адже як було зазначено у підрозділах щодо трудового та вимушеного різновидів міграцій в Україні, спостерігається урбанізація на принципах вільного ринку у вимірі «дикого капіталізму» (Коваліско, 1999; Важинський, 2017; Грішнова, 2019).

Урбанізація як закономірний еволюційний процес та урбанізація як результат «дикого капіталізму» (питання виживання на селі) мають абсолютно різні наслідки. Так, остання виникає за відсутності цілеспрямованої регіональної політики та призводить до загострення соціальних проблем й нівелювання позитивних аспектів внутрішньої трудової міграції, сприяючи поширенню горизонтальної соціальної мобільності та спрямуванню соціально-мобільних індивідів або у великі міста, або ж за кордон. Що й спостерігається останніми роками в Україні, коли доходи зовнішніх трудових мігрантів стають вагомою складовою державного бюджету. Урбанізація як ознака доби модерну не мала шансу повноцінної генези на теренах України, коли спочатку (до 1861 року) було кріпосне право, потім (до 1974 року) працівники колгоспів не мали паспортів, а у 90-х роках спостерігалось масовий виїзд населення з села через скрутне економічне становище. Тобто, можливо говорити, що українське село розпочало відродження лише у 2000-х роках, в тому числі й за рахунок особистих доходів зовнішніх трудових мігрантів. Зауважимо, що інша ознака доби модерну – індустріалізація, також вкрай специфічно запроваджувалась на теренах нашої держави: пізніше, ніж у Європі та ціною винищення (Голодоморів) українського села. Отже, якщо століттями у країнах колективного Заходу селяни приймали помірковане рішення з позицій власного комфорту, та власне урбанізація була ознакою наявних можливостей альтернативного сільськогосподарському способу життя, то в Україні вона мала вимушений характер, що почасти спостерігається і в наш час, безпосередньо відбиваючись на процесах внутрішньої міграції населення (Важинський, 2017; Мацько-Демиденко, 2018; Грішнова, 2019).

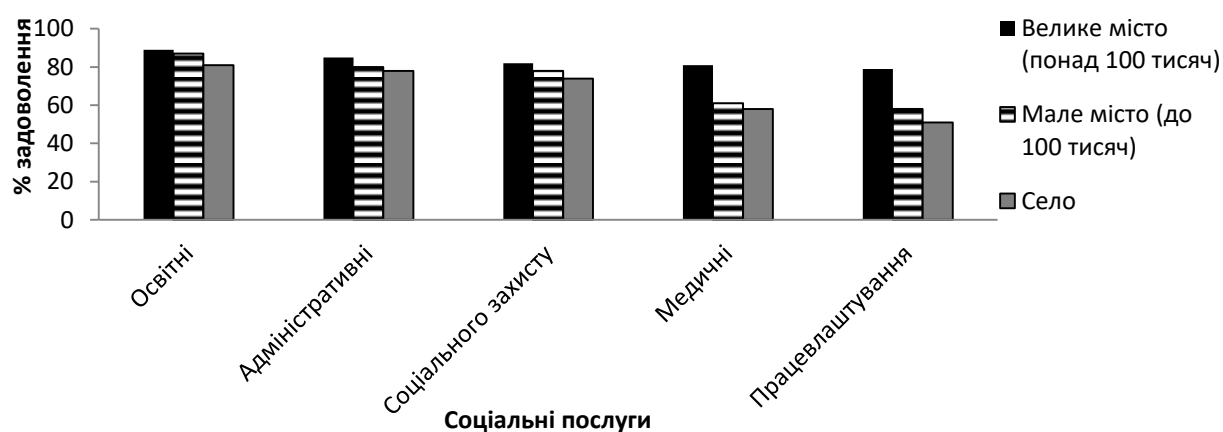
Зокрема, станом на 2019 рік, 3-ку областей з найбільшою загальною чисельністю населення становили Дніпропетровська (3 206 477 тис. осіб),

Харківська (2 675 598 тис. осіб) та Львівська (2 522 021 тис. осіб) що повністю співпадає з областями реципієнтами внутрішніх мігрантів (додаток 5). Водночас, саме в цих областях спостерігається найбільша чисельність міського населення (2 690 517 тис. осіб, 2 168 353 тис. осіб та 2 595 493 тис. осіб відповідно) та за площею всі вони є одними з найбільших в Україні. Однак, лідером за площею є область, що не користується попитом у внутрішніх мігрантів – Чернігівська (31 965 км²), в якій вже зараз густота населення є найменшою по всій державі, становлячи 31,56 осіб на км². Тобто, якщо не змінити державну міграційну та регіональну політики, вона приречена на спустошення внаслідок міграції економічно-активного населення. Найменша загальна кількість населення зареєстрована у Кіровоградській (945 549 тис. осіб) та Чернівецькій (904 374 тис. осіб) областях, абсолютно різних за своєю площею (24 588 км² та 8 097 км² відповідно) та привабливістю для мігрантів (спрямовані в Чернівецьку). Зауважимо, що у Чернівцях, окрім академічної мобільності до знаного Університету, активно розвивається екологічний туризм, тоді як індустріально-орієнтована Кіровоградська область перебуває у стані соціально-економічної стагнації. Найменша чисельність міського населення зареєстрована у Чернівецькій (390 719 тис. осіб), Тернопільській (473 694 тис. осіб) та Закарпатській (466 138 тис. осіб) областях, що пояснюється в тому числі й їх орієнтацією на туризм й виноробство. Відносний баланс між чисельністю міського та сільського населення спостерігається у Вінницькій (801 696 тис. осіб та 758 698 тис. осіб відповідно), Волинській (540 679 тис. осіб та 494 651 тис. осіб відповідно), Рівненській (549 618 тис. осіб та 607 683 тис. осіб відповідно) та Черкаській (684 002 тис. осіб та 522 349 тис. осіб відповідно) областях. Найбільший дисбаланс між міським та сільським населенням притаманний Дніпропетровській (2 690 517 тис. осіб та 515 960 тис. осіб відповідно), Запорізькій (1 319 192 тис. осіб та 386 644 тис. осіб відповідно), Київській (1 097 273 тис. осіб та 670 667 тис. осіб відповідно), Одеській (1 537 677 тис. осіб та 784 815 тис. осіб відповідно), Сумській (747 851 тис. осіб та 333 567 тис. осіб відповідно) та Харківській областям (2 168 353 тис. осіб та

507 245 відповідно), в яких переважає урбанізм. Таким чином, більшість потоків внутрішньої міграції спрямовані у міста, соціальна мобільність стає можливою лише у містах, і ця тенденція буде зберігатись допоки не зміниться державна політика. Окрім того, загострюється проблема спустошення земель та посилення депресивності певних областей. Наприклад, у Кіровоградській та Херсонській (28 461 км²) областях з великими площами, найменша після Чернігівської густота населення – 38,46 осіб/км² та 36,46 осіб/км² відповідно (Державна служба статистики).

Наявна різниця в чисельності населення між містом та селом буде посилюватись за рахунок внутрішньої міграції, оскільки обумовлена не лише матеріально-економічними чинниками, але й доступом до соціальних благ та послуг. При чому, внаслідок вимушеної внутрішньої міграції та відсутності ефективної регіональної політики, навантаження на медичні та освітянські заклади зросло, а якість обслуговування в них – знизилась. Так, якщо оцінювати ступінь задоволення основними соціальними послугами ВПО, станом на 2019 рік, то соціально-економічна нерівність між селом та великими містами, що опосередковано скеровує напрями як трудової, так і вимушеної внутрішніх міграцій стає очевидною (рис. 11)

Рис. 11. Ступінь задоволення основними соціальними послугами за оцінками ВПО, станом на 2019 рік, (створено автором на основі даних Міжнародної організації з міграції)

Соціально-економічна нерівність прослідковується не лише на обласному,

а й на між-обласному рівнях. Так, за даними Д. О. Ніконової (додаток 6), станом на 2016 рік, найбільше медичних закладів у Миколаївській (386), Полтавській (356) та Житомирській (342) областях, а найменше – у Тернопільській (182), Рівненській (191) та Кіровоградській (216) областях (Ніконова, 2016). Лідерами за чисельністю як загальних (на 100 тис. населення) та сільських шкіл (у %) були: Волинська (73,92 та 85%), Львівська (54,89 та 84%) та Тернопільська (79,04 та 84%) області, а аутсайдерами – Дніпропетровська (30,37 та 42%), Запорізька (34,03 та 55% відповідно) та Харківська (30,34 та 51% відповідно).

Таким чином, виходячи з відсутності інформації щодо активізації будівництва закладів освіти та охорони здоров'я, можливо зробити наступні висновки: станом на 2019 рік наявність соціальних послуг та якість їх роботи обумовлені, однак не визначені міграційною активністю. Відповідно, показники їх функціонування скеровуватимуть потоки внутрішньої міграційної активності з села у міста, однак на міжобласному рівні вони, по відношенню до тенденцій внутрішньої міграції не будуть дискурсивними, хоча й здатні викликати соціальну напругу. Як було зазначено вище, заради економічної вигоди, люди схильні нехтувати ними. Водночас, відсутність адекватного забезпечення закладами освіти й охорони здоров'я опосередковано впливає на репродуктивну поведінку економічно- та соціально- активного населення. Зокрема, виникають такі демографічні тенденції, як: збільшення віку укладання шлюбу та народження дитини, а також зменшення кількості дітей в родині, що опосередковано посилюють процеси старіння нації внаслідок відсутності її природнього відтворення.

Проблема спустошення земель та посилення депресивності регіонів внаслідок міграційних процесів, викликаних недбалою урядовою політикою, посилюватиметься, внаслідок старіння нації. Останнє, в свою чергу, має низку негативних соціально-економічних наслідків, насамперед через навантаження на пенсійний фонд та соціальний бюджет, та опосередковано взаємопов'язане з внутрішньою міграцією. Так, за середньої по Україні тривалості життя в межах 72 років, станом на 2018–2019 роки лише у 3 областях України чисельність осіб

вікової когорти від 0 до 15 років переважала таку у когорті від 60 років та більше – Волинській (216,4 тис. осіб проти 195,0 тис. осіб відповідно), Закарпатській (264,6 тис. осіб проти 219,8 тис. осіб відповідно) та Рівненській (251,8 тис. осіб проти 210,3 тис. осіб) областях (додаток 7) (Державна служба статистики). Виходячи з вищенаведених напрямів міграційних потоків, можливо припустити, що опосередковано це є свідченням успішної міграційно стратегії зокрема, та соціальної мобільності загалом, адже в нашу добу дитина – то своєрідний показник економічного статку та досягнення певного соціального статусу (в ідеальній моделі «вища освіта → робота → шлюб → житло → дитина»). Водночас, через низку обмежень для кар'єрного зростання та матеріальної забезпеченості, що накладає наявність дітей, можливо прогнозувати, що міграція з цих областей зменшиться, а соціальна мобільність буде зростати (академічна та вертикальна, насамперед).

Серед областей, з найбільшою чисельністю осіб похилого віку 3ку лідерів складають: Дніпропетровська (759,4 тис. осіб), Львівська (527,4 тис. осіб) та Одеська (515,7 тис. осіб) області (Державна служба статистики). Завдяки тому, що вони співпадають з центрами дії притягуючих міграційних чинників, можливо стверджувати, що місцева економіка буде й надалі розвиватись, тим самим забезпечуючи хоча б мінімальний захист для людей похилого віку, але більш змістовні пронози знаходяться у площині політики децентралізації та місцевого бюджетування. В будь-якому разі, загальний рівень зайнятості населення, покликаний за рахунок оподаткування забезпечити соціальні гарантії та стабільний розвиток, досягається за рахунок внутрішньої трудової міграції населення. Вона ж, в свою чергу, опосередковано обумовлена – процесами урбанізації так співвідношенням економічно- активного й неактивного населення, та безпосередньо – станом ринку праці.

Стан ринку праці є взаємодетермінованим з процесами внутрішніх міграційних потоків та соціальної мобільності, в усіх її проявах та різновидах, зокрема. Одним з його показників є рівень безробіття, що зменшився на 3,8% за 20 років (з 12,4% у 2000 році до 8,6% у 2019 році) та станом на 2019 рік є

найменшим у віковій когорті 30–34 роки (7,3%). Загалом, станом на 2019 рік, кількість зайнятого населення становила 16,6 млн осіб. Хоча зростання рівня зайнятості відбулося в усіх регіонах, однак Зку лідерів становлять Харківська (62,1%), Сумська (59,8%) та Дніпропетровська (59,5%) області й, традиційно – м. Київ (63,1%). Серед зайнятого населення найменшу кількість становить вікова когорта у 40–49 років, в якій, на додачу, рівень зайнятості скорочується. Найбільше навантаження у 2018 році, на одну вакансію спостерігалось у Херсонській (34 особи), Житомирській (26 осіб) та Тернопільській (20 осіб) областях України (додаток 8). Найменше – у Чернігівській (1 особа), Запорізькій та Кіровоградській (по 2 особи на місце). Примітно, що найбільше вакансій, в тому числі й у сільському господарстві є у Дніпропетровській (6372 одиниць та 276 одиниць), Львівській (6239 одиниць та 102 одиниці), Київській (4956 одиниць та 820 одиниць), Полтавській (3699 одиниць та 131) та Одеській (3266 одиниць та 116 одиниць) областях. Водночас, найменше вакансій у Черкаській (530 одиниць), Херсонській (558 одиниць) та Запорізькій областях (848 одиниць) (Державна служба статистики).

Отже, внутрішні міграційні потоки будуть спрямовуватись в області зі стійким зростанням рівня зайнятості, насамперед з тих, в яких мало вакансій або ж найбільше навантаження на одну вакансію. Соціальна ж мобільність, розпочинаючись на горизонтальному рівні, отримає змогу розвитку на вертикальному рівні, однак лише у обласних центрах, до яких спрямовані міграційні потоки. Втім, важливим чинником для зростання соціальної мобільності, як бажання та можливості його задовольнити, розвитку особистості не лише з економічних причин (наприклад, академічної, що є латентним показником зростання людського розвитку держави) слугують фінансові статки населення. Пояснення останнього базується на інтенціях давньогрецьких філософів, які проголошували всебічний демократичний розвиток людини, за наявності у неї кількох рабів. Тобто, аби гнучко адаптуватись до умов постмодерного світу, необхідно не лише мати доступ до інформації, але й змогу її засвоїти, що вкрай складно за умов злиднів. Звичайно,

що скрутне становище здебільшого й слугує головним чинником розпочати внутрішню трудову міграцію, однак аби перевести її на якісно новий рівень та забезпечити розкриття свого потенціалу, стабільно примножуючи людський капітал, фінансову складову необхідно враховувати у довготривалих стратегіях майбутнього функціонування на всіх рівнях організації суспільства.

В Україні, фінансова складова стану населення характеризується переважанням витрат над доходами у всіх областях. Власне показник розриву між ними відображає ступінь «дорожчого рівня життя», що базується в тому числі, й на вартості споживчого кошика. Тим самим, відбувається скеровування та визначення тенденцій внутрішньо-міграційних потоків та перспектив розвитку соціальної мобільності, адже за наявності переліку притягуючих чинників, саме «дорогий рівень життя» може слугувати виштовхуючим чинником, який вплине на вибір місця міграції. Наприклад, станом на 2018 рік, традиційно, абсолютним лідером за цим показником є Київська область (додаток 9). Однак, очолюють рейтинг, у 2018 році, найдорожчих для життя областей є (наведені у порядку зменшення): Харківська, Одеська, Чернівецька, Черкаська, Херсонська та Закарпатська області (Державна служба статистики). Відзначимо, що наявність в цьому переліку, Херсонської області є невтішним свідченням соціально-економічних умов життя в ній, адже за іншими дослідженими нами показниками, вона не є лідером. Тобто, можливо прогнозувати посилення її ролі у процесах внутрішньої міграції як області-реципієнта, внаслідок загострення кризових станів. Водночас, найменший розрив між витратами та доходами зареєстровано в 2018 році, у населення: Львівської, Вінницької, Рівненської та Дніпропетровської областей (наведені у порядку зменшення) (Державна служба статистики). Примітно, що більшість з них є лідерами серед областей-донорів для внутрішніх трудових мігрантів та вимушено переселених осіб. Останнє стає підставою констатувати наявність значного соціально-економічного потенціалу для їх стабільного розвитку, зокрема примноження людського капіталу та посилення їх ролі у якості донорів, для внутрішніх міграційних процесів. Підкреслимо, що більшість вищезгаданих

нами показників внутрішніх чинників міграційних процесів є порівняно відносними, через значну тінізацію українського суспільства, що в першу чергу стосується офіційного працевлаштування та місця реєстрації. Тому виникає необхідність порівняти їх з більш прозорими показниками соціально-економічного розвитку, які також скеровуватимуть та дозволятимуть прогнозувати тенденції змін у внутрішньо-міграційних потоках та розвитку напрямків соціальної мобільності населення.

Питома вага областей в загальнодержавних соціально-економічних показниках дозволяє не лише уточнити наявний соціально-економічний стан певного регіону, але й спрогнозувати тенденції внутрішньо-міграційних потоків та розвитку й напрямів соціальної мобільності населення. Насамперед зауважимо, що кількість зайнятого населення не детермінує валовий регіональний продукт, зокрема обсяги реалізованої продукції та обороту роздрібною торгівлі. Найвищі та найнижчі показники для всіх вищезазначених параметрів, станом на 2018 рік, зареєстровано лише у 2 областях – Дніпропетровській (найвищі) та Чернівецькій (найнижчі) (Державна служба статистики). Відзначимо, що низькі показники останньої потребують подальшого розвитку та, опосередковано можуть слугувати показником значної тінізації економіки, адже за іншими вищенаведеними чинниками вона належить до областей-донорів. Загалом, за більшістю показників лідерами є Київська, Полтавська та Харківська області, а аутсайдерами – Закарпатська, Кіровоградська, Тернопільська й Херсонська. Наприклад, найбільший валовий продукт станом на 2018 рік був у: м. Києві (23% від загального значення для України, що приймається за 100%) та Дніпропетровській (10,5%), Харківській (6,3%), Київській (5,3%), Полтавській (5,1%) областях (додаток 10). Найменший валовий продукт був у: Чернівецькій (1%), Закарпатській (1,4%), Херсонській та Рівненській областях (по 1,6% для кожної). Лідерами за виробництвом продукції сільського господарства є: Вінницька (8,4%), Київська (6,8%), Полтавська (6,6%) та Черкаська області (6%). Лідерами за оборотом роздрібною торгівлі є: м. Київ (19%) та Дніпропетровська (9,2%), Харківська (7,8%),

Одеська (7,4%) та Київська області (7%). Тоді як аутсайдерами – Чернівецька (1,6%), а також Волинська й Кіровоградська області (по 1,8% для кожної, відповідно). Зауважимо, що найбільша кількість зайнятого населення зареєстрована у: м. Києві (8,4%), Дніпропетровській (8,6%), Харківській (7,7%) та Львівській (6,6%) областях, які є донорами для внутрішніх трудових мігрантів та внутрішньо-переміщених осіб (Державна служба статистики). З огляду на вищенаведене можливо виокремити області з інтенсивним аграрним розвитком, специфіка якого буде сприяти горизонтальній соціальній мобільності. Загалом, потоки внутрішньої міграції продовжуватимуть скеровуватись в області з найбільшим ВВП та оборотом роздрібної торгівлі.

Важливим наслідком ефективної внутрішньої міграції та розвитку соціальної мобільності є формування середнього класу в суспільстві, що є гарантом стабільного й демократичного розвитку останнього. В свою чергу, вагомою складовою середнього класу є представники малого та середнього бізнесу, які здебільшого задіяні у галузі легкої промисловості, що здатна до швидкого розвитку та забезпечення значної чисельності робочих місць. Спираючись на дослідження показника індексу легкої промисловості впродовж 6 років (2013–2018 років), можливо стверджувати, що у більшості областей України її динаміка характеризується зниженням. Винятком, з протилежною ситуацією є: Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська області (додаток 11) (Державна служба статистики). Відзначимо, що подекуди розвиток легкої промисловості має компенсаторне спрямування, оскільки обумовлений закриттям підприємств важкої промисловості. Наприклад, лідерами у розвитку легкої промисловості, станом на 2018 рік є: Кіровоградська (116,7%), Запорізька (114,4%), Волинська (109,5%) та Чернігівська (106,5%) області. Аутсайдерами – Чернівецька (68,4%), Херсонська (75,4%) та Тернопільська (77,3%) області (Державна служба статистики). Зауважимо, що безпосередній вплив на розвиток соціальної мобільності в Україні, легка промисловість справляє завдяки кластерному підходу до організації виробництва, що

посилюється останніми роками. Він полягає у консолідації зусиль окремих учасників задля досягнення синергетичного ефекту та соціально-відповідального розвитку бізнесу (Іщук, 2018; Грішнова, 2019).

Підсумовуючи, можливо стверджувати, що ступінь економічного розвитку, який формують вищезазначені показники, є дискурсивним як для внутрішньої трудової так і для вимушеної міграції. Загалом, ступінь економічного розвитку можливо виразити через експорт та імпорт товарів, а також обсяги капітальних інвестицій. Станом на 2019 рік, спостерігається орієнтація економічного розвитку на експорт (лідерами в Україні є Запорізька, Миколаївська та Полтавська області) або імпорт (лідери – Київська, Львівська та Харківська області) (додаток 12). Однак, абсолютними лідерами за 3 вищезазначеними показниками є Дніпропетровська область та м. Київ, в той час як аутсайдерами – Кіровоградська, Рівненська, та Чернівецька області, що суголосно з вищезазначеними даними (Іщук, 2019). Тенденції спрямування внутрішньо-міграційних потоків населення, в першу чергу ВПО зумовили інтенсифікацію будівництва житлових приміщень у областях-донорах. Наприклад, лідерами за загальною площею житлових будівель, прийнятих в експлуатацію є: м. Київ (1256 тис. м²), Київська (1541 тис. м²), Львівська (897 тис. м²) та Одеська (568 тис. м²) області (додаток 12). Водночас, найменші значення цього показника зареєстровано у Кіровоградській (48 тис. м²), Миколаївській (51 тис. м²) та Запорізькій (68 тис. м²) (Созанський, 2018). Зауважимо, що наявність житла є вкрай важливим чинником, який визначає низку рішень як внутрішньої трудової та вимушеної міграції, так і репродуктивної поведінки. Насамперед, це пояснюється насамперед тим, що за його відсутності орендна плата здатна перебирати на себе більшу частину заробітної, тим самим нівелюючи переваги трудової міграції. Отже, можливо прогнозувати, що міграційні потоки будуть скеровуватись з урахуванням доступності житла, тобто в області з його інтенсивним будівництвом. Однак, необхідно враховувати два латентні чинники у цьому питанні. По-перше, попит на житло, особливого у областях з активним соціально-економічним розвитком

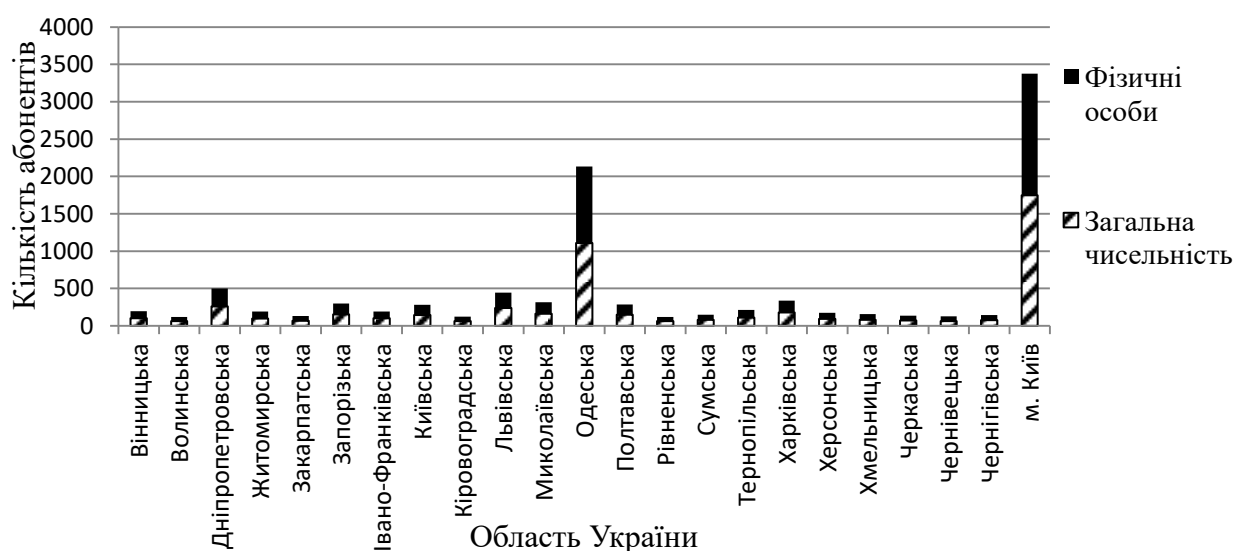
завжди перевищує пропозицію, тобто не сприяє зниженню орендної плати. По-друге, існують абсолютно відмінні ніші «соціального» й «елітного» житла, а досліджений нами показник не дає можливості їх розрізнити. В контексті ж прогнозування внутрішніх міграційних потоків останнє необхідно робити, оскільки за чисельністю m^2 може співпадати як побудова 1 квартири «елітного» класу, так і 5 квартир «соціального». Втім, заради виокремлення загальних трендів цей показник все ж є інформативним.

В межах соціальної мобільності, яка взаємообумовлена з трудовою внутрішньою міграцією, з огляду на різновиди останньої (академічний, професійний та інформаційно-інноваційний), важливими показниками є освітньо-наукова діяльність та активність користування мережею Інтернет. Впродовж останніх 9 років (за період з 2010 по 2019 роки) кількість вищих навчальних закладів у всіх, окрім Вінницької та Миколаївської, областях України зменшилась, як і кількість студентів (без винятку). Станом на 2019 рік абсолютним лідером за кількістю вищих навчальних закладів та студентів є: м. Київ (97 та 1231), а також – Харківська (64 та 639), Дніпропетровська (55 та 406), Львівська (43 та 478) та Одеська (40 й 442) області (додаток 13). Найменша кількість вищих навчальних закладів знаходиться у Рівненській (13), Закарпатській та Сумській (по 14 у кожній з них), Волинській та Кіровоградській областях (по 15 в кожній з них) (Державна служба статистики).

За цими даними можливо спрогнозувати, в які міста буде скеровуватись внутрішня міграція та академічна мобільність. Оскільки наукова діяльність здебільшого здійснюється або в межах освітньої, або ж у тісному взаємозв'язку з останньою, зауважимо, що станом на 2018 рік вона мала найкраще фінансування у м. Києві, Дніпропетровській, Львівській та Харківській областях (додаток 14) (Державна служба статистики).. Водночас, саме в них зареєстровано найбільшу чисельність докторів і кандидатів наук, що суголосно з більшістю вищенаведених даних та підтверджує їх важливу та незмінну роль у якості традиційних донорів для внутрішніх мігрантів. В занепаді за всіма 3-ма показниками (фінансування та чисельності науковців) перебувають Рівненська,

Волинська, Кіровоградська та Хмельницька області (Державна служба статистики).. Однак, за показниками фінансування, скрутний стан наукової діяльності є невтішною нормою для більшості областей України, що сприяє: зменшенню соціального капіталу, людського розвитку, посиленню міграційних процесів та інтелектуальному дауншифтингу.

Дані стосовно користування мережею Інтернет опосередковано підтверджують вищенаведений стан занепаду наукових розробок та дозволяють класифікувати українське суспільство як зовсім не інноваційне (рис. 12).

Рис. 12. Кількість абонентів мережі Інтернету за областями України в 2019 році (створено автором на основі даних Державної служби статистики)

З вищенаведеного постає можливість прогнозування, до яких саме областей та міст будуть скеровані потоки трудових мігрантів у галузі ІТ-індустрії, яка є однією з найбільш добре оплачуваних та перспективних. Тобто, можна зробити висновок, що станом на 2019 рік більшість ІТ-компаній зосереджені в Києві, Дніпропетровську, Львові та Харкові – містах реципієнтах міграційних потоків та з населенням із високою соціальною мобільністю, що лише посилюється за рахунок інформаційних технологій (Державна служба статистики). Останнє опосередковано підтверджується тим, що у вищезгаданих містах відмінності між кількістю абонентів фізичних та юридичних осіб є не значною, отже люди активно займаються саморозвитком, тим самим

підвищуючи свою соціальну мобільність у всіх її формах.

Висновки до РОЗДІЛУ II

Дослідницька програма трудової та вимушеної міграції уможливила зробити висновок стосовно збереження наявних тенденцій внутрішньо-міграційних потоків населення України у контексті соціальної мобільності в умовах збройного конфлікту на території нашої держави, обумовленого агресією Російської Федерації. Зокрема, в найближчі 3–5 років м. Київ і Київська, Дніпропетровська, Одеська, Львівська та Харківська області України будуть слугувати осередками соціально-мобільного населення держави, за рахунок скеровування до них потоків як внутрішньо-трудомих мігрантів, так і внутрішньо-переміщених осіб. Водночас, більшість інших областей, продовжуватимуть виконувати роль донорів людського капіталу. Дана ситуація поглиблюється специфікою урбанізаційних процесів в Україні, детермінованою як культурно-історичними передумовами, так і глобально-світовими трансформаційними процесами. Діючи у комплексі з відсутністю цілеспрямованої регіональної та міграційної політики, ці чинники сприятимуть посиленню депресивних станів окремих областей України, насамперед – Чернігівської та Кіровоградської, й слугуватимуть передумовою суспільних криз, що загрожуватимуть стабільному розвитку країни. Отже, загальною тенденцією спрямування внутрішньо-міграційних потоків внаслідок збройного конфлікту є незмінність областей-донорів та областей-реципієнтів мігрантів у результаті переважання економічного мотива, над іншими складовими мотивації на здійснення міграційних переміщень, що обумовлює соціально-економічний дисбаланс в суспільстві.

Основною проблемою, що виокремлюється при дослідженні процесів внутрішньої міграції населення України в соціологічному вимірі, за рахунок аналізу статистичних даних з 1995 року та по 2019 рік стає значна диференціація не лише на міжобласному рівні, але й на внутрішньо-обласному.

При чому, внаслідок збройного конфлікту, обумовленого агресією Російської Федерації вищенаведений розрив у суспільстві лише посилюється. Таким чином, виникають передумови для посилення внутрішніх міграційних процесів насамперед горизонтального різновиду соціальної мобільності, зокрема, інтелектуального дауншифтингу, що не лише загрожує розвитку вертикальної мобільності, але й безпосередньо перешкоджає примноженню людського капіталу та підвищенню індексу людського розвитку України. Окрім того, внаслідок вищенаведених тенденцій загострюються проблеми спустошення значних площ, старіння нації, розбалансування місцевих бюджетів, посилюються передумови зовнішньої трудової міграції з ризиком еміграції найбільш соціально-мобільного населення.

За відсутності адекватної викликам сучасності міграційної та регіональної політики, постає розбіжність між потребами окремого соціального індивіда та держави в цілому. Так, поглиблюється прірва між наслідками високої соціальної мобільності для людей та держави, що у перспективі є передумовою виникнення множинних конфліктів на всіх рівнях організації суспільства. Окрім того, можливо прогнозувати появу територій, де можливості для соціальної мобільності у всіх її проявах будуть відсутніми, про що свідчать досліджені нами показники соціально-економічного розвитку регіонів.

У перспективі, існує три варіанти подальшого розвитку внутрішньо-міграційних потоків, взаємопов'язаних з розвитком соціальної мобільності: популізм та не втручання, що сприятимуть посиленню існуючого стану речей, та як наслідок – всеохоплюючої суспільної кризи та залежності від інших держав; авторитарно-репресивна політика, що видається нам не можливою по відношенню до населення, яке ініціювало два Майдани; соціально-ліберальна політика, коли не заперечуючи законів вільної ринкової економіки, держава все ж надає певні соціальні гарантії та спрямовує інвестиції до стабільного й збалансованого розвитку усіх свої територій. Лише за останнього варіанту будуть працювати соціальні ліфти, а загальний рівень соціальної мобільності, не тільки її горизонтального різновиду, дістане розвитку по всій Україні.

ВИСНОВКИ

У даній роботі досліджено внутрішню міграцію в сучасній Україні як тенденцію соціальної мобільності населення нашої країни.

Соціальна мобільність, за своєю суттю є комплексним інтегративним показником, що описує як реальні зміни всередині соціального простору або соціально стратифікованого суспільства, так і саму можливість їх здійснення, а також те, яким саме шляхом вона може відбуватись.

Основними детермінантами соціальної мобільності населення нашої країни є наступні:

1) соціально-економічна специфіка нашої держави, яка обумовлює те, що родина продовжує залишатись одним з найбільш дієвих соціальних ліфтів. В свою чергу, це є показником існування проблем у функціонуванні суспільства, адже за модерності такий традиційний підхід не є ефективним;

2) військова агресія Російської Федерації, що призвела до виникнення збройного конфлікту на території нашої держави. В свою чергу, це комплексно вплинуло на стан та тенденції розвитку соціальної мобільності, адже окрім зміни зовнішньо-економічної політики, яка суттєво відобразилась на складових структури експорту й імпорту регіонів, виникла багаточисельна група внутрішньо-переміщених осіб;

3) дія глобальних чинників, які сприяють переходу українського суспільства до постіндустріального (інформаційного) ладу. В межах цього, у нашій країні все більш розповсюдженим явищем стає віртуальна мобільність, що може стати оптимальним рішенням щодо здійснення державної політики вирішення питань відродження депресивних регіонів;

4) цілеспрямована політика розвитку на засадах відкритого демократичного суспільства, що сприяє посиленню та узвичаєнню таких різновидів соціальної мобільності як академічна, професійна, інформаційна й технологічна.

Загалом, в Україні переважає горизонтальна соціальна мобільність з урбанізаційним спрямуванням. При чому, можливості для вертикальної

мобільності є найбільш істотними лише у великих містах, насамперед, 5 –Києві, Дніпрі, Одесі, Львові та Харкові.

Сучасний стан внутрішньої трудової міграції в Україні та передумови його виникнення як тенденція соціальної мобільності підтверджують вищенаведене. Зауважимо, що проблематиці внутрішньої трудової міграції в Україні присвячено вкрай мало наукових публікацій та вона майже не має статистичного обліку, адже весь акцент урядової політики зроблений на зовнішній трудовій міграції. В свою чергу, це є передумовою виникнення системних суспільних криз, адже внутрішня міграційна активність населення України у декілька десятків разів вища, ніж зовнішня, окрім того, саме вона є найбільш показовою тенденцією соціальної мобільності. У розрізі останньої та на основі проведених досліджень, можливо констатувати, що в нашій державі виникають всі передумови для суспільної кризи, за рахунок стабільного зростання соціально-економічного розриву не лише між містом та селом, але й між окремими областями, при чому певного розподілу за регіонами не прослідковується.

Загалом, виникає своєрідне «замкнене коло», пов'язане з тим, що існуючі соціально-економічні проблеми, внаслідок не дбалої регіональної політики та збройного конфлікту, в Україні загострюються, сприяючи виникненню депресивного (високий рівень безробіття та бідності, значна частина осіб похилого віку, мала частка загальнодержавного ВП та вироблених товарів і послуг, тощо) стану в певних областях. В свою чергу, збройний конфлікт виступає одним з головних виштовхуючих чинників, які визначають міграційну активність населення як тенденцію соціальної мобільності. Таким чином, найбільш соціально-мобільне населення, до якого в першу чергу належать економічно-активні люди репродуктивного віку, що зазвичай вирізняються активною життєвою позицією виїжджають до областей, в яких висока сила дії притягуючих чинників (насамперед – наявність високої заробітної плати та власне роботи, а також житла, можливостей для самореалізації, інфраструктури, тощо). Тобто, одній й ті самі області та міста України, впродовж кількох

останніх років стають прихистком для людей з високим рівнем соціальної активності. Це сприяє ще більшому занепаду як сільських територій, так і депресивних областей, відповідно, «замикаючи коло». Відзначимо, що найбільш депресивними областями нашої держави є Кіровоградська та Чернігівська, при чому кожна з них має значний потенціал для розвитку, що потребує цілеспрямованої державної політики щодо створення робочих місць та забезпечення людей доступним житлом.

Вищенаведені два чинники були одними з визначальних під час формування стратегій соціальної мобільності внутрішньо переміщених осіб, чисельність яких невпинно зростає, починаючи з 2014 року. Ефективність соціальної мобільності внутрішньо переміщених осіб насамперед може бути визначена за допомогою показника інтегрованості у місцеві громади, що опосередковано свідчить про те, чи була їх соціально-психологічна адаптація до травмуючих подій минулого та викликів сьогодення успішною. Станом на 2019 рік, можна стверджувати, що більшість внутрішньо-переміщених осіб є достатньо добре інтегрованими в місцеві громади та з кожним роком все менше людей планують повертатися до місць минулого мешкання. Водночас, серед них все більше осіб починають розмірковувати про необхідність зовнішньої трудової міграції або взагалі еміграції, що негативно характеризує урядову політику. Окрім того, проблема внутрішньо-переміщених осіб посприяла висвітленню та усвідомленню на рівні міжнародних організацій проблеми гендерної рівності в нашій країні. Так, хоча більша частина вищезазначених осіб не змінювала після переїзду професію, але жінкам було набагато складніше знайти роботу, і впродовж останніх 5 років саме серед них найбільше безробітних, порівняно з чоловіками.

У підсумку, можливо стверджувати, що наслідки збройного конфлікту на території України не лише посилили міграційні потоки, але й сприяли загостренню існуючих та появі нових соціально-економічних проблем, що у комплексі з наявним станом висвітлення науковцями питань внутрішньої трудової міграції, обумовлює актуальність подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Адедиран, А. М. (2015). *Ключевые вехи становления современной теории миграции в работах западных ученых XX в.* (№1, с. 30-41). Москва : Вестник РУДН.
- Александрова, З. И. (2008). *Социально-профессиональная мобильность в современном мире.* (№3, с. 35-39). Кострома : Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова.
- Бабаева, П. А. (2012). *Миграция как социальный институт.* (№4(14), с. 68-73). СПб : Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии.
- Балакірева, О. М., Серета, Ю. В., Дмитрук, Д. А. (2014). *Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві.* Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України.
- Балакірева, О. М., Шестаковський, О. О., (2012). Масштаби трудової міграції українців: досвід кількісної оцінки. (№993, с. 102-106). Харків : Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
- Батуренко, С. А. (2014). *Теории социальной мобильности в истории социологической мысли.* (№2, с. 199-211). Москва : Вестник МГУ им. М. В. Ломоносова.
- Белл, Д. (1999). *Грядущее постиндустриальное общество.* Москва : Академия.
- Бойко, Г. (2016). Соціальна мобільність педагога: теоретико-методологічний аспект. (№2, с. 66-75). Львів : Педагогіка і психологія професійної освіти.
- Буланова, М. А. (2010). *Теоретико-методологические аспекты исследования социальной мобильности.* (№4, с. 1-9). Хабаровск : Власть и управление на Востоке России.
- Важинський, Ф. А. (2017). *Пріоритетні напрями розвитку сільських територій України.* Львів : Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долінського НАН України.
- Василенко, П. В. (2013). *Зарубежные теории миграции населения.* (№16, с. 36-42). Псков : Псковский регионологический журнал.
- Васильева, Э. К. (2014). *Миграция населения в системе общественных отношений.* (№6(90). с. 7-13). СПб : Известия СПбГЭУ.
- Весельська, Л. А. (2017). *Специфіка державного регулювання вимушеної міграції в Україні за умов антитерористичної операції.* (№19. с. 59-63). Київ :

Інвестиції: практика та досвід.

Глазкова, Л. А. (2010). *Социологический подход к изучению миграционных процессов населения в зарубежных исследованиях*. (№62, с. 10-14). Тамбов : Наука и современность.

Грішнова, О. А., Новіков, В. М., Садова, У. Я. (2019). *Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Гидденс Э. 1999. *Социология*. Москва : Эдиториал УРСС

Гидденс, Э. (1999). *Последствия современности. Новая постиндустриальна волна на Западе*. Москва : Академия.

Державна служба статистики України. (2018). Взято з: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Завидівська, О., Щокколова, Є. (2019). *Внутрішня та зовнішня трудова міграція в Україні*. Львів : Економіко-соціальні відносини в галузі фізичної культури та сфери обслуговування.

Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. *Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами* (14 раунд, червень 2019 р.). Взято з: <http://iom.org.ua/ua/publications>

Іщук, С. О., Созанський, Л. Й. (2018). *Оцінка імпортозалежності економіки України (за сегментами споживання продукції переробної промисловості)*. Львів : Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України.

Іщук, С. О., Созанський, Л. Й., Косовська, В. В. (2019). *Тенденції розвитку легкої промисловості в Україні: регіональні аспекти*. Львів : Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України.

Игошев, Б. М. (2014). *Сущностно-логический анализ мобильности как межнаучного понятия*. (№1, с. 105-111). Екатеринбург : Педагогическое образование в России.

Калачикова, О. Н., Будилов, А. П. (2018). *К вопросу об измерении миграционных процессов*. (№ 4 (96), с. 7-17). Вологда : Проблемы развития территории.

Капінус, О. (2017). *Державне регулювання внутрішньої вимушеної міграції: понятійно-категоріальний апарат*. (№3(34), с. 17-25). Дніпро : Державне управління: удосконалення та розвиток.

Карабахцян, С. К. (2019). *Социально-профессиональная мобильность студентов спо как предмет научных исследований*. (с. 42-45). Kialash Vihar Mandsaur : International Journal of Humanities and Natural Sciences.

Константинов, В. В. (2014). *Адаптационный процесс и трудовая миграция*. (№1(2), с. 60-72). Пенза : Пензенский психологический вестник.

Коваліско, Н. В. (1999). *Трудова мобільність в умовах регіонального ринку праці*. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Ковальська, Л., Гук, Р. (2018). *Міграційні процеси в Україні в період агресії Російської федерації*. (№1(29). с. 78-82). Warsaw : World science.

Кошкина, С. Н. (2004). *Эволюция подходов к изучению проблемы трудовой мобильности*. (№1, с. 93-98). Омск : Вестник ОмГУ.

Кураев, И. Ю. (2011). *Социальная мобильность в контексте социоисторической переходности*. (№11, с. 374-378). Тамбов : Наука и современность.

Курило, І. О., Остафійчук, Я. В., Лісогор, Л. С. (2017). *Трансформація сільського розселення в Україні*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Лібанова, Е. М. (2016). *Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Лібановаа, Е. М. (2015). *Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Лібанова, Е. М., Горбулін, В. П., Пирожков, С. І. (2015). *Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь)*. К.: НАН України.

Лібанова, Е. М., Малиновська О. О. (2012). *Соціальні наслідки еміграції та міграції село-місто в Центральній та Східній Європі*. Київ : Генеральний директорат з питань зайнятості, соціальних справ та суспільної інтеграції Європейської комісії.

Логинов, А. В. (2015). *Социально-трудовая мобильность молодежи: региональный аспект*. (№1, с. 1-11). Пенза : Наука. Общество. Государство.

- Лютак, О. З. (2017). *Соціально-психологічні детермінанти трудової міграції*. (№11(51), с. 809-813). Херсон : Молодий вчений.
- Луман, Н. (1994). *Понятие риска*. (№ 5, с. 135-160). Москва : THESIS.
- Малиновська, О. А. (2018). Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ : НІСД.
- Магомедсултанов, И. И., Мамедбекова, М. О. (2009). *Миграция как один из основных факторов социальных преобразований в современный период глобализации*. (№4, с. 1-17). Махачкала : РППЭ.
- Маматханова, А. А. (2012). *Экскурс в теорию изучения миграции населения*. (№6, с. 41-48). Ташкент : Экономика и финансы.
- Мацко-Демиденко, І. В. (2018). *Зразки мобільної та імобільної поведінки жителів малих міст*. Київ : Інститут соціології НАН України.
- Мертон, Р. (1966). *Социальная структура и аномия*. Москва : Прогресс.
- Мойсеєнко, К. Є., Поляріна, Є. С., Ровенська, В. В. (2019). *Стан вимушеної міграції та основні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні*. (№42, с. 151-158). Одеса : Причорноморські економічні студії.
- Муромцева, Ю. І. (2015). *Внутрішньо переміщені особи в Україні та їх вплив на ринок праці регіону*. (№15, с.124-131). Харків : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.
- Ніколаєць, К. (2017). *Внутрішня трудова міграція в Україні у 2014–2016 рр.* (№3, с. 19-28). Київ : Вісник КНТЕУ.
- Ніконова, Д. О. (2016). *Внутрішня міграція в Україні: чинники впливу*. (№10(1), с. 86-91). Дніпро : Вісник Дніпропетровського університету.
- Николенко, Н. О. (2014). *Социальная мобильность в научном дискурсе общественных наук*. (№4(24), с. 24-35). Волгоград : Вестник ВГУ.
- Новік, А. Ю. (2017). *Моделювання процесів внутрішньої міграції за допомогою методу системної динаміки*. (№2(1), с. 103-109). Київ : Наукові записки НаУКМА.
- Новікова, О. Ф., Панькова, О. В. (2018). *Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб України: стан, проблеми, шляхи розв'язання*. (№3(37), с. 217-225). Київ : Проблеми економіки.

- Павлова, А. И., Старых, Н. П. (2016) *Основные направления изучения социальной мобильности*. (№12(3), с.246-248). Уфа : Символ науки.
- Пецина, И. А. (2014). *Культурная мобильность педагога-музыканта как проблема современного профессионального образования России*. (№2(2), с. 322-324). Самара : Известия Самарского научного центра РАН.
- Пирожков, С. І., Лібанова, Е. М., Новікова, О.Ф. (2018). *Українське суспільство: міграційний вимір*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.
- Позняк, О. В. (2018). *Характеристика домогосподарств внутрішньо переселених осіб – бенефіціарів допомоги МБФ «Карітас України»*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.
- Проскура, О. В., Герасимчук, И. Ю. (2014). *Понятие мобильности. Академическая мобильность*. (№4, с. 94-98). Челябинск : Вестник ЧГУ.
- Риндзак, О. Т. (2017). *Удосконалення державної міграційної політики в системі захисту національних інтересів України*. (№3(189), с. 237-244). Львів : Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.
- Садова, У. Я. (2019). *Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття*. Львів : Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України.
- Садова, У. Я. (2015). *Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів*. Львів : Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України.
- Сердюков, К. Н. (2018). *Основные парадигмы социологического подхода к исследованию миграционных процессов*. (Т.18, вып. 3-4). Саратов : Известия СГУ.
- Созанський, Л. Й. (2018). *Спеціалізація будівельного сектора економіки регіонів України і тенденції його розвитку*. Львів : Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України.
- Соловей, Ю. Г. (2019). *Причини внутрішньої міграції населення в Україні*. (№52, с. 61-64). Херсон : Бізнес-навігатор.
- Соловійов, Є. В. (2019). *Детермінація основних понять міграційних процесів, що протікають в Україні, в ракурсі сучасних реалій*. (№ 67, С. 20-27). Дніпро : Аспекти публічного управління.

Соловйов, Є. В. (2016). *Внутрішньо вимушена міграція як об'єкт державного регулювання*. (№3, с. 146-150). Херсон : Теорія та практика державного управління.

Сорокин, П. А. (1992). *Человек. Цивилизация. Общество*. Москва: Политиздат.

Сорокин, П. А. (2005). *Социология революции*. Москва : РОССПЭН.

Сьомченко, В. В. (2018). Аналіз внутрішнього та зовнішнього міграційного руху населення України. (№16, 959-964). Мукачеве : Економіка і суспільство.

Цвык, В. А. (2004) *Профессионализм как фактор социальной мобильности*. (№5, с. 189-195). Краснодар : Общество и право.

Чекарева, А. В. (2014). *Социальная мобильность как механизм социального неравенства*. (№1 (15), с. 1-8). Тольятти : Вестник ВУиТ.

Черныш, М. Ф. (2010). *Социальная мобильность в российском и китайском мегаполисах*. (№9, с. 151-168). Москва : Россия реформирующаяся.

Шпекторенко, И. В. (2013). *Социальные лифты в структуре социальной мобильности индивида*. (№6(54), с. 93-103). СПб : Управленческое консультирование.

Яковлева, С. Л. (2008). *Содержание и структура социальной мобильности будущего специалиста*. (№2, с. 57-62). Йошкар-Ола : Вестник Марийского государственного университета.

CEDOS. (2020). Взято з: <https://cedos.org.ua/uk/research>

Global Social Mobility Index 2020: why economies benefit from fixing inequality. (2020). Взято з: <https://www.weforum.org>.

Human Development Index. (2020). Взято з: <http://hdr.undp.org/en/data>

ДОДАТКИ

Додаток 1. Індекс людського розвитку для країн Європи станом на 2019 р. (Human Development Index)

№	Країна	Індекс людського розвитку
Східна Європа		
1	Республіка Білорусь	0,817
2	Республіка Болгарія	0,816
3	Чеська Республіка	0,891
4	Угорщина	0,845
5	Республіка Польща	0,872
6	Республіка Молдова	0,711
7	Румунія	0,816
8	Російська Федерація	0,824
9	Словацька Республіка	0,857
10	Україна	0,750
Західна Європа		
1	Республіка Австрія	0,914
2	Королівство Бельгія	0,919
3	Французька Республіка	0,891
4	Німеччина	0,939
5	Князівство Ліхтенштейн	0,917
6	Велике Герцогство Люксембург	0,909
7	Королівство Монако	–
8	Королівство Нідерланди	0,934
9	Швейцарська Конфедерація	0,946
Північна Європа		
1	Нормандські острови	–
2	Королівство Данія	0,930
3	Естонська Республіка	0,882
4	Фарерські острови	–
5	Фінляндська Республіка	0,925
6	Ісландія	0,938
7	Республіка Ірландія	0,942
8	Острів Мен	–
9	Латвійська Республіка	0,854
10	Литовська Республіка	0,869
11	Королівство Норвегія	0,954
12	Королівство Швеція	0,937
13	Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	0,920
Південна Європа		
1	Республіка Албанія	0,791
2	Андорра	0,857
3	Боснія і Герцеговина	0,769
4	Республіка Хорватія	0,837
5	Гібралтар	–
6	Грецька Республіка	0,872
7	Святий Престол	–
8	Італійська Республіка	0,883
9	Республіка Мальта	0,885
10	Республіка Чорногорія	0,816
11	Республіка Північна Македонія	0,759
12	Португальська Республіка	0,850
13	Республіка Сербія	0,799
14	Республіка Словенія	0,902
15	Королівство Іспанія	0,893

к 2. Динаміка міграційного приросту (+) та скорочення (-) населення за областями* України, – 2018 рр., тис. осіб (Державна служба статистики)

Область України																				
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
	- 12,6	- 14,5	- 7,4	- 0,7	-8,7	- 2,5	- 8,2	- 1,9	-3,0	- 1,8	-1,6	- 14,9	- 5	- 1,5	- 0,6	-1,7	- 5,6	- 0,3	- 5,7	+ 0,2
	- 13,5	- 14,1	- 7,9	- 1,1	-8,7	- 2,3	- 11,2	- 1,8	-5,0	- 4,2	-1,0	- 13,5	- 4,8	- 3,2	- 0,5	-2,3	- 7,4	- 0,2	- 6,8	-1,9
	- 16,6	- 14,1	- 4,7	- 1,3	-7,4	- 0,9	- 10,5	- 2,9	-2,6	- 4,2	-1,5	- 13,6	- 2,2	- 3,5	- 0,4	-1,7	- 6,8	-0,2	- 6,0	-2,0
	- 16,4	- 14,1	- 4,9	- 0,9	-7,9	- 0,1	- 11,5	- 2,5	-4,8	- 5,7	-2,8	- 13,2	- 4,6	- 2,9	- 0,2	-2,3	- 8,0	-0,9	- 6,9	-2,4
	- 20,5	- 15,6	- 3,2	+ 0,1	-5,3	- 3,2	- 10,1	- 3,7	-3,8	- 5,0	-3,7	- 14,8	- 2,9	- 4,1	- 0,9	-1,5	- 6,7	-1,6	- 6,2	-2,3
	- 16,5	- 16,3	- 5,6	- 3,2	-7,6	- 3,4	- 4,6	- 4,7	-5,3	- 5,9	-4,4	- 16,5	- 5,1	- 3,7	- 0,7	-1,8	- 7,2	-1,8	- 3,1	-2,1
	- 17,6	- 16,3	- 6,6	- 6,0	-7,5	- 1,8	- 4,9	- 6	-6,0	- 4,6	-5,2	- 17,9	- 3,5	- 4,8	- 1,1	-2,2	- 7,9	-2,4	- 3,6	-3,5
	- 3,8	- 15,9	- 2,4	- 0,8	-3,6	- 0,9	- 1,6	-1,9	-1,8	- 4,3	-3,4	- 3,3	- 0,3	- 3,2	- 1,9	-1,7	- 0,8	-1,1	- 2,4	- 0,2
	- 5,5	- 16,0	- 2,5	- 0,9	-3,8	+ 1,5	- 0,9	- 2,8	-1,6	- 4,7	-3,7	- 2,9	- 0,4	- 2,5	- 2,3	-2,2	- 1,4	-1,3	- 2,5	- 0,4
	+ 1,6	- 15,8	- 3,1	- 0,7	- 4,2	+ 0,5	- 0,8	- 2,3	-1,7	- 5,5	-3,3	- 2,4	-1,1	- 2,7	-1,3	-2,2	- 1,2	-1,9	- 2,6	-0,8
3	+ 2,0	- 16,6	- 3,2	+ 0,7	-3,5	+ 0,8	- 1,2	- 2,8	-0,5	- 5,5	-2,7	- 1,7	-1,0	- 2,9	- 1,0	-2,3	- 0,8	-1,6	- 2,3	-0,3
	+ 1,4	- 15,0	- 2,4	+ 0,2	-2,9	+ 1,6	- 0,8	- 2,0	-0,2	- 4,7	-2,5	- 1,2	- 0,9	- 1,9	- 0,5	-1,8	- 1,0	-1,8	- 2,3	+ 0,2
	- 0,7	- 14,9	- 1,7	- 0,6	-2,9	+ 0,8	- 0,8	- 1,5	-0,6	- 4,2	-2,3	- 1,2	- 0,3	- 1,6	- 0,1	-1,9	- 0,2	-1,7	- 1,5	+ 0,6
	+ 1,3	- 13,7	- 2,1	- 0,2	-2,8	- 1,7	- 0,3	- 1,6	-1,1	- 3,9	-1,3	- 0,7	- 0,3	- 0,8	+ 0,8	-1,9	- 0,1	-1,5	- 1,3	+ 0,6
	+ 2,1	- 11,7	- 1,5	+ 0,2	-1,2	-1,0	+ 0,1	- 0,5	-0,7	-2,4	-1,2	- 0,5	375	- 0,3	- 0,2	-1,7	- 0,1	-1,2	- 1,2	+ 0,9
	+ 4,5	- 11,5	- 0,2	+ 0,5	-1,1	- 0,3	+ 0,2	- 0,3	- 0,4	- 0,7	-0,9	- 0,9	- 0,5	- 0,6	- 2,0	-1,2	+ 0,2	-0,9	- 0,8	+ 0,6
	+ 8,6	- 10,0	- 0,5	- 0,3	-1,1	- 0,2	- 0,8	+ 0,5	- 0,6	-1,4	-0,8	- 1,5	+ 0,3	- 1,1	+ 0,7	-1,8	+ 0,4	-0,8	- 0,5	+ 0,8
	+ 8,6	- 9,9	+ 0,9	+ 0,2	-1,8	+ 1,8	+ 1,0	- 0,3	- 0,9	-1,7	-1,2	+ 1,2	- 0,5	- 0,7	- 0,2	-1,4	+ 1,4	-0,4	- 0,5	+ 1,6
	+ 10,1	- 10,0	- 0,5	+ 0,4	-1,7	- 0,3	- 1,0	- 0,7	-0,8	-1,6	-1,5	+ 0,2	- 0,5	- 0,9	+ 0,3	- 0,9	+ 0,9	-1,1	- 1,2	+ 1,4
	+ 11,1	- 10,7	- 0,5	+ 1,0	-0,8	+ 0,4	- 0,8	+ 0,3	+ 0,6	- 0,8	- 0,4	+ 1,5	+ 0,3	+ 27	+ 0,7	- 0,2	+ 1,2	+ 0,7	- 0,8	+ 1,4
1	+ 11,2	- 10,8	- 1,2	+ 0,9	-0,3	-1,3	- 0,7	+ 0,6	+ 0,2	- 0,6	- 0,9	+ 1,3	- 0,8	- 0,2	+ 0,1	- 0,7	+ 1,9	+ 0,3	- 1,6	+ 0,9
	+ 11,4	- 10,7	+ 0,6	- 0,2	-1,0	- 2,4	- 1,6	- 2,5	-1,4	+ 0,2	+ 1,2	+ 5,0	- 2,0	- 1,9	- 1,3	- 0,2	+ 0,1	-1,5	- 0,9	- 0,5
	+ 30,6	- 11,3	- 0,9	- 0,6	-2,7	+ 2,4	- 2,7	- 4,6	-1,9	- 1,6	-0,7	+ 2,7	- 0,4	- 2,8	- 0,8	-1,8	+ 1,5	-1,4	- 0,9	+ 0,4
	+ 27,1	- 12,4	-1,4	+ 0,8	-2,3	+ 2,5	- 2,2	- 3,8	-2,2	- 2,2	-2,1	+ 1,9	- 2,4	- 0,6	- 0,7	-2,2	+ 0,6	+ 0,4	+ 0,8	+ 0,2

печенням АР Крим, Донецької, Луганської та Харківської областей України, а також міст Київ та Севастополь.

деська, 2 — Дніпропетровська, 3 — Чернігівська, 4 — Житомирська, 5 — Полтавська, 6 — Херсонська, 7 — Київська,

— Вінницька, 10 — Миколаївська, 11 — Кіровоградська, 12 — Сумська, 13 — Львівська, 14 — Черкаська, 15 — Хмельницька,

17 — Рівненська, 18 — Івано-Франківська, 19 — Тернопільська, 20 — Закарпатська, 21 — Чернівецька області України.

Додаток 3. Порівняння міграційної активності країн-лідерів та країн-аутсайдерів за регіонами Європи, тис. осіб (Міжнародна організація з міграції)

Країна	Міграційна активність, тис. осіб
Лідери	
Французька Республіка	6931516
Німеччина	9280070
Російська Федерація	11642900
Україна	4964293
Королівство Швеція	2005210
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	9552110
Аутсайтери	
Королівство Бельгія	1779857
Велике Герцогство Люксембург	291723
Республіка Болгарія	168516
Республіка Молдова	104713
Ісландія	52404
Литовська Республіка	117218

Додаток 4. Природний і міграційний приріст та скорочення населення областей України у 2018 р., тис. осіб (Державна служба статистики)

№	Область України	Приріст або скорочення населення	
		природний	внаслідок міграцій
1	Вінницька	- 11,6	- 3,8
2	Волинська	- 2,4	- 0,7
3	Дніпропетровська	- 27,2	+ 27,1
4	Житомирська	- 9,6	- 1,4
5	Закарпатська	- 1,4	+ 0,8
6	Запорізька	- 15,1	- 2,2
7	Івано-Франківська	- 4,8	+ 0,6
8	Київська	- 13,5	+ 2,5
9	Кіровоградська	- 7,8	- 2,2
10	Львівська	- 9,4	+ 1,9
11	Миколаївська	- 8,0	- 2,2
12	Одеська	- 10,4	+ 7,7
13	Полтавська	- 13,5	+ 0,8
14	Рівненська	- 1,1	- 2,2
15	Сумська	- 10,7	- 2,1
16	Тернопільська	- 6,5	+ 0,4
17	Херсонська	- 7,0	- 2,3
18	Хмельницька	- 9,0	- 0,6
19	Черкаська	- 11,5	- 2,4
20	Чернівецька	- 2,5	+ 0,2
21	Чернігівська	- 12,4	- 12,4

Додаток 5. Населення та площа областей України у 2019 р., тис. осіб
(Державна служба статистики)

№	Область України	Показник				
		Σ кількість населення	міське населення	сільське населення	площа, км ²	густота, осіб/км ²
1	Вінницька	1 560 394	801 696	758 698	26 513	58,85
2	Волинська	1 035 330	540 679	494 651	20 143	51,4
3	Дніпропетровська	3 206 477	2 690 517	515 960	31 914	100,47
4	Житомирська	1 220 193	721 390	498 803	29 832	40,9
5	Закарпатська	1 256 802	466 138	790 664	12 777	98,36
6	Запорізька	1 705 836	1 319 192	386 644	27 180	62,76
7	Івано-Франківська	1 373 252	606 950	766 302	13 928	98,6
8	Київська	1 767 940	1 097 273	670 667	28 131	62,85
9	Кіровоградська	945 549	597 950	347 599	24 588	38,46
10	Львівська	2 522 021	1 595 493	984 344	21 833	115,51
11	Миколаївська	1 131 096	774 119	356 977	24 598	45,98
12	Одеська	2 380 308	1 537 677	784 815	33 310	71,46
13	Полтавська	1 400 439	873 181	527 258	28 748	48,71
14	Рівненська	1 157 301	549 618	607 683	20 047	57,73
15	Сумська	1 081 418	747 851	333 567	23 834	45,37
16	Тернопільська	1 045 879	473 694	572 185	13 823	75,66
17	Харківська	2 675 598	2 168 353	507 245	31 415	85,17
18	Херсонська	1 037 640	636 406	401 234	28 461	36,46
19	Хмельницька	1 264 705	721 997	542 708	20 629	61,31
20	Черкаська	1 206 351	684 002	522 349	20 900	57,72
21	Чернівецька	904 374	390 719	513 655	8 097	111,69
22	Чернігівська	1 005 745	655 606	350 139	31 865	31,56

Додаток 6. Соціальні заклади по областях України (шт.), станом на 2016 р. (за Д. О. Ніконовою)

Область	Кількість шкіл на 100 тис. населення	Зокрема сільських шкіл, %	Кількість дошкільних навчальних закладів	Кількість вищих навчальних закладів	Кількість медичних закладів (зокрема амбулаторних)
Вінницька	55,18	81	779	10	250
Волинська	73,92	85	480	5	347
Дніпропетровська	30,37	42	974	31	316
Донецька	25,3	27	569	34	338
Житомирська	63,02	78	704	6	342
Закарпатська	53,13	78	362	11	256
Запорізька	34,03	55	563	17	265
Івано-Франківська	53,2	79	394	13	302
Київська	42,76	70	1353	91	224
Кіровоградська	54,83	72	518	8	216
Луганська	30,54	35	259	17	242
Львівська	54,89	84	754	28	232
Миколаївська	46,99	68	496	12	386
Одеська	36,54	65	801	27	249
Полтавська	48,27	73	619	11	356
Рівненська	58,31	80	798	10	191
Сумська	47,03	68	528	6	312
Тернопільська	79,04	84	689	10	182
Харківська	30,34	51	707	43	247
Херсонська	44,28	69	571	13	231
Хмельницька	61,01	78	502	12	276
Черкаська	51,08	74	779	8	236
Чернівецька	47,89	75	379	7	225
Чернігівська	57,58	74	426	8	230

Додаток 7. Вікова структура населення України за областями та середня тривалість життя у 2018–2019 рр., тис. осіб (Державна служба статистики)

№	Область України	Σ кількість населення	Вікова група, років			Тривалість життя
			0–15	16–59	60 і більше	
1	Вінницька	1 560 394	257,3	924,8	371,2	72,69
2	Волинська	1 035 330	216,4	621,2	195,0	71,49
3	Дніпропетровська	3 206 477	527,3	1916,4	759,4	70,46
4	Житомирська	1 220 193	215,5	727,2	278,3	70,08
5	Закарпатська	1 256 802	264,6	769,6	219,8	70,99
6	Запорізька	1 705 836	265,5	1017,6	422,0	71,11
7	Івано-Франківська	1 373 252	249,2	843,4	277,9	73,67
8	Київська	1 767 940	316,9	1064,7	380,6	70,30
9	Кіровоградська	945 549	153,0	565,6	231,2	70,83
10	Львівська	2 522 021	437,4	1538,9	527,4	73,36
11	Миколаївська	1 131 096	187,2	681,5	261,7	71,06
12	Одеська	2 380 308	426,2	1427,4	515,7	70,98
13	Полтавська	1 400 439	210,9	842,7	339,0	71,76
14	Рівненська	1 157 301	251,8	694,1	210,3	71,88
15	Сумська	1 081 418	152,4	652,4	274,4	72,26
16	Тернопільська	1 045 879	176,3	638,5	227,8	73,39
17	Херсонська	1 037 640	177,8	622,1	236,3	70,51
18	Хмельницька	1 264 705	212,5	749,6	299,4	72,28
19	Черкаська	1 206 351	179,2	718,1	305,4	71,78
20	Чернівецька	904 374	165,7	554,4	181,2	73,83
21	Чернігівська	1 005 745	144,6	584,2	268,4	70,51

Додаток 8. Стан ринку праці у регіонах України у 2018 році
(Державна служба статистики)

№	Область України	Показник				
		Працюючих, %	Безробітних* %	Навантаження на одну вакансію, осіб	Вакансії, одиниць	
					загальна кількість	в сільському господарстві
1	Вінницька	56,8	1,3	4	856	69
2	Волинська	49,5	0,4	14	2582	86
3	Дніпропетровська	58,6	1,9	6	6372	276
4	Житомирська	57,5	2,1	26	2241	83
5	Закарпатська	54,5	1,0	6	1164	23
6	Запорізька	56,7	1,2	2	848	42
7	Івано-Франківська	55,6	2,7	9	1401	22
8	Київська	58,5	0,6	17	4956	820
9	Кіровоградська	54,5	0,9	2	1782	162
10	Львівська	56,8	0,9	4	6239	102
11	Миколаївська	58,1	2,3	5	1398	62
12	Одеська	57,2	1,7	9	3266	116
13	Полтавська	55,1	2,3	11	3699	131
14	Рівненська	56,8	1,5	8	1315	29
15	Сумська	58,4	1,3	7	1450	76
16	Тернопільська	52,7	1,8	20	1212	51
17	Харківська	61,4	1,7	8	3355	69
18	Херсонська	57,5	2,4	34	558	44
19	Хмельницька	55,9	1,1	4	1675	63
20	Черкаська	57,7	2,0	10	530	25
21	Чернівецька	57,2	—	—	1321	27
22	Чернігівська	57,3	0,5	1	1201	105
23	Україна	57,1	1,3	6	58441	2534

**Додаток 9. Основні соціально-економічні показники регіонів України
у 2018 році (Державна служба статистики)**

№	Область України	Σ кількість населення тис. осіб	Кількість зайнятого населення, тис. осіб	Дохід населення (у розрахунку на 1 особу, грн)	Витрати населення (у розрахунку на 1 особу, грн)
1	Вінницька	1 560 394	652,7	54992,0	66125,9
2	Волинська	1 035 330	371,1	46475,1	63759,3
3	Дніпропетровська	3 206 477	1402,3	72883,4	85692,2
4	Житомирська	1 220 193	516,7	52135,9	71831,6
5	Закарпатська	1 256 802	502,4	40471,6	60664,0
6	Запорізька	1 705 836	732,2	67982,5	82004,1
7	Івано-Франківська	1 373 252	565,8	48367,7	62432,0
8	Київська	1 767 940	755,7	63498,4	103100,9
9	Кіровоградська	945 549	380,5	51018,0	69200,8
10	Львівська	2 522 021	1061,2	55510,7	77857,7
11	Миколаївська	1 131 096	496,2	55543,9	71004,2
12	Одеська	2 380 308	1001,9	61165,6	90711,3
13	Полтавська	1 400 439	580,6	60217,5	77946,8
14	Рівненська	1 157 301	473,6	47729,1	59497,0
15	Сумська	1 081 418	485,1	55934,4	68955,8
16	Тернопільська	1 045 879	410,8	43512,5	56631,4
17	Харківська	2 675 598	1258,9	60117,7	92488,5
18	Херсонська	1 037 640	448,2	50109,4	73250,5
19	Хмельницька	1 264 705	522,0	52487,6	70480,5
20	Черкаська	1 206 351	522,6	50292,6	73533,9
21	Чернівецька	904 374	382,9	42850,4	66536,7
22	Чернігівська	1 005 745	429,7	50895,4	70226,1
23	Україна	42153,2	16360,9	57908,6	75769,2

Додаток 10. Питома вага регіонів в загальнодержавних основних соціально-економічних показниках у 2018 році, у % (від загального значення для України, що приймається за 100%) (Державна служба статистики)

№	Область України	Кількість зайнятого населення	Валовий регіональний продукт	Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг)	Продукція сільського гос.-ва	Оборот роздрібної торгівлі
1	Вінницька	4,0	3,1	2,7	8,4	2,8
2	Волинська	2,3	1,7	1,1	2,6	1,8
3	Дніпропетровська	8,6	10,5	16,9	5,8	9,2
4	Житомирська	3,2	2,1	1,7	4,1	2,5
5	Закарпатська	3,1	1,4	0,9	1,6	2,4
6	Запорізька	4,5	4,4	7,2	3,1	4,2
7	Івано-Франківська	3,5	2,1	2,5	2,3	2,4
8	Київська	4,6	5,3	4,7	6,8	7,0
9	Кіровоградська	2,3	1,8	1,1	4,6	1,8
10	Львівська	6,5	4,9	3,6	3,8	6,2
11	Миколаївська	3,0	2,3	2,0	3,5	2,4
12	Одеська	6,1	5,0	2,4	4,4	7,4
13	Полтавська	3,5	5,1	7,0	6,6	3,3
14	Рівненська	2,9	1,6	1,3	2,7	1,9
15	Сумська	3,0	1,9	1,7	4,2	2,1
16	Тернопільська	2,5	1,4	0,8	3,7	1,4
17	Харківська	7,7	6,3	7,3	5,5	7,8
18	Херсонська	2,7	1,6	1,0	4,2	2,3
19	Хмельницька	3,2	2,1	1,4	5,4	2,2
20	Черкаська	3,2	2,5	2,6	6,0	2,4
21	Чернівецька	2,3	1,0	0,5	1,8	1,6
22	Чернігівська	2,6	1,9	1,5	4,5	1,9
23	м. Київ	8,4	23,4	16,7	—	19,0

Додаток 11. Динаміка індексу продукції легкої промисловості в регіонах України, впродовж 2013 – 2018 рр., % (Державна служба статистики)

№	Область України	Рік					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Вінницька	95,9	91,2	100,5	103,7	106,8	94,0
2	Волинська	103,3	90,8	115,1	94,5	127,1	109,5
3	Дніпропетровська	111,3	79,7	88,9	106,6	91,6	98,5
4	Житомирська	87,8	98,0	105,0	87,0	106,9	96,4
5	Закарпатська	80,0	105,6	96,3	100,9	92,7	94,9
6	Запорізька	97,7	68,2	116,1	96,1	113,1	114,4
7	Івано-Франківська	93,1	287,0	43,3	69,1	77,3	94,0
8	Київська	98,4	90,1	131,7	105,8	90,8	88,0
9	Кіровоградська	98,0	79,0	118,5	105,9	104,8	116,7
10	Львівська	105,8	104,2	96,5	111,4	112,6	97,0
11	Миколаївська	103,7	71,5	82,2	105,6	117,8	103,5
12	Одеська	98,5	87,2	89,1	98	107,2	93,0
13	Полтавська	103,0	97,6	108,7	108,3	86,1	103,6
14	Рівненська	95,5	106,0	102,4	106,8	108,1	82,2
15	Сумська	93,8	93,2	118,0	102,3	105,6	87,7
16	Тернопільська	84,8	92,3	111,7	97,1	88,1	77,3
17	Харківська	94,4	92,1	89,2	103,9	101,0	86,0
18	Херсонська	80,5	37,5	127,6	100,1	136,0	75,4
19	Хмельницька	95,1	85,2	67,3	105,7	147,8	100,5
20	Черкаська	99,4	117,2	108,4	95,2	92,8	103,0
21	Чернівецька	106,5	98,1	108,4	89,5	118,6	68,4
22	Чернігівська	95,7	88,0	84,7	117,8	101,8	106,5

Додаток 12. Взаємозалежність між забезпеченістю житлом та директивними показниками економіко-господарської діяльності в регіонах України (Державна служба статистики)

№	Область України	Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, тис. м ²	Капітальні інвестиції (у фактичних цінах), млрд. грн	Експорт товарів, млн. дол. США	Імпорт товарів, млн. дол. США
1	Вінницька	224	17,6	1429,3	563,0
2	Волинська	371	8,7	720,0	1368,5
3	Дніпропетровська	284	60,3	7722,6	5264,9
4	Житомирська	146	8,7	661,9	532,0
5	Закарпатська	429	7,5	1659,0	1515,8
6	Запорізька	68	15,7	3377,2	1762,8
7	Івано-Франківська	404	9,4	871,4	833,5
8	Київська	1541	40,7	1856,3	3642,3
9	Кіровоградська	48	7,2	521,8	263,1
10	Львівська	897	29,0	1895,6	2707,3
11	Миколаївська	51	10,1	2112,6	740,0
12	Одеська	568	23,8	1668,3	1547,0
13	Полтавська	203	18,6	1905,9	1359,6
14	Рівненська	319	7,2	410,9	298,8
15	Сумська	97	7,7	802,1	723,3
16	Тернопільська	261	8,4	452,5	419,0
17	Харківська	529	23,6	1279,0	1738,9
18	Херсонська	95	8,9	269,9	327,7
19	Хмельницька	325	11,3	638,2	446,6
20	Черкаська	131	11,1	785,6	398,1
21	Чернівецька	287	3,7	200,1	139,6
22	Чернігівська	98	9,0	755,0	483,3
23	м. Київ	1256	200,3	10248,2	23536,6
24	Україна	8689	578,7	47335,0	57187,6

Додаток 13. Динаміка стану вищої освіти в регіонах України
(Державна служба статистики)

№	Область України	Рік			
		2010		2019	
		кількість ВУЗів	кількість студентів	кількість ВУЗів	кількість студентів
1	Вінницька	22	309	23	286
2	Волинська	15	324	14	241
3	Дніпропетровська	56	513	55	348
4	Житомирська	22	346	19	242
5	Закарпатська	17	228	14	189
6	Запорізька	27	573	24	406
7	Івано-Франківська	28	397	16	271
8	Київська	24	235	21	152
9	Кіровоградська	21	282	15	148
10	Львівська	46	618	43	478
11	Миколаївська	16	367	17	274
12	Одеська	42	597	40	442
13	Полтавська	23	437	18	323
14	Рівненська	17	432	13	278
15	Сумська	15	445	14	313
16	Тернопільська	18	507	18	394
17	Харківська	70	928	64	639
18	Херсонська	21	354	21	251
19	Хмельницька	20	382	18	249
20	Черкаська	18	407	16	312
21	Чернівецька	17	413	16	316
22	Чернігівська	22	294	16	197
23	м. Київ	116	1981	97	1231

Додаток 14. Чисельність працівників з науковим ступенем та обсяг витрат на наукові розробки у регіонах України в 2018 р. (Державна служба статистики)

№	Область України	Науковий ступінь		Загальні витрати, млн. грн
		доктора хабілітованого (доктора наук)	доктора філософії (кандидата наук)	
1	Вінницька	65	214	49,1
2	Волинська	36	116	18,4
3	Дніпропетровська	383	1018	2029,8
4	Житомирська	34	118	30,6
5	Закарпатська	45	117	75,1
6	Запорізька	78	215	1387,9
7	Івано-Франківська	59	132	47,9
8	Київська	85	308	410,8
9	Кіровоградська	11	67	100,8
10	Львівська	585	1771	426,8
11	Миколаївська	93	286	330,7
12	Одеська	265	631	299,2
13	Полтавська	79	360	80,7
14	Рівненська	46	102	19,3
15	Сумська	86	289	182,4
16	Тернопільська	55	110	30,2
17	Харківська	1008	2915	3144,4
18	Херсонська	51	180	81,2
19	Хмельницька	32	115	21,3
20	Черкаська	50	129	98,6
21	Чернівецька	94	251	87,9
22	Чернігівська	8	89	49,3
23	м. Київ	3758	9200	7718,2
24	Україна	7043	18806	16773,7